

Zoenen is gevaarlijk

**Onderzoek naar geweld tegen
lesBische vrouwen**

MOVISIE Kennis en advies voor maatschappelijke ontwikkeling

MOVISIE is hét landelijke kennisinstituut en adviesbureau voor maatschappelijke ontwikkeling. We bieden toepasbare kennis, adviezen en oplossingen bij de aanpak van sociale vraagstukken op het terrein van welzijn, participatie, zorg en sociale veiligheid. In ons werk staan vijf actuele thema's centraal: huiselijk & seksueel geweld, kwetsbare groepen, leefbaarheid, mantelzorg en vrijwillige inzet.

We investeren in de kracht en de onderlinge verbinding van burgers. We doen dit door maatschappelijke organisaties, overheden, maatschappelijk betrokken bedrijven en burgerinitiatieven te ondersteunen, te adviseren én met hen samen te werken. Lokaal of landelijk, toegesneden op het vraagstuk en de organisatie. Zo kunnen deze organisaties en hun professionals hun werk voor de samenleving zo goed mogelijk doen.

Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl.

COLOFON

Auteurs: drs. Hanneke Felten & dr. Judith Schuyf
Projectleiderschap en begeleiding: dr. Judith Schuyf

Interviews: drs. Hanneke Felten & drs. Juul van Hoof
Redactie: drs. Juul van Hoof
Assistent: Jiro Ghianni

Met dank aan: prof. dr. Saskia Keuzenkamp, drs. Laurens Buijs, drs. Charlot Pierik en Josee Rothuizen

Projectnummer: P2295

Datum: december 2011

© MOVISIE

Bestellen: www.movisie.nl

Dit onderzoek is gedaan in opdracht van **Stichting OndersteBoven** en mede tot stand gekomen met subsidie van het **Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap**.

“We gaven elkaar een kus, hielden elkaar vast, omstrengelden elkaar. En op dat moment werden we uitgescholden door een groepje. Degene die schold was een jongen, wie precies dat weet je niet, het wordt geroepen. Wij reageerden niet daar niet op. Ze riepen vooral ‘vieze potten’, ‘ga lekker naar huis, elkaar beffen’ of whatever. Nou goed, we reageerden daar niet op. Wat er vervolgende gebeurde was dat mijn vriendin geschopt werd, tegen haar achterwerk, ze kreeg een trap waardoor ik naar achter stapte. Als reactie draaide zij zich om, en gaf die jongen een klap op de rug van ‘ja, waar ben je mee bezig’. En op dat moment kreeg ze de volle lading. Ze werd door twee jongens bewusteloos geslagen. Ik sprong er tussen om haar te beschermen. En toen kreeg ik de volle laag.”

Inhoudsopgave

Samenvatting	7
Inleiding	11
1 Definities	13
2 Stand van zaken onderzoek anti-lesBisch geweld	15
2.1 Prevalentie (binnen- en buitenland)	15
2.2 Achtergronden geweld tegen lesbische vrouwen	18
2.3 Politie en aangifte	19
2.4 Gevolgen van victimisatie	20
3 Opzet en uitvoering van het onderzoek	23
3.1 Doelstelling	23
3.2 Onderzoeksvragen	23
3.3 Methodes van onderzoek	23
3.4 Werving	24
3.5 Respons	24
3.6 Afname interviews	25
3.7 De respondenten	26
4 Resultaten	29
4.1 Aantal incidenten	29
4.2 Aard van de incidenten	29
4.3 Verloop van de incidenten	41
4.4 De rol van omstanders	47
4.5 De daders en hun motieven	48
4.6 Contact met de politie	52
4.7 Beleving van het geweld door de slachtoffers	56
4.8 Gevolgen van het geweld door de slachtoffers	58
5 Conclusies en aanbevelingen	69
6 Aanbevelingen	73
7 Literatuurlijst	77
Bijlage 1 Overzicht respondenten	81
Bijlage 2 Topiclijst	89
Bijlage 3 Verspreidingslijst oproep	91

Samenvatting

In dit onderzoek vindt u de resultaten van een onderzoek dat MOVISIE in opdracht van Stichting OndersteBoven uitvoerde naar geweld tegen lesBische¹ vrouwen. Doel van het onderzoek was om meer inzicht krijgen in de aard van het geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen en meiden, in de meest voorkomende scenario's voor geweld (het verloop) en in de risico- en beschermende factoren bij escalatie van dit geweld. In het najaar van 2011 werden 24 vrouwen met uiteenlopende achtergronden geïnterviewd over hun ervaringen.

Het vinden van vrouwen die te maken hebben gehad met anti-lesBisch geweld was niet moeilijk: vrouwen meldden zich in groten getale aan. De respondenten waren verschillend in leeftijd, van 20 tot 61 jaar, en wonen in verschillende delen in het land.

Aantal incidenten

Het grootste gedeelte van de respondenten meldde zich in eerste instantie met één incident bij de onderzoekers. Tijdens het interview is echter ook gevraagd naar andere ervaringen met anti-lesBisch geweld. In de meeste interviews kwamen er dan nog meer incidenten naar voren. De 24 door ons geïnterviewde vrouwen maakten gezamenlijk melding van 54 incidenten die strafrechtelijk relevant zijn en te categoriseren zijn als geweld tegen lesBische vrouwen. De meeste incidenten hebben de in de afgelopen jaren plaatsgevonden.

Aard van het geweld

Er worden diverse vormen van geweld gemeld. Er zijn acht situaties gemeld van fysiek geweld, waarvan er vijf plaatsvonden op straat, twee op het werk en één in huis. Daarnaast hoorden we van bedreiging en allerlei vormen van intimidatie zoals achtervolgen en insluiten. Bijna alle vrouwen zijn eerst uitgescholden, voordat de situatie eventueel verder escaleerde. Veel incidenten hebben een seksuele ondertoon; dit wordt meestal niet als eerste genoemd, maar de respondenten herinneren zich dat wanneer ze over het thema gaan nadenken. Net als bij schelden, heeft een groot deel van de vrouwen zo vaak seksuele intimidatie meegemaakt dat zij zich niet alle voorvallen weten te herinneren en hier niet altijd meer aandacht aan besteden.

Voor de indeling van de incidenten hebben we gekozen om de strafrechtelijk relevante incidenten te benadrukken. In de statistieken wordt namelijk tot nu toe de indruk gewekt dat dit soort geweld nauwelijks voorkomt.

Artikel in Wetboek van Strafrecht	Naam	Politie	Proces-verbaal
Belediging (schelden ^{2 3})	Monique, Jolanda, Ineke, Patricia, Anja, Kristel, Yvonne, Willy, Diana	-	-
Bespuugd worden	Chantal, Heleen	-	-

¹ LesBisch is een samenvoeging van lesbisch en biseksueel. Overeenkomstig met de benaming zoals gehanteerd door Stichting OndersteBoven.

² Hier zijn alleen de incidenten genoteerd waarbij het bij belediging (schelden) is gebeven. Bijna bij alle andere incidenten vond ook schelden plaats.

³ De meeste slachtoffers maakten meerdere incidenten van belediging (schelden) mee.

Bedreiging	Soraya, Sandra	Soraya, Sandra	-
Intimidatie	Diana, Shereen, Chantal, Lianne ⁴ , Marysa, Lieke	-	-
Huisvredebreuk (ruimte binnen dringen)	Heleen, Diana	Heleen	
Vernieling	Heleen, Farida, Esther ⁵	Heleen, Farida	
Seksuele intimidatie ^{6 7}	Chantal, Monique, Danielle, Heleen, Jolanda, Farida, Patricia, Esther, Lianne, Kristel, Marysa, Diana	-	interventie
Binnendringen lichaam (verkrachting)	Marysa (vriendin)	-	
Openlijke geweldpleging en (zware) mishandeling (fysiek geweld)	Joyce, Danielle, Renée, Ineke, Shereen, Sandra, Thea	Ineke, Renée, Danielle, Joyce, Sandra, Thea	Ineke, dader veroordeeld tot werkstraf Danielle
Stalking en poging tot doodslag	Joke	Joke	

Het geweld vindt plaats op alle denkbare plekken: in de openbare ruimte, in de buurt, op school, op het werk en in huis. Het meeste geweld wordt gemeld in de openbare ruimte.

Verloop van het geweld

Bij anti-homo geweld is het kantelmoment het moment wanneer de (mannelijke) dader(s) denken het seksuele object van homomannen te zijn (Buijs et al., 2008). In dit onderzoek zien we dat bij anti-lesBisch geweld het kantelmoment het moment is wanneer de dader(s), de vrouwen in een intiem moment samen ziet. Soms is het slachtoffer alleen wanneer ze aangevallen wordt: een deel van de respondenten denkt dat zij herkend wordt door de daders als 'lesbisch' door hun 'jongensachtige uiterlijk' of korte haar. Er lijkt in de situatie waarin het slachtoffer alleen is geen sprake van een kantelmoment.

Het geweld begint meestal met schelden en in veel gevallen blijft het daarbij. Maar in een deel van de gevallen gaat het schelden over in intimideren en/of in fysiek geweld. Of het slachtoffer al dan niet reageert op het schelden, lijkt weinig bepalend hierin. Een deel van de slachtoffers verzet zich wel tegen het schelden, de intimidatie of het fysieke geweld. Dit lijkt echter alleen te werken wanneer de dader zich in een omgeving bevindt waarin deze denkt geen kans te hebben, zoals in een volle homokroeg of wanneer de dader verrast wordt door het verzet. In alle andere gevallen lijkt verzet de situatie juist te verergeren. Meestal is er echter geen tijd voor verzet: het geweld in de openbare ruimte escaleert in een hoog tempo.

Wanneer vrouwen lastig worden gevallen in hun buurt door buurtbewoners die weten waar zij wonen, blijft het vaak niet bij één keer, maar gaat de situatie door. In alle situaties is er sprake van een opbouw: het gaat van kwaad tot erger. Een volwassen dader aanspreken kan escalierend werken maar bij de situaties waarin de daders kinderen zijn, kan het aanspreken van de ouders wel effect hebben.

⁴ Lianne maakte twee verschillende incidenten van intimidatie mee die geen verband hielden met elkaar.

⁵ Esther maakte twee verschillende incidenten mee van vernieling die geen verband hielden met elkaar.

⁶ Afhankelijk van de omstandigheden of het een strafbaar feit is.

⁷ De meeste slachtoffers maakten meerdere incidenten van seksuele intimidatie mee.

Omstanders blijken zich nauwelijks met dit soort incidenten te bemoeien. Bij situaties op het werk blijken leidinggevenden vaak niet in te grijpen. Ook op school ontbreekt de steun, zowel van leidinggevenden als van klasgenoten. Pesten, schelden en intimidatie kunnen daardoor lang doorgaan. Bij geweld in de familie tegen lesbise vrouwen kan het gaan om eer van de familie (eengerelateerd geweld) wanneer de lesbische voorkeur van het slachtoffer bekend is geworden. Maar het kan ook gaan om andere vormen van huiselijk geweld. Opvallend is dat het anti-lesbisch geweld in huis pas lijkt te stoppen als er drastische maatregelen worden genomen; het slachtoffer moet uit huis en/of het contact met de familie verbreken.

Daders

In ongeveer een derde van de incidenten die in dit onderzoek zijn gemeld, kenden dader en slachtoffer elkaar. Deze uitkomsten komen redelijk overeen met de uitkomsten van het onderzoek van Laurens Buijs (2008) naar anti-homo geweld. Mogelijk hebben zich echter bij ons minder slachtoffers gemeld van geweld in huiselijk kring door de sterke loyaliteit van de slachtoffers in dit soort zaken naar de daders (MOVISIE, 2009).

Anti-lesbisch geweld wordt overwegend gepleegd door (hetero)mannen van verschillende leeftijden. Opvallend is dat anti-lesbisch geweld niet alleen een jongerenaangelegenheid blijft, maar dat ook volwassenen zich hier aan schuldig maken. In een paar gevallen betreft het vrouwelijke daders; dit zijn bekenden van het slachtoffer van het werk, school of thuis. Waar het fysiek geweld betreft, zijn de daders voornamelijk autochtone mannen en in twee gevallen autochtone vrouwen.

Opvallend is dat in veel van onze casussen sprake is van een seksuele ondertoon: de mannelijke dader vindt de vrouwen die intiem zijn met elkaar aantrekkelijk en 'wil meedoen'. Waar bij de daders van anti-homo geweld juist een afkeer van homoseksualiteit een belangrijk motief is voor het geweld (Buijs et al., 2008), lijkt bij anti-lesbisch de aantrekkingskracht tot lesbische seksualiteit, en de frustratie aan het niet kunnen deelnemen daar aan, het motief van de dader. Deze houding is al eerder gesignaleerd in onderzoek (Felten, Van Hoof en Schuyf, 2010) onder jongeren, wat mogelijk betekent dat de potentiële dadergroep van anti-lesbisch geweld, net als die van antihomo geweld (Buijs et al., 2008), erg groot is.

Contact met de politie

Een groot deel van de slachtoffers stapt om uiteenlopende redenen niet naar de politie. De meest gehoorde redenen komen overeen met wat bekend is uit eerder onderzoek (Schuyf, 2009). Slachtoffers denken dat het zinloos is omdat de politie 'er toch niets mee kan' of het niet serieus zal nemen en ze bagatelliseren het geweld. Daarnaast denkt een deel van de slachtoffers dat ze pas naar de politie kunnen gaan wanneer ze te maken hebben gehad met zwaar fysiek geweld dat bloedsporen achterlaat. Opvallend is dat de reden 'niet als lesbisch te boek willen staan' bij de politie, zoals uit eerder onderzoek naar voren is gekomen (Schuyf, 2009), niet genoemd wordt door de respondenten. Een deel van de slachtoffers is wel naar de politie gestapt maar deed geen aangifte: één vrouw vond de bejegening van de politie niet prettig en wilde het incident achter zich laten. Twee andere vrouwen werd dit min of meer ontraden door de politie zelf, wegens het ontbreken van bewijs of een beperkte kennis bij de politie van de aanwijzing Discriminatie. Wanneer het wel kwam tot een aangifte, is er slechts bij één casus in het proces-verbaal het discriminatoire aspect van het geweld meegenomen. De meeste slachtoffers ervoeren het contact met de politie als negatief.

Beleving van het incident

De meeste vrouwen voelen angst wanneer ze het geweld meemaken. Hoe en in welke mate is uiteraard afhankelijk van karakter, maar lijkt ook bepaald te worden door eigen eerdere ervaringen en die van mensen uit hun omgeving. Ook persoonlijke omstandigheden spelen een rol. Vooral de inschatting of het beeld van de eigen weerbaarheid lijkt van belang: in hoeverre heeft het slachtoffer het gevoel weerbaar te zijn tegenover (potentiële) daders?

De slachtoffers die aangeven dat zij een enorme boosheid voelden tijdens het incident, overwogen om zich met hand en tand te verweren tegen de dader. Een deel van hen probeert dit ook; de meesten echter niet.

Gevolgen

Anti-lesBisch geweld kan drastische gevolgen hebben. Allereerst moet het slachtoffer zich in veiligheid brengen. Ze voelt zich soms gedwongen om te vluchten uit de situatie door te verhuizen of door van baan of school te veranderen. Daarnaast zijn er gevolgen voor de gezondheid van het slachtoffer: niet alleen met soms zeer ernstig lichamelijk letsel zoals botbreuken en hersenletsel, maar ook met psychologische gevolgen. In het onderzoek kwamen we burn-out, Posttraumatische Stress Stoornis en depressies tegen (die in twee gevallen leidden tot een zelfmoordpoging). Er is niet alleen directe schade voor de gezondheid, maar soms worden ook gezondheidsgevolgen van jarenlange *minority stress* inzichtelijk (Meyer, 2007; Renkens, Felten en Schuyf, 2011). Daarnaast heeft een deel van de slachtoffers te maken met schuld- en/of schaamtegevoelens over het incident, zoals ook eerder naar voren kwam uit onderzoek door Van Oort (1994). Een deel van de slachtoffers voelt zich, zoals eerder naar voren is gekomen in onderzoek, ook minder veilig (Van San en De Boom, 2006). Een deel went aan het geweld (Schuyf, 2009) en voelt dat ze afgestompt is en loopt het risico zich meer te gaan afsluiten van anderen.

Anti-lesBisch geweld kan ook tot gevolg hebben dat het slachtoffer maatregelen neemt ter bescherming van toekomstig geweld. Het slachtoffer mijdt bepaalde plekken of mensen en loopt niet meer hand in hand. Daarnaast zien we ook dat een deel van de slachtoffers vaak de omgeving 'scant' op potentiële daders.

Daarnaast zijn er gevolgen voor de lesbische identiteit: een deel van de slachtoffers voelt zich door het geweld nog meer anders dan anderen, en overweegt zich meer te conformeren aan de gendernormen en/of zich onzichtbaar te maken als lesBische vrouw. Maar we zien ook dat een ander deel juist strijdbaarder wordt en zegt liever de strijd aan te gaan dan zich te verstoppen.

Inleiding

Geweld op grond van seksuele voorkeur staat al enige tijd volop in de publieke belangstelling. In een aantal steden zijn stellen van gelijk geslacht hun huis uit gepest en wordt er regelmatig in de media melding gemaakt van zware mishandeling of zelfs dood van iemand waarbij seksuele voorkeur een rol speelde. Het meest zichtbaar zijn ervaringen van homoseksuele mannen. Geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen en meisjes is veel minder zichtbaar. Het is ook ondervetegenwoordigd in onderzoek en statistieken over dit onderwerp (Schuyf, 2009). Het laatste onderzoek in Nederland dat zich uitsluitend met geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen bezighield, dateert uit 1993 (Van Oort, 1993). Overige onderzoeken kennen een meerderheid aan mannelijke respondenten; en/of maken geen onderscheid naar sekse in de uitwerking van de data.

De meeste onderzoeken naar de situatie van LHBT's⁸ bestaan uit zogeheten *convenience samples*; het zijn respondenten die via internet en/of andere sneeuwbalmethodes zijn geworven. Het laatste grote landelijke onderzoek dat expliciet over slachtofferschap van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen ging, werd uitgevoerd door de Erasmus Universiteit in 2006 (Van San en De Boom, 2006). In dit onderzoek was 30% van de respondenten van het vrouwelijk geslacht; een percentage dat in veel *convenience samples* op dit gebied wordt gevonden. Uitsluitend over slachtofferschap van lesbische vrouwen zijn nog twee recente buitenlandse onderzoeken voorhanden, nl. uit Frankrijk en Londen (Enquête sur la Lesbophobie. Synthèse. SOS homophobie Paris, 2008; Paterson, Kielinger en Fletcher, 2008).

Op basis van deze *convenience samples* kan men de indruk krijgen dat geweldservaringen van lesbische vrouwen wijdverspreid zijn; ruim tweederde van de vrouwen geeft aan één of meerdere ervaringen te hebben. Die uitkomsten zeggen echter niet veel over de representativiteit van het gebeurde, en al evenmin geven ze veel informatie over de aard, het verloop en de achtergronden van het gebeurde. Ook komen we weinig over de daders te weten.

Aanvullende en recente informatie over geweld en agressie tegen lesbische en biseksuele vrouwen en meiden is hard nodig.

Belangrijk is dat er duidelijkheid komt over *hoe* het geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen en meiden ontstaat. Wanneer en op welke manier escaleert een situatie tot een gewelddadige situatie? Is er sprake van een *kantelmoment*? In welke contexten spelen zich welke gebeurtenissen af? Ook is het belangrijk dat er duidelijkheid komt over de gevolgen en de nasleep van het geweld, waarbij de politie al dan niet is betrokken.

In de officiële statistieken van de politie en anti-discriminatievoorzieningen zoals die in de afgelopen jaren in toenemende mate worden samengesteld, zien we de geweldservaringen van lesbische vrouwen en meiden vrijwel niet terug. Het is onbekend waardoor dit komt. Een mogelijke hypothese is dat lesbische vrouwen andere incidenten meemaken dan homoseksuele mannen. Vrouwen zouden veel vaker te maken hebben met verbale agressie en met agressie in de privésfeer; en minder met fysiek geweld zoals homomannen; ook zouden zij relatief vaker de dader kennen (Schuyf, 2009). Deze hypothese moet nader getoetst worden.

Het thans voor u liggende onderzoek probeert een antwoord op een aantal van de bovenstaande vragen te geven.

---

⁸ LHBT is de afkorting voor Lesbische vrouwen, Homoseksuele mannen, Biseksuelen en Transgenders.

Stichting OndersteBoven kreeg in 2010 het project Zichtbaar Lesbisch, een impuls aan de lesbische emancipatie 2010-2011, gehonoreerd als één van de projecten die door het LHBT-emancipatiebeleid van het Ministerie van OCW wordt gefinancierd. Onderdeel 3.1 van het plan van aanpak bestaat uit preventie en bestrijding van anti-LHBT geweld gericht tegen lesbische vrouwen; dit onderdeel richt zich vooral op bewustwording en politieke agendering. Geconstateerd wordt dat onderzoek naar wat, wanneer en waar van geweld tegen lesbische vrouwen niet gedaan is; en dat dit onderzoek noodzakelijk is om de rest van de preventieve activiteiten naar behoren uit te voeren. Stichting OndersteBoven heeft vervolgens aan MOVISIE gevraagd dit onderzoek uit te voeren. Daartoe verleende het Ministerie van OCW een aanvullende subsidie. Het onderzoek werd uitgevoerd in de tweede helft van 2011.

De onderzoeksrapportage is als volgt opgebouwd:

Allereerst bespreken we de afbakening van de door ons gehanteerde onderzoeksvraag. In het volgende hoofdstuk bespreken we in een literatuuroverzicht de belangrijkste thema's die uit eerder onderzoek relevant zijn gebleken voor het thema. Dan volgt de opzet en uitvoering van het onderzoek. In hoofdstuk 4 bespreken we de onderzoeksresultaten en analyses. In hoofdstuk 5 volgen de conclusies; en ten slotte in hoofdstuk zes een aantal aanbevelingen.⁹

---

⁹ De auteurs danken prof. dr. Saskia Keuzenkamp (SCP) en drs. Laurens Buijs (Universiteit van Amsterdam) voor het meelesen en becommentariëren van een eerste versie. Daarnaast danken ze Josee Rothuizen en Charlot Pierik voor hun assistentie.

1 Definities

In dit hoofdstuk bepalen wij het onderwerp van dit onderzoek nader. Dat is niet overbodig, aangezien er in het spraakgebruik en de praktijk verwarring bestaat over de precieze omschrijving van de gedragingen die het onderwerp van dit onderzoek zijn.

In het spraakgebruik is sprake van “homofobie” of “anti-lesBisch” geweld. In de (buitenlandse) literatuur wordt dit vaak aangeduid als ‘homophobic hate crimes’. Deze aanduiding is echter ongelukkig, omdat ‘fobie’ naar een angststoornis verwijst. ‘Homofobie’ is echter geen stoornis, maar heeft eerder met haat en afkeer te maken (Schuyf, 2009).

Als invalshoek voor dit onderzoek hebben wij gekozen voor gedragingen die onder de werking van het Wetboek van Strafrecht in Nederland vallen. Dat geeft al meteen een voorsorteerkeuze, omdat de gevallen van ongelijke behandeling en discriminatie, zoals die in Nederland onder de werking van de Algemene Wet Gelijke Behandeling vallen, niet onderzocht zijn. Het gaat in dit onderzoek om geweld, niet om ongelijke behandeling of intolerantie. Een belangrijke doel van het onderzoek is immers om een meer effectieve bestrijding van geweld en agressie mogelijk te maken en daarvoor is het nodig dat er duidelijke gevalsbeschrijvingen komen, waar officiële instanties mee uit de voeten kunnen. Deze zijn tot nu toe onzichtbaar. Negatieve blikken of foute grappen kunnen wel vervelend zijn, maar zijn lastig aan te pakken. Een van de mogelijkheden om de aanpak te verbeteren is het verhogen van de zichtbaarheid in de statistieken van politie en justitie.

In de Nederlandse strafwetgeving is bij dit type geweld sprake van ‘commune delicten met discriminatoire achtergrond’. Daaronder vallen allerlei vormen van strafbaar handelen, zoals eenvoudige belediging (artikel 266 jo 267 Sr), bedreiging met enig misdrijf (artikel 285 Sr), openlijke geweldpleging (artikel 141 Sr), mishandeling (artikel 300 e.v. Sr), vernieling (artikel 350 Sr), brandstichting (artikel 157 Sr), verkrachting (art 242 Sr), doodslag (art 287 Sr). In een zogenaamde Aanwijzing Discriminatie, die het Openbaar Ministerie om de paar jaar uitvaardigt (de huidige Aanwijzing loopt tot 30 november 2013) geeft het OM richtlijnen omtrent deze vorm van commune delicten en hoe er mee om dient te worden gegaan. Zo moet er in dit soort gevallen altijd verbaal worden opgemaakt. Het discriminatoire element vormt, volgens de Aanwijzing Discriminatie ‘meestal het motief op de achtergrond’. Sinds de zomer van 2011 wordt bij dit delict een strafverzwaring van 50% geëist¹⁰.

De term ‘hate crimes’ voldoet volgens verschillende onderzoekers niet voor het Nederlandse systeem. Deze term is afkomstig uit de VS en sterk geïnitieerd door minderheidsgroepen (Herek, 1989; Herek & Berill, 1992). Bij deze term staan de gevoelens en gedachten (haat) sterk op de voorgrond. Haat als motief levert in de context van het Nederlandse strafrecht een onjuiste benadering op, want het Nederlandse strafrecht gaat van gedrag uit en niet van gedachten. ‘Anti-lesBisch geweld’ is daarom een betere term.

¹⁰ Als het discriminatoire aspect zo ver gaat dat het voldoet aan de hiervoor genoemde bestanddelen van art. 137c en volgende Sr, kan naast het commune delict ook specifieke discriminatie ten laste worden gelegd. Hierbij moet een onderscheid worden gemaakt in commune delicten waarbij het discriminatoire aspect niet als zelfstandig feit ten laste kan worden gelegd en in commune delicten waarbij dat wel mogelijk is. Als de discriminatie niet al de bestanddelen van art. 137c en volgende Sr omvat, moet het als zodanig worden meegenomen in het requisitoir van de officier van justitie. (Aanwijzing Discriminatie, Openbaar Ministerie 2007A010)

Dit onderzoek richt zich specifiek op de situatie van vrouwen: lesbische en biseksuele vrouwen en het anti-lesBisch geweld waar zij mee te maken krijgen.

Lesbische en biseksuele vrouwen en meisjes zijn mensen die zich hoofdzakelijk als meisje of vrouw identificeren én die aangeven:

- zich aangetrokken te voelen tot seksegenoten en/of
- seks te hebben gehad met seksegenoten en/of
- zich als lesbisch, biseksueel, homoseksueel of gay te identificeren (Kuyper, 2006)

Trans(gender)vrouwen vallen ook onder deze definitie. Maar ervaringen met geweld van transgendervrouwen (die qua omvang en impact overigens zeer ernstig zijn) verschillen mogelijk ook teveel van de ervaringen van lesbische vrouwen om logisch in dit onderzoek te worden meegenomen. Hiervoor is nader onderzoek nodig.

2 Stand van zaken onderzoek anti-lesBisch geweld

2.1 Prevalentie (binnen- en buitenland)

2.1.1 Geweld tegen lesbische vrouwen in onderzoek onderbelicht

In een rapportage t.b.v. het Ministerie van Justitie werd geconcludeerd dat geweld tegen lesbische vrouwen ondervertegenwoordigd was in onderzoek en statistieken (Schuyf, 2009). Regelmatig worden in Nederlandse zogeheten *convenience samples* vragen gesteld over verschillende aspecten van de LHBT leefsituatie. De meeste van deze onderzoeken gaan overigens niet specifiek over geweld en slachtofferschap. Bij dit type onderzoeken is de verhouding vrouwen:mannen steeds ongeveer 30:70. Niet altijd worden de ervaringen van mannen en vrouwen afzonderlijk in de analyse beschreven. Dat is bijv. het geval in het enige onderzoek dat zich expliciet op de slachtofferervaringen van LHB's richt, van Van San en De Boom (2006).

Ook bij meldingen en aangiften bij politie en antidiscriminatiebureaus zijn vrouwen vrijwel afwezig. Althans, zo blijkt uit mondelinge mededelingen van de politie. Uit de discriminatieoverzichten die het Ministerie van Justitie sinds 2008 publiceert, valt het geslacht van de slachtoffers naar discriminatiegrond namelijk niet op te maken (zie resp. POLDIS 2008, 2009; en POLDIS 2010). Uit de toelichting blijkt bovendien dat in meer dan de helft van de meldingen / aangiften het geslacht van het slachtoffer niet wordt doorgegeven (bijv. POLDIS 2010).

Er is weinig onderzoek dat zich specifiek richt op geweld tegen lesbische vrouwen. Het laatste uitgebreide onderzoek dat zich op geweldservaringen van lesbische en biseksuele vrouwen en meisjes richtte dateert uit 1994 (Van Oort, 1994). Haar oproep aan vrouwen die geweldservaringen hadden meegemaakt leverde 1288 reacties op. De resultaten van dit onderzoek zijn echter maar zeer beperkt bruikbaar om iets te kunnen zeggen over de prevalentie: de oproep voor respondenten van dit onderzoek ging over geweldservaringen, dus logischerwijs meldde zich een hoog percentage respondenten dat aangaf dat zij inderdaad met geweld te maken had gehad. Van Oort ging ervan uit dat ieder incident beschouwd moet worden als een geval van (seksueel) geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen en meisjes, en dat de dader dit geweld kon hebben gepleegd zowel om de sekse als om de seksuele voorkeur. Het onderzoek van Diana van Oort was breed opgezet, door te vragen naar *lifetime experiences* en naar ervaringen die wellicht meer te maken hadden met het vrouw-zijn (dat laatste was een van haar hoofdvragen). Dit leverde weliswaar een scala aan gegevens op, maar zorgde ook voor verwarring, omdat niet duidelijk is welke rol het tijdsaspect en de herinneringen van de respondenten (die natuurlijk subjectief zijn) spelen. De antwoorden geven dus een subjectief beeld van de vermoedens van de respondenten en zijn niet goed vergelijkbaar met andere data (zie ook de opmerkingen van Sandfort en De Graaf, 2000:153-4, die het onderzoek als te uitgebreid en weinig relevant omschrijven). Van de in totaal 8273 vormen van (seksueel) geweld die door de 1288 respondenten zijn gemeld, bestaat (onderscheiden naar context en plaats) 62,2% uit intimidatie, 12,7% uit lichamelijk geweld en 25,1% uit seksueel misbruik (ernstig seksueel geweld en ernstig seksueel misbruik in totaal 8,1%). Op straat en in het uitgaansleven gaat het met name om intimidatie (70,6%), evenals in de woonomgeving (78,5%). In de werksituatie en ook op school is er daarentegen sprake van veel (licht) seksueel misbruik (64,4%, vooral betastingen) en intimidatie (35%; p. 166-167). Onder intimidatie verstaat Van Oort echter een zeer breed scala aan ervaringen (p. 33): verbaal geweld, bedreiging, geweld tegen eigendommen en dierbaren, geestelijk geweld en discriminatie. Het is dus niet verwonderlijk dat intimidatie hoog scoort omdat het ongeveer de hele *range* van gebeurtenissen omvat.

Ook uit ander onderzoek (zie wederom voor een opsomming: Schuyf, 2009) blijkt dat ruim 60% van de vrouwen uit onderzoeken op basis van convenience samples aangeeft met enige vorm van negatief of agressief gedrag te maken te hebben gehad. Een goed voorbeeld van zo'n onderzoek werd in 1998 in Nijmegen gedaan. Van de 113 lesbische respondenten had 64% ervaring met negatieve reacties zoals roddels, bedreiging, genegeerd worden of scheldpartijen door burens, slaan of met stenen gooien (Van den Corput e.a., 1998).

2.1.2 Lopend onderzoek in Nederland

Stichting OndersteBoven

In 2008 werd door de Universiteit van Amsterdam in opdracht van Stichting OndersteBoven een online onderzoek uitgevoerd naar ervaringen van lesbise vrouwen en de gevolgen van deze ervaringen voor de psychosociale gezondheid van deze vrouwen.

In totaal hebben 1327 vrouwen de vragenlijst volledig ingevuld. Een eerste openbaarmaking van de resultaten vond plaats in april 2009 tijdens een publieke bijeenkomst in de Openbare Bibliotheek van Amsterdam (StichtingOndersteBoven / Universiteit van Amsterdam 2009). Een deel van deze gegevens werd gepubliceerd in het SCP-rapport Steeds gewoner/Nooit gewoon (Bos en Ehrhardt 2010; p. 94-103).

In het onderzoek is ook geïnformeerd naar negatieve ervaringen uit het afgelopen halfjaar. Het meest frequent genoemd zijn nieuwsgierige of vervelende vragen (81%), de indruk dat er wordt geroddeld (72%) en het nageroepen worden met schunnige woorden (43%); gevolgd door uitgescholden worden, belachelijk gemaakt worden, buitengesloten worden en kritiek krijgen op de thuissituatie. Bedreigingen en een vijandige stemming worden het minst vaak genoemd, door respectievelijk 10% en 20%.

Wanneer men een uitsplitsing maakt naar de respondenten uit Amsterdam valt op dat deze vaker melding maken van een vijandige stemming en bedreiging; overige zaken worden in Amsterdam juist minder genoemd dan het landelijk gemiddelde. Volgens de onderzoekers bestond er een verband tussen het meemaken van meer negatieve ervaringen en opleiding (hoger opgeleiden melden minder negatieve ervaringen), alsmede leeftijd (ouderen minder dan jongeren).

Tabel 2.1 Herkomst van negatieve reacties; aandeel van degenen die in het afgelopen half jaar negatieve reacties hebben gekregen vanwege seksuele oriëntatie (n=544) in procenten.

Familieleden	24
Collega's of studiegenoten	31
Kennissen	12
Buurtgenoten	13
Onbekenden op straat	42
Onbekenden in het uitgaansleven	34

De meest negatieve reacties bleken afkomstig van onbekenden op straat, daarna van onbekenden in het uitgaansleven en daarna van collega's en studiegenoten. Overigens zijn nog niet alle data uit het onderzoek van StOB/UvA uitgewerkt.

Onderzoeken vanuit Bureaus Art 1.

De gemeenten in Nederland hebben sinds 2009 de taak om iedere burger toegang tot een antidiscriminatiebureau te geven. Sindsdien rapporteren diverse antidiscriminatiebureaus jaarlijks over de aard en soort van klachten die zij grondenbreed ontvangen; sommigen laten daarnaast aanvullend onderzoek doen naar de situatie binnen bepaalde deelpopulaties zoals homo- en biseksuelen (bijv.

Haaglanden (Kik, 211); Utrecht (Aben, 2009); Rotterdam (Schriemer, 2006 en Mink en Schriemer, 2010). In deze onderzoeken wordt echter ook geen onderscheid naar sekse gemaakt. Een uitzondering hierop vormt het Rapport van het Pink Panel in de Provincie Noord-Holland (Van Haften, 2011). Hierin werden de veiligheidsbeleving en recente ervaringen van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in de provincie onderzocht. Ruim 100 mensen vulden de online enquête in. Uit de rapportage blijken de volgende verschillen tussen mannen en vrouwen: vrouwen hebben minder directe ervaring met intolerantie en discriminatie, en ze hebben vooral in de openbare ruimte en het openbaar vervoer minder te maken met intolerantie dan mannen, maar áls er iets gebeurt is dat vaak meerdere malen. Vrouwen horen in hun directe omgeving de afgelopen 6 maanden meer verhalen over onveiligheid; vrouwen voelen zich in hun eigen wijk veiliger dan mannen, maar zijn tegelijkertijd minder vaak open over hun seksuele voorkeur.

SCP onderzoeken

Het Sociaal en Cultureel Planbureau onderzoekt in opdracht van het Ministerie voor LHBT-emancipatie (Ministerie van OCW) al enkele jaren een groot aantal aspecten rond de leefsituatie van LHBT's en de acceptatie van LHBT's onder de Nederlandse bevolking. Tweejaarlijks verschijnt een rapportage en daarnaast diverse deelrapportages.

In de afgelopen jaren is bovendien tweemaal een grote online enquête uitgezet onder de LHBT-populatie om naar diverse aspecten van hun leefsituatie te informeren. Voor de populatie jongeren betrof dit het 'Same Feelings'onderzoek (van Bergen & van Lisdonk, 2010); voor de algemene populatie LHBT's de Roze Vragenlijst, waarover in 2011 en 2012 gerapporteerd wordt (Keuzenkamp en Oudejans, 2011; Keuzenkamp e.a., 2012). De demografische gegevens van de Roze Vragenlijst zijn bovendien getoetst aan de gegevens van de LHBT-deelnemers aan een veel groter onderzoekspanel uit de algemene bevolking.

In het *Same Feelings* onderzoek (van Bergen & van Lisdonk, 2010) zijn 1636 jongeren bevroegd met homo-, bi- of lesbische gevoelens. Van deze jongeren was twee derde vrouw: er zijn 1101 meiden bevroegd. Deze meiden waren tussen de 16 en 25 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 20,2 jaar. Van deze meiden heeft 73% een enkele keer een negatieve ervaring gehad vanwege haar seksuele voorkeur, 18% een paar keer per jaar, 5% minstens eens per jaar en 4% minstens een keer in de week. Het ging met name om pesten, vervelende opmerkingen of belachelijk worden gemaakt, maar ook geweld werd gemeld.

In de Roze Vragenlijst is gevraagd naar negatieve ervaringen en veiligheidsgevoelens. De onderzoekers vergeleken de cijfers van de Roze Vragenlijst met de uitkomsten van het Roze Panel: een roze steekproef uit een onafhankelijk samengestelde onderzoeksgroep. Dat leverde op dat in een algemeen panel minder negatieve ervaringen worden gemeld en dat *convenience samples* dus een oververtegenwoordiging geven van personen die negatieve ervaringen meldden, zoals verwacht.

Tabel 2.2: Heb je in de afgelopen twaalf maanden negatieve ervaringen of reacties gehad omdat je op mannen/vrouwen valt? (KSCP; Keuzenkamp en Oudejans, 2011; p. 18)

	Roze Vragenlijst 2010		Roze panel 2011	
	Man (n=2161)	Vrouw (n=221)	Man (N=407)	Vrouw (n=229)
Nee	57	60	72	86
Een enkele keer	29	28	24	10
Een paar keer per jaar	8	7	4	3
Minstens een keer per maand	3	2	0	0
Minstens een keer per week	1	1	1	0
Weet niet	2	2	0	1

Naar de aard van de vervelende gebeurtenissen bestonden in de Roze Vragenlijst de meeste negatieve reacties uit afkeurende blikken (mannen en vrouwen), uitgescholden worden (mannen) of het aanhoren van flauwe grappen en nieuwsgierige of vervelende vragen (vrouwen) (Keuzenkamp e.a., 2012, paragraaf 3.3 i.v.).

Van de jongeren die in het onderzoek Same Feelings van het SCP (van Bergen en van Lisdonk, 2010) aangaven ooit vervelende ervaringen te hebben meegemaakt, gaf 70% van de meiden aan dat het gingen om pesten en nare opmerkingen en 51% om roddelen en negeren. Daarnaast gaf 8% aan te maken te hebben gehad met bedreigen en chantage, is 6% in een vechtpartij beland vanwege de seksuele voorkeur en 4% van de meiden kreeg te maken ongewenste seksuele handelingen.

Opvallend is dat dit laatste cijfer hoger was bij de jongens: 7% van de jongens gaf aan te maken te hebben gehad met ongewenste seksuele handelingen.

Ter vergelijking: in het onderzoek van de Metropolitan Police London (2008) is ook gevraagd naar de aard van het geweld: 94% van de respondenten kreeg te maken met uitschelden; 46% met bedreigingen, intimidatie, pesten of stalken; 30% met mishandeling; 14% met diefstal of fraude; 14% met zwaar lichamelijk letsel; 13% met chantage; 12% werd beroofd; 12% kreeg te maken met seksueel geweld; 10% met verkrachting; 9% met inbraak; 8% met poging tot doodslag. In het onderzoek werd ook gevraagd naar wapens of instrumenten die daders gebruikten bij het geweld. 23% noemde een glas, flessen, 18% stenen, 16% een mes, 7% vuisten, en 35% een ander wapen.

Op het werk krijgen vrouwen vooral te maken met vervelende, nieuwsgierige vragen, afkeurende blikken en flauwe grappen. Fysiek geweld komt niet voor (Keuzenkamp en Oudejans, 2011; 22).

2.2 Achtergronden geweld tegen lesbische vrouwen

In de volgende paragrafen bespreken we diverse relevante aspecten van geweldservaringen van lesbische vrouwen, zoals die uit de literatuur naar voren komen. Het gaat om mogelijke motieven van daders van dit soort geweld.

2.2.1 Anti-lesBisch geweld

Uit diverse onderzoeken weten we dat het (stereotiepe) beeld van lesBische vrouwen meerduldig is. Het wordt steeds meer duidelijk dat de mate waarin lesBische vrouwen (en ook homomannen) zich als genderconform of gender-nonconform gedragen, en door anderen gezien worden, van grote invloed is op de wijze waarop ze bejegend worden. Lesbische vrouwen kunnen van de ene kant worden gestereotypeerd als 'mannelijk', wat gepaard gaat met negatieve waardering (Kuyper en Bakker, 2006; Dewaele, 2009; Felten et al., 2010). Van de andere kant worden lesBische vrouwen gezien als sexy en als lustobject. Opvallend is dat onder heterojongeren er vaak gedacht wordt dat meisjes lesbisch gedrag vertonen omdat zij jongens hiermee willen verleiden, en niet omdat ze dat ze voor zichzelf willen (Van Lisdonk, 2005; Dewaele, 2009; Felten et al., 2010).

Seksualiteit speelt dus zeker een rol in de bejegening van lesbische vrouwen. De vraag is welk aspect bij de daders van geweld tegen lesbische vrouwen de overhand heeft: de afkeer van 'mannelijkheid' in vrouwen of de lustgevoelens die naar voren komen bij lesbisch gedrag?

Daarnaast speelt zichtbaarheid een rol. Uit het onderzoek dat de Londense Metropolitan Police verrichtte naar de ervaringen met geweld tegen lesbische vrouwen, blijkt dat respondenten die zichzelf als "volledig uit de kast" omschreven, meer incidenten rapporteerden dan degenen die dat niet waren. Een andere interessante observatie is "discrimination by association": iets minder dan de helft van de respondenten meende dat ook hun vrienden met anti-homoseksuele of anti-transgender incidenten te maken hadden gekregen vanwege de associatie. Naast lesbisch zijn noemde een derde van de

vrouwen (N=1112) “ras” als mogelijke mede oorzaak; gewicht, gender en leeftijd werden ook als medeoorzaken genoemd (Paterson, Kielinger en Fletcher, 2008). Uit een hier nog niet eerder genoemd al wat ouder onderzoek in Berlijn bleek dat vrouwen die in het gezelschap van hun vrouwelijke partner waren, vaker te maken kregen met negatieve gedragingen, vooral wanneer zij daarbij ook vergezeld gingen van hun kinderen (Anoniem, 1997).

Naast geweld in de openbare ruimte, kan er ook geweld zijn in de huiselijke sfeer. We spreken dan van huiselijk geweld (MOVISIE, 2009). Vanuit diverse onderzoeken en praktijkervaringen weten we dat lesbiese vrouwen en meisjes slachtoffer kunnen worden van een bijzondere vorm van huiselijk geweld, namelijk *eergerelateerd geweld*, wanneer hun seksuele voorkeur bekend wordt in de gemeenschap. Eergerelateerd geweld is de overkoepelende term voor alle vormen van dwang, psychisch en fysiek geweld die worden ingezet om eerschending te voorkomen en de geschonden eer te herstellen (Felten en Bakker, 2011).

2.2.2 Homonegatief geweld

Daders van geweld tegen homoseksuele mannen zijn overwegend (jonge) mannen, van autochtone en allochtone herkomst. Een belangrijk motief voor homonegatief geweld vormt afkeer van homoseksualiteit, waarin de daders met name afkeuren: anale seks, vrouwelijk gedrag en zichtbaarheid van homoseksualiteit. Ook het idee om zelf lustobject te worden boezemt veel afkeer in (Van der Meer, 1987; Buijs et al., 2008; Felten et al., 2010). Het moment dat het echt tot geweld komt, het zogeheten kantelmoment, ontstaat wanneer vooral jongens met deze houding denken het seksuele object van homomannen te zijn – bijvoorbeeld wanneer de laatsten ‘vies kijken’ naar de eersten (Buijs et al., 2008).

Daarnaast kan er sprake zijn van ‘acting-outgedrag’ onder jonge mannen in groepen. Vijandigheid tegen homoseksualiteit is een onderdeel van de straatcultuur waarvan veel daders deel uitmaken. In groepen kan daarnaast sprake zijn van meelopergedrag. Religieuze motieven spelen geen rol (er is een omvangrijke hoeveelheid literatuur over dit onderwerp, vooral ontwikkeld door de Amerikaanse onderzoeker Herek; zie verder Schuyf, 2009, 9-10).

Kritiek op het gebruik van de term homofobie als verklaring voor homonegatief gedrag heeft als alternatief concept ‘heteronormativiteit’ naar voren geschoven. Invulling van die heteronormativiteit wordt in Nederlands onderzoek onder meer geconceptualiseerd door de ontwikkeling van een schaal voor acceptatie van homoseksueel gedrag door het SCP (Keuzenkamp e.a., 2010, 40-42). De schaal omvat vier dimensies; algemene acceptatie, acceptatie van gelijke rechten, homoseksualiteit in de openbaarheid en homoseksualiteit in de naaste omgeving. De gedachte aan seks tussen twee personen van hetzelfde geslacht (met name mannen, maar ook vrouwen) roept de meeste weerstand (walging) op; en ook het publiekelijk uiten van *same-sex* genegenheid in het openbaar (zoenen) blijkt bij ruim 40% (als het om mannen gaat) en bijna 30% (bij vrouwen) als aanstootgevend te worden ervaren. Ook hier speelt seksualiteit en zichtbaarheid van seksualiteit dus een rol.

2.3 Politie en aangifte

Met het oog op de eventuele preventie van anti-lesbisch geweld is de aangiftebereidheid van het slachtoffer en de houding van de politie bij een melding of aangifte van belang. Gemeenschappelijk tussen mannen en vrouwen is de lage aangiftebereidheid van de slachtoffers. Opvallend is dat er wel wordt gevraagd naar de redenen waarom mensen geen aangifte hebben gedaan, maar zelden waarom ze dat wél hebben gedaan. De redenen waarom slachtoffers geen aangifte hebben gedaan, komen in de meeste landen met elkaar overeen:

- het slachtoffer twijfelt aan de interesse/competentie/deskundigheid van de politie;
- het slachtoffer bagatelliseert wat er gebeurd is;
- het slachtoffer wil niet bekend staan als homoseksueel.

De aangiftebereidheid is overigens hoger naarmate het delict ernstiger is (zie overzicht in Schuyf, 2009). Uit Engels onderzoek bleek dat er verschillen waren naar aard van het incident, maar ook naar geslacht en leeftijd. Homoseksuele mannen rapporteren vaker dan lesbische vrouwen aan de politie, terwijl lesbische vrouwen twee keer zo vaak als homoseksuele mannen incidenten melden bij de gemeente, of een (LHBT-)organisatie (Gay British Crime Survey, 2008).

In verschillende projecten probeert de Nederlandse politie verhoging van de aangiftebereidheid onder slachtoffers van zogeheten *hate crimes* te verhogen (bijv. via www.hatecrimes.nl). Ook het Amsterdamse politienetwerk Roze in Blauw heeft pogingen ondernomen meer meldingen binnen te krijgen door onder meer met de lesbische community in gesprek te gaan). Feit blijft dat in de statistieken zowel bij de politie als bij de adb's lesbische slachtoffers vrijwel afwezig zijn.

2.4 Gevolgen van victimisatie

Er is in Nederland nauwelijks onderzoek gedaan dat een helder beeld geeft van de exacte relatie tussen het meemaken van negatief gedrag en het welbevinden en functioneren van lesbische vrouwen en homoseksuele mannen. Er zijn alleen zogeheten crosssectionele gegevens bekend, waarbij gegevens over negatieve ervaringen en welbevinden op één moment met elkaar in verband worden gebracht (zie Keuzenkamp en Oudejans, 2011, 30). Daaruit kan men een relatie opmaken tussen negatieve ervaringen en psychisch onwelbevinden; verhoging van de gevoelens van onveiligheid, schaamtegevoelens, gedragsaanpassingen.

2.4.1 Gezondheid

In het onderzoek van Stichting OndersteBoven (Bos en Ehrhardt, 2010) kwam naar voren dat vrouwen die meer negatieve ervaringen rapporteren, significant hoger scoorden op depressiviteit en angst. Ook in het onderzoek van de Metropolitan Police London (2008) gaf een derde van de respondenten aan last te hebben van langdurige gevolgen van het incident; twee derde had last van gevolgen op de korte termijn. Als het gaat om gezondheid zijn echter niet alleen de strafrechtelijk relevante incidenten belangrijk, maar ook heteronormatief gedrag zoals belachelijk gemaakt worden. Als gevolg van dit type incidenten kunnen degenen die het overkomt zogenaamde *minority stress* ondervinden, met alle gevolgen van dien voor de lichamelijke en psychische gezondheid (Meyer, 2007; Renkens, Felten en Schuyf, 2011). Bovendien lijkt het herhaaldelijk meemaken van dit soort gebeurtenissen vrouwen ongevoeliger te maken door gewenning om nog te reageren op andere incidenten (Schuyf, 2009).

2.4.2 Veiligheidsbeleving

Het meemaken van een incident kan grote gevolgen voor het slachtoffer hebben. Allereerst is er sprake van een verhoging van gevoelens van onveiligheid. Onder de slachtoffers nemen deze gevoelens van onveiligheid toe. Het gevoel van onveiligheid onder homo's, lesbiennes, biseksuelen en transgenders neemt ook onder invloed van berichtgeving in de media over antihomoseksuele incidenten toe, los van het feit of ze zelf slachtoffer zijn geworden of niet. Dat blijkt uit alle onderzoeken, van Van San en de Boom (2006) tot het SCP onderzoek (Keuzenkamp en Oudejans, 2011) en het onderzoek van het Pink Panel Noord-Holland (Van Haften, 2011).

Bijna driekwart van de 776 ondervraagden van het onderzoek 'Geweld tegen homoseksuelen' (Van San en De Boom, 2006) meent dat het geweld de laatste jaren sterk (11%) of enigszins (60%) is toegenomen. De onderzoekers zeggen dat 40% van de ondervraagden zich in de laatste jaren onveiliger is gaan voelen, vooral door het gevoel dat homoseksualiteit maatschappelijk, en door bepaalde groepen, minder getolereerd wordt. Bijna een derde is zich onveiliger gaan voelen door iets wat zij zelf, of mensen in hun omgeving, hebben meegemaakt. Slechts een derde van de ondervraagden voelt zich nooit onveilig door de seksuele oriëntatie.

De VU-studenten die in 2006 een (leer)onderzoek hielden naar roze veiligheidsbeleving in Amsterdam berekenden de statistische verschillen tussen hun mannelijke en vrouwelijke (107) respondenten. Er was geen verschil in veiligheidsgevoelens; vrouwen gaven aan iets vaker slachtoffer van incidenten te zijn geweest dan mannen in de afgelopen twee jaar. Mannen spraken vaker dan vrouwen met anderen over hun onveiligheidsgevoelens (Beijers e.a., 2006: 31).

Vergelijkbare, meer recente gegevens zijn afkomstig uit een onderzoek van Agnes Elling (Mulier Instituut) naar sport en sportdeelname van homo- en biseksuelen (Elling, 2011). In specifieke situaties blijken lesbische vrouwen zich sinds 2008 onveiliger te zijn gaan voelen; homomannen iets veiliger. Lesbische vrouwen voelen zich het meest onveilig op "plekken waar jongeren rondhangen".

De ondervraagden in de Roze Vragenlijst gingen zich in de afgelopen maanden respectievelijk veel onveiliger voelen (mannen 6%; vrouwen 3%) of "een beetje onveiliger" (mannen 30%; vrouwen 24%) voelen. Bij de de controlegroep van het Roze Panel lagen deze cijfers lager (veel: 4% mannen; 1% vrouwen; beetje 17% mannen; 12% vrouwen). (Keuzenkamp en Oudejans, 2011, 19)

In alle onderzoeken wordt benadrukt dat deze cijfers niets zeggen over de feitelijke toe- of afname van het geweld (die immers onbekend is), maar dat ook door de respondenten wordt aangegeven dat dit gevoelens mede wordt ingegeven door berichten in de media of ervaringen van anderen.

2.4.3 Schaamte

Van Oort (1994) concludeerde in haar onderzoek naar (seksueel) geweld tegen lesbische en bi vrouwen, dat bij een deel van hen "taboes en schuldgevoelens" speelden. Bij seksueel geweld spelen vaak gevoelens van schaamte en schuld bij de slachtoffers. Dit belemmert hen om hierover te praten. Ook wordt er om die reden vaak geen aangifte gedaan (MOVISIE, 2009).

2.4.4 Aanpassing gedrag

Een derde (onderzoek 'Geweld tegen homoseksuelen') tot de helft (lokaal belevingsonderzoek in Rotterdam met circa 300 respondenten door RADAR) van de respondenten heeft zijn of haar gedrag aangepast om incidenten te voorkomen. Zij mijden bepaalde locaties zoals buurten of uitgaansgelegenheden en lopen (op bepaalde plaatsen) niet meer hand in hand met hun partner. Zij gaan zich minder opvallend gedragen zodat andere mensen hen op straat niet herkennen als homo of lesbisch (zie voor samenvatting Beleidsvisie Homoseksualiteit COC/MOVISIE 2007).

2.4.5 Samenvatting

In absolute zin is over anti-lesBisch geweld weinig bekend, ook omdat het niet in de officiële statistieken voorkomt. Uit *convenience samples* blijkt dat zo'n 60% van de lesbische vrouwen gedurende haar leven met negatieve bejegening te maken krijgt; de meerderheid bestaat uit

afkeurende blikken, nieuwsgierige en vervelende vragen, uitschelden, roddelen en seksueel grensoverschrijdend gedrag. Deze ervaringen vormen meer in het algemeen een weerslag van heteronormatief gedrag. Tot de strafrechtelijk relevante incidenten die in de onderzoeken genoemd worden behoren: bedreiging (OndersteBoven, 2010), intimidatie en seksueel geweld (Van Oort, 1994). Het aantal gevallen van strafrechtelijk relevant geweld dat wordt genoemd, is laag in vergelijking tot het overige gedrag, maar blijkt, wanneer er expliciet naar wordt gevraagd zoals de Metropolitan Police in Londen deed, wel degelijk in vrij ernstige mate voor te komen. (Van hun respondenten kreeg te maken met bedreigingen, intimidatie, pesten of stalken (46%); 30% met mishandeling; 14% met diefstal of fraude; 14% met zwaar lichamelijk letsel; 13% met chantage; 12% werd beroofd; 12% kreeg te maken met seksueel geweld; 10% met verkrachting; 9% met inbraak; 8% met poging tot doodslag.)

In het Roze Panel zegt 13% van de vrouwen in het afgelopen jaar een enkele keer of enkele malen last te hebben gehad van negatieve gedragingen. Daarbij zaten overigens ook nauwelijks gevallen van strafrechtelijk relevant geweld. Dit klopt met een eerdere observatie, dat de percentages vrouwen die negatieve ervaringen melden in convenience samples hoger zijn dan de respondenten uit een meer aselechte steekproef als het Roze Panel. Vrouwen die incidenten hebben meegemaakt zijn eerder geneigd om te reageren, als zij daar al niet expliciet tot zijn uitgenodigd.

Hoewel blijkt dat lesbische vrouwen zelden naar de autoriteiten stappen als hen iets is overkomen, blijken de gevolgen van de negatieve ervaringen soms langdurig en ingrijpend te zijn, als gevolg van gezondheidsschade door stress en blijvende gedragsverandering, die het publieke leven van de betrokkenen veelal ingrijpend inperken.

3 Opzet en uitvoering van het onderzoek

3.1 Doelstelling

Het onderzoek heeft twee hoofddoelstellingen:

1. Inzicht krijgen in de aard van het geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen en meiden, wat betekent: inzicht in de meest voorkomende scenario's voor geweld (het verloop) en in de risico- en beschermende factoren bij escalatie van dit geweld.
2. Op basis van deze inzichten, concrete aanbevelingen formuleren voor het ontwikkelen van effectieve preventie strategieën gericht op het voorkomen van de escalatie van geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen en meisjes.

3.2 Onderzoeksvragen

Daaruit afgeleid volgen de volgende onderzoeksvragen:

1. Wat is de aard van de incidenten? In hoeverre is hier sprake van strafrechtelijk relevant gedrag?
2. Hoe is het precieze verloop van het incident?
3. Wat was de rol van omstanders bij de incidenten?
4. Wat komen we aan de weet over de daders en hun motieven? Hoe is hun houding ten aanzien van lesbische vrouwen, in de beleving van de slachtoffers?
5. Hebben de slachtoffers hulp gezocht na wat hun overkomen is? In het bijzonder, hebben ze melding gemaakt/aangifte gedaan bij politie of een ADB¹¹? Zo ja, hoe verliep dit verder? Zo nee, waarom niet?
6. Hoe heeft het slachtoffer de incidenten beleefd?
7. Wat zijn de gevolgen voor het slachtoffer?
8. Welke aanbevelingen zijn er te formuleren voor het ontwikkelen van effectieve preventie-strategieën, gericht op het voorkomen van de escalatie van geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen en meisjes? Wat kan de rol van de betrokkenen (slachtoffers, politie, hulpverlening en andere organisaties) hierbij zijn?

3.3 Methoden van onderzoek

Er is gekozen voor een kwalitatief onderzoek. Kwantitatieve gegevens zijn in beperkte mate al beschikbaar; een nieuw convenience sample zal daar geen nieuwe gegevens aan toevoegen. Omdat we vooral geïnteresseerd zijn in het verloop en de afloop van het incident, is een kwalitatief onderzoek door middel van diepte-interviews het meest voor de hand liggend. Hiervoor zijn twee belangrijke redenen:

1. Centraal in een kwalitatieve benadering staat de betekenis die mensen zelf geven aan de gebeurtenissen in hun wereld (Migchelbrink, 2004; Bryman, 2008).
2. Een kwalitatieve benadering kijkt naar processen. Het bestuderen van het verloop van gebeurtenissen en het ontrafelen van patronen daarin, past dan ook zeer goed binnen deze onderzoeksbenadering (Bryman, 2008)

---

¹¹ ADB is de afkorting voor antidiscriminatiebureau.

De diepte-interviews worden afgenomen als een semi-gestructureerd interview (Bryman, 2008). De methode semi-gestructureerd interview houdt in dat de interviews worden gehouden aan de hand van een *interview guide* (Bryman, 2008), of zoals Migchelbrink (2004) dit noemt, een topiclijst. Hierop staan de thema's die de leidraad vormen voor het interview (Bryman, 2008). In een semi-gestructureerd interview is er voldoende flexibiliteit in het interviewproces voor de geïnterviewde om zelf de nadruk te leggen op bepaalde thema's die zij belangrijk vindt. Ook is er voor de interviewer de mogelijkheid om door te vragen op bepaalde thema's (Bryman, 2008). In een semi-gestructureerd interview lopen soms de thema's door elkaar maar uiteindelijk komen alle thema's in het interview aan bod (Bryman, 2008). De topiclijst is als bijlage aan dit onderzoek toegevoegd.

3.4 Werving

3.4.1 Ontwerp flyer

In de periode juli tot oktober 2011 zijn in korte tijd 24 respondenten geworven om mee te doen aan het onderzoek. Hiervoor is een digitale flyer ontworpen. Op deze flyer stond als grote kop de volgende vraag: "Heb jij agressie of geweld meegemaakt omdat je lesbisch/bi bent? Of omdat mensen denken dat je lesbisch/bi bent?" Vervolgens stond aangegeven dat het kan gaan om geweld of agressie "op straat, bij het uitgaan, op het werk, op school, bij de sportclub, in en rond het huis, in je buurt, et cetera." Daarnaast is aangegeven wat wij verstaan onder agressie of geweld, waarbij we een aantal voorbeelden van strafrechtelijk relevante delicten noemden.¹² Tot slot is beschreven hoe respondenten zich konden aanmelden en wat de beloning was die hier tegenover stond (cadeaubon van 25 euro).

3.4.2 Verspreiding flyer

Deze digitale flyer is op de internetpagina van MOVISIE gezet en vervolgens geplaatst op de eigen Facebook pagina van de onderzoekers en hun collega's. Via Facebook en via Twitter is deze link vele malen gedeeld en op die manier verder verspreid. Daarnaast is de flyer als pdf verstuurd naar het eigen netwerk van onderzoekers en hun collega's, LHBT zelforganisaties, anti discriminatie bureaus en LHBT media zoals de Zij aan Zij en andere relevante personen met een groot netwerk. Een lijst met organisaties, websites en netwerken is als bijlage bijgevoegd. Individuele ervaringsdeskundigen zijn tevens benaderd met de vraag of zij wilden reageren.

3.5 Respons

In totaal ontvingen we meer dan 65 reacties. Met personen die zich hadden aangemeld werd een kort telefonisch gesprekje gevoerd om te checken of het verhaal van deze respondent binnen de onderzoeksopdracht paste. Met een deel van de respondenten is geen gesprek gevoerd omdat er toen al voldoende aanmeldingen waren.

---

¹² Bedreiging (verbaal, via internet, via brieven, etc.), uitschelden, intimidatie, bang maken, verkrachting of aanranding, ongewenste seksuele aanraking, ongewenste seksuele opmerkingen, chantage, onder druk zetten, weg versperren of klem rijden met voertuig zoals auto, scooter, vandalisme (spullen worden stuk gemaakt of beklad), lichamelijk geweld (slaan, duwen, schoppen, bijten, krabben, steken met een mes of ander voorwerp, voorwerpen expres naar het hoofd gooien).

3.5.1 Niet bruikbare reacties

Een deel van de reacties was niet bruikbaar:

- Een deel van de respondenten had alleen ervaringen met anti-lesBisch geweld in het verleden. Deze vrouwen zijn niet geïnterviewd¹³.
- Er meldden zich vrouwen die wel lesbisch of bi zijn, maar wiens geweldservaring niet gericht was tegen hun lesbische voorkeur. Het ging met name om (ex-)partnergeweld binnen een lesbische relatie.
- Een deel van de respondenten wilde graag geïnterviewd worden over het feit dat zij tot nu toe juist geen geweld hebben meegemaakt vanwege hun lesbisch zijn: "Ik wil graag even melden dat ik nog nooit iets vervelends heb meegemaakt. Het is toch belangrijk dat jullie ook positieve verhalen horen?" Een aantal vrouwen gaf expliciet aan graag melding te doen van het feit dat zij met veel plezier als lesbo wonen in een "wijk met veel allochtonen". We hebben al deze vrouwen hartelijk bedankt voor hun info en uitgelegd dat wij ons zeker bewust zijn van het feit dat er veel goed gaat, maar dat wij ons in dit onderzoek richten op ervaringen met geweld en agressie.

3.5.2 Streven naar diversiteit

Op basis van het telefonisch voorgesprek werd besloten om al dan niet een afspraak te maken met de respondent voor een interview. Allereerst ging het er om dat de respondent te maken heeft gehad met geweld of agressie vanwege haar (vermeende) lesbische of biseksuele voorkeur. Naar mate het onderzoek vorderde kwamen er veel meldingen binnen van respondenten die waren uitgescholden op straat (met name uit Utrecht en Amsterdam). Aangezien hier al een paar vrouwen over geïnterviewd waren, is besloten niet nog meer vrouwen hierover te interviewen en de voorrang te geven aan respondenten met andere ervaringen en uit andere gemeenten.

Daarnaast zijn de respondenten zodanig uitgekozen dat zij zo divers mogelijk zijn qua leeftijd, opleiding en etnische achtergrond. Er meldde zich gelukkig een grote diversiteit aan respondenten aan. Wel bleef, zoals verwacht, het aantal respondenten met een vluchtelingen- of migrantenafkomst sterk achter. Dit heeft te maken met onzichtbaarheid en kwetsbaarheid van deze groep. (Pierik en Meintser, 2008).

3.6 Afname interviews

De interviews zijn allemaal afgenomen in een periode van juli 2011 tot en met oktober 2011. De respondent werd in de mogelijkheid gesteld om zelf de locatie aan te geven waar zij geïnterviewd wilde worden. Voor de een was dit thuis, voor de ander in een (eet)café. Eén interview is afgenomen op het kantoor van MOVISIE, één interview op het kantoor van de respondent en één interview is afgenomen bij de ouders van de respondent. De interviews zijn digitaal opgenomen en de relevante delen zijn verbatim uitgewerkt.

De interviews zijn uitgevoerd door twee interviewers, beide werkzaam bij MOVISIE. Het betreft een autochtone vrouw van 34 jaar en een autochtone vrouw van 29 jaar. De seksuele voorkeur van de interviewer is niet standaard vermeld maar in een deel van de gesprekken is de (lesbische) voorkeur van de interviewer expliciet naar voren gekomen. Eén respondent wilde vooraf weten wat de seksuele voorkeur was van de interviewer.

¹³ Verschillende vrouwen noemden tijdens het interview nog meer incidenten; een deel van deze incidenten was langer dan 12 jaar geleden. Deze worden wel genoemd in het rapport.

3.7 De respondenten

De respondenten worden in dit rapport niet bij hun echte naam genoemd, maar worden aangeduid met een gefingeerde naam.

3.7.1 Woonplaats

De respondenten wonen verspreid over het hele land. Ze wonen zowel in steden als in kleine gemeenten. 16 van de respondenten wonen in een grote stad (behorende tot de G30), de rest woont in kleinere gemeenten. De respondenten wonen in verschillende provincies: er zijn 6 respondenten uit Noord Holland, 3 uit Zuid Holland, 3 uit Gelderland, 2 uit Utrecht, 1 uit Limburg, 2 uit Noord Brabant, 1 uit Groningen, 1 uit Friesland. Daarnaast wonen 2 respondenten (nu) niet meer in Nederland; de incidenten die zij meldden echter speelden zich grotendeels af in Limburg.

3.7.2 Etniciteit

Het grootste deel van de respondenten heeft geen andere etnische achtergrond dan de Nederlandse, behalve Joyce, Shereen, Farida en Soraya. Joyce is een kwart Indisch. Shereen is geboren in Iran en kwam als kind met haar ouders naar Nederland. Farida's ouders komen van de Molukken en zij is opgegroeid in een hechte Molukse gemeenschap. Soraya en haar familie hoorden op de Balkan, en ook hier in Nederland, tot een kleine etnische minderheidsgroep. Omdat het gaat om een relatief kleine etnische minderheidsgroep wordt uit veiligheidsoverwegingen haar precieze afkomst niet vermeld. Net als Farida is Soraya opgegroeid in een hechte etnische gemeenschap.

3.7.3 Leeftijd

De respondenten variëren in leeftijd: de jongste respondent was 20 jaar, de oudste 61 jaar. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 36,4 jaar.

3.7.4 Religie

Het grootste gedeelte van de respondenten rekent zichzelf niet tot een bepaalde religie of geloof. Joke is de enige die zich benoemt als behorend tot een bepaalde geloofsgemeenschap, namelijk Rooms Katholiek. Ineke, Jolanda, Esther, Thea en Yvonne zijn wel gelovig, maar rekenen zich niet tot een bepaalde kerkgemeenschap. Patricia vindt het lastig om haar geloofsovertuiging te beschrijven en Diana noemt zich "spiritueel". De anderen respondenten zeggen niet gelovig of religieus te zijn. Er worden ook geen andere levensbeschouwingen gemeld. Alleen Joyce zegt dat "queer" en alles om die beweging heen haar erg aanspreekt als levensbeschouwing.

Ineke, Jolanda, Soraya, Farida, Esther, Lianne, Anja, Yvonne, Thea, Lieke, Willy en Shereen hebben in meer of mindere mate een religieuze opvoeding gekregen. Farida, Shereen en Soraya zijn islamitisch opgevoed. De rest is christelijk opgevoed.

Vijf respondenten melden dat de religie in het gezin van herkomst niet goed samen ging met hun seksuele voorkeur. Het gaat om Anja, die opgegroeid is in een gezin waarbij de ouders waren aangesloten bij de Pinksterbeweging; Farida, van wie één van de ouders islamitisch is; om Yvonne, die gereformeerd is opgevoed; Ineke, wiens ouders Baptist zijn en Lianne, wiens ouders Protestants Christelijk zijn (Lianne weet niet welke kerk haar ouders zich toe rekenen). Een aantal respondenten

meldt expliciet een negatief klimaat in hun gezin van herkomst ten aanzien van hun lesbische voorkeur maar wijdt dit niet aan religie. Het gaat om Soraya, Shereen en mindere mate Jolanda.

3.7.5 Samenlevingsvorm

De helft van de respondenten is samenwonend en/of gehuwd met een vrouw: Monique, Patricia, Lianne, Esther, Willy, Ineke, Soraya, Farida, Anja, Joke, Yvonne en Marysa. Eén respondent, Shereen, heeft nu een relatie met een man en woont daar mee samen. Wel een relatie met een vrouw, maar niet samenwonend, zijn de drie respondenten Jolanda, Kristel en Diana. De andere acht respondenten zijn vrijgezel.

Vijf van de respondenten hebben kinderen: Lianne, Esther, Patricia, Yvonne en Willy. Yvonne's kinderen zijn geboren in het huwelijk met haar ex-man. De kinderen van de andere respondenten zijn geboren in lesbische relaties. Alleen bij Yvonne woont een deel van de kinderen al op zichzelf; de andere vrouwen hebben alleen inwonende kinderen; Patricia deelt de zorg over haar kinderen met haar ex-vrouw.

3.7.6 Gender identiteit

Bijna alle respondenten zien zichzelf als vrouw, op drie na. Sandra identificeert zich gedeeltelijk als transgender en als mannelijk. Joyce en Chantal identificeren zich niet gedeeltelijk als transgender of als man, maar zouden zich ook niet zo snel als vrouw benoemen. Joyce benoemt zichzelf als "queer": "Ik identificeer mij als mens en niet aan de hand van mijn lichamelijke kenmerken". Chantal zegt over haar eigen identiteit: "Ik ben er mij vrij bewust van dat ik een vrouwelijk lijf heb, een vrouwenlijf, maar ik zou mijzelf niet zo snel een vrouw noemen".

3.7.7 Seksuele voorkeur

De respondenten beschrijven hun seksuele voorkeur op diverse manieren. Renée, Heleen, Soraya, Lianne, Thea, Anja, Lieke, Joke, Willy, Monique, Diana en Patricia benoemen zichzelf als lesbisch. Shereen, die een relatie heeft met een man, noemt zichzelf 'grotendeels lesbisch' en Sandra geeft aan dat ze zich wel als lesbische vrouw identificeert, maar gedeeltelijk ook als transman.

Een deel van de respondenten noemt zichzelf niet lesbisch of zegt dit woord liever niet te willen gebruiken. Een deel zegt daarom 'op vrouwen te vallen' of een relatie te hebben met een vrouw. Dit geldt voor: Danielle, Kristel, Jolanda, Ineke, Farida, Esther, Marysa en Yvonne. Joyce en Chantal spreekt 'queer' meer aan.

Geen enkele respondent noemde zich biseksueel, maar uit de beschrijvingen van henzelf is wel op te maken dat een deel van de respondenten zowel op vrouwen als op mannen valt en/of hier relaties mee heeft.

4 Resultaten

4.1 Aantal incidenten

Het grootste gedeelte van de respondenten meldde zich in eerste instantie met één incident bij de onderzoekers. In het interview herinnerde de respondent zich meestal echter meer incidenten. In totaal zijn er 62 incidenten gemeld door de respondenten. Dat is gemiddeld 2,8 per respondent. Van de incidenten zijn er 54 incidenten strafrechtelijk relevant en te benoemen als anti-lesBisch geweld. Dat betekent dat gemiddeld iedere geïnterviewde 2,3 incidenten van anti-lesbisch geweld heeft genoemd. De meeste incidenten vonden de afgelopen jaren plaats. Vijf incidenten waren iets langer geleden; ongeveer tussen de acht à twaalf jaar geleden. Daarnaast waren er zes incidenten die langer dan twaalf jaar geleden plaatsvonden.

De acht incidenten die niet te benoemen zijn als anti-lesBisch geweld, zijn ervaringen met non-acceptatie, discriminatie en of onheuse bejegening. De geïnterviewden zelf gaven aan dat zij niet wisten of deze ervaringen als geweld te benoemen zijn. Het gaat om twee ervaringen met een nare bejegening op het werk (één van een patiënt, één van de werkgever), de weigering van een woning aan een lesbisch koppel op basis van hun seksuele voorkeur, nare bejegening door een schooldirectie ten aanzien van de seksuele voorkeur van de moeders en om diverse ervaringen met afwijzende houding van ouders en familieleden, vooral in de jeugd van de respondent. Dit laatste heeft bij een deel van deze respondenten geleid tot het verbreken van de band met de betreffende familieleden.

Soms loopt er een dunne scheidslijn tussen discriminatie van lesbo's en anti-lesBisch geweld. In strafrechtelijke zin is die scheidslijn duidelijk als het incident zich in de publieke ruimte afspeelt. Maar pleegt een zwager die loopt te schelden over andere lesbische vrouwen, anti-lesBisch geweld of is hij gewoon vervelend? En is een onbekende man in de kroeg die aan je vraagt, terwijl jij je vriendin een kus geeft, of jij een trio wilt doen gewoon irritant of is dit een vorm van seksuele intimidatie ten aanzien van lesbo's? In dat eerste geval hebben we dit niet gerekend als geweld: de scheldpartij van de zwager is niet tegen jou gericht. Maar in het tweede geval hebben we dit wel gerekend als anti-lesBisch geweld wanneer de vrouw in kwestie dit zelf ervaren heeft als een intimiderende situatie. De strafbaarheid wordt bepaald door feiten, omstandigheden en plaats/verhouding dader-slachtoffer. Stelselmatig en hinderlijk achtervolgen van iemand en daarbij seksueel getinte opmerkingen gebruiken waardoor het slachtoffer zich bedreigd, beledigd enz. voelt, is te kwalificeren als stalking/belaging (WvSr 285a). De gedwongen tongzoen kan worden gekwalificeerd als seksueel binnendringen (de nieuwe term voor verkrachting).

4.2 Aard van de incidenten

Er zijn in dit onderzoek verschillende vormen van geweld gemeld. Het gaat om schelden, verschillende vormen van intimidatie, achtervolging, vandalisme, seksuele intimidatie, fysiek geweld (mishandeling) en bedreiging. In strafrechtelijke termen gaat het om de volgende strafbare feiten:

- eenvoudige belediging (artikel 266 jo. 267 Sr), (inclusief uitschelden, spugen)
- bedreiging met enig misdrijf (artikel 285 Sr), belaging (285b), inclusief intimidatie
- huisvredebreuk (artikel 138 Sr)
- vernieling (artikel 350 Sr)

- seksuele intimidatie (o.a. in het burgerlijk wetboek)
- binnen dringen lichaam, verkrachting (art 242 Sr)
- openlijke geweldpleging (artikel 141 Sr) en mishandeling (artikel 300 e.v. Sr)
- stalking en (poging tot) doodslag. (artikel 287 Sr)

Schelden en spugen (incidenten die ook in ander onderzoek worden genoemd als veelvoorkomend) worden vaak genoemd. In vergelijking tot andere onderzoeken naar geweld tegen lesbische vrouwen (zie hoofdstuk 20), worden seksuele intimidatie en fysiek geweld vaker genoemd.

Het geweld vindt op zeer verschillende plekken plaats: in de openbare ruimte (straat, openbaar vervoer, uitgaansgelegenheid etc.), in de buurt, op school, op het werk en in huis. Het meeste geweld wordt gemeld in de openbare ruimte. Er wordt geweld gemeld door zowel daders die onbekend zijn voor het slachtoffer als geweld door daders die een bekend zijn voor het slachtoffer.

In de nu volgende paragrafen wordt een overzicht gegeven van de incidenten, besproken naar de aard van het geweld. Daarbij komen de incidenten aan de orde op basis van het strafbare feit dat er plaats vond. Kanttekening hierbij is dat er bij verschillende incidenten sprake is van meerdere strafbare feiten. In dat geval wordt dit vermeld in de tekst.

4.2.1 Schelden (belediging)

Bijna bij alle incidenten werd er gescholden. Incidenten waarbij niet werden gescholden zijn de eiegerelateerd geweld zaak van Soraya, de stalkingszaak van Joke en kindermishandeling (of huiselijk geweld) zaak van Shereen, die werd mishandeld door haar vader. In alle andere situaties werd er door de daders gescholden. Er waren een aantal incidenten waarbij het bij schelden bleef. Het gaat om incidenten die Monique, Jolanda, Ineke, Patricia, Anja, Kristel, Yvonne, Willy en Diana meemaakten. Het gaat in alle gevallen om een groepje onbekende jongens of jonge mannen. Een paar voorbeelden:

Jolanda liep met haar vriendin hand in hand over straat in het centrum van de stad. Ze werden ingehaald door twee jongens op de fiets. *“Zij kwamen aan fietsen, van achteren, en we liepen daar gewoon... Ze riepen ‘vieze vuile potten’. En dan echt omkijkend en heel langzaam fietsend. Zo dat je echt denkt ‘oké, gaan jullie nu stoppen, iets anders doen of fietsen jullie braaf door?’ ‘Ik had in eerste instantie de neiging om te lachen. Zo van, ‘hoe kom je daar nu bij, zo’n flauwekul’. Maar toen drong het wel door. Maar omdat het ook eng... ja, eng... je weet niet of ze gaan stoppen, afstappen, of gewoon netjes doorfietsen. Nou, ze fietsten netjes door.”*

Willy werd uitgescholden toen ze met haar fietsbel belde naar een groepje van drie Marokkaanse jongens dat midden op het fietspad liep. De jongens begonnen vrijwel meteen te schelden: ‘vieze lesbische trut, kutwijf, homo’. Willy zei tegen de jongens ‘goh, wat stoer zijn jullie zeg’, waarop de jongens haar terugriepen dat ‘haar moeder een hoer was’. Willy manoeuvreerde haar fiets om de jongens heen en fietste weg. *“Ik wilde weg, wilde ze ontwijken. Ik keek nog wel even om, dacht wel ‘zouden ze me volgen?’ Maar dat deden ze niet, gelukkig.”*

In enkele situaties was het een scheldpartij in een bekende omgeving maar met onbekende daders. Het gaat om Patricia, Yvonne en Anja. Patricia en Anja hebben beide meerdere scheldsituaties meegemaakt, Yvonne één situatie. Twee situaties vonden plaats in en rondom het sportveld.

Patricia liep met een klein groepje leerlingen naar een ander gebouw. Op 3 meter afstand stond een grote groep leerlingen. Ze begonnen met schelden tegen Patricia. Patricia heeft meerdere ervaringen met schelden van langer geleden. Het gaat onder andere om scheldpartijen bij basketbalwedstrijden: haar basketbalteam bestond grotendeels uit lesbisch vrouwen. Als basketbalteam werden ze uitgescholden door met name de vriendjes en de ouders van de tegenstanders.

Yvonne ging kijken naar een hockeywedstrijd van haar jongste zoon. Onderweg naar het veld worden Yvonne en haar vriendin tegengehouden door spelers van de tegenstanders; er wordt gescholden: 'hé lesbo's, vieze potten!'

Anja maakte een wandeling met de hond in haar eigen buurt. Ze kwam langs een school. Kinderen van deze lagere school begonnen vanaf het schoolplein te schelden. Anja zei niets terug: ze hield zich bezig met de hond. De kinderen raakten afgeleid door de hond en Anja kon doorlopen.

Uitgescholden worden door een bekende dader, zonder dat er daarnaast sprake is van andere strafbare feiten, is niet gemeld. Wel zijn er grenssituaties gemeld. Esther ontving een brief van haar vader waarin hij sterk zijn afkeur uitsprak over het feit dat zij een kind kreeg samen met een vrouw. Hij noemde haar onder andere 'adderengebroad'. De situatie is voor Esther zeer aangrijpend geweest en heeft zij ervaren als geweld. Maar in strafrechtelijke zin was hier geen sprake van geweld.

Verschillende slachtoffers meldden dat ze wel eens uitgescholden zijn op straat of bij het uitgaan, maar dat zij dit niet meer kunnen herinneren; ze zijn er aan gewend geraakt en onthouden daardoor niet meer alle incidenten. Daarnaast waren er nog meer meldingen van vrouwen die aangaven te zijn uitgescholden op straat (met name in Utrecht en Amsterdam) maar deze zijn niet allemaal geïnterviewd. Het lijkt er dus op dat uitgescholden worden vanwege je lesbische voorkeur een ervaring is die veel lesbische vrouwen hebben. Schelden hebben sommige vrouwen zo vaak meegemaakt dat ze er nauwelijks meer aandacht aan besteden en het niet onthouden. Er lijkt gewenning op te treden (zie ook §4.8.4 'Gwenning' en §4.8.6 'Gevolgen'), het slachtoffer bagatelliseert de incidenten (Schuyf, 2009, 54). Daarnaast realiseren vrouwen zich niet altijd dat dit geweld is. Pas wanneer er nagedacht en gesproken wordt over anti-lesbisch geweld, gaan respondenten stilstaan bij hun ervaringen met scheldpartijen vanwege hun seksuele voorkeur.

4.2.2 Bespuugd worden

In de interviews komen vier gevallen van intimidatie naar voren waarbij wordt gespuugd. Het betreft in alle gevallen een dader die alleen is. Heleen was het enige slachtoffer dat de 'spuger' kende. Het was haar buurman die duidelijk niet overweg kon met haar seksuele voorkeur: hij groette haar niet meer en af en toe spuugde hij voor de voeten van Heleens vriendin. Later escaleerde deze situatie en heeft de buurman de deur van Heleen vernield (zie: §4.2.6 Vandalisme). Bij de andere incidenten van spugen die worden gemeld kende het slachtoffer de dader niet. Een paar jaar geleden werd Renée bespuugd door een jongen op de Dam. Ook Kristel maakte een incident mee.

Kristel liep met haar vriendin hand in hand over straat in de avond, toen er een jongen aankwam die hen uitvoerig bekeek, met name keek dat zij hand in hand liepen. Nadat hij de twee vrouwen had bekeken, spuugde hij naar hen. Kristel riep 'viezerik' en de jongen liep door.

Chantal zat met haar hond op de tram te wachten toen ze werd aangesproken door een onbekende man. Hij begon een praatje, maar Chantal had daar geen zin in en ze negeerde hem. Toen de tram er aan kwam spuugde hij op haar hond. Hij riep vervolgens 'pot' tegen haar en spuugde nog een keer op haar rug.

4.2.3 Bedreiging

Er zijn twee incidenten naar voren gekomen in de interviews die we hier categoriseren als bedreiging. Het gaat om incidenten meegemaakt door Soraya en Sandra. Bij Soraya en Joke was de dader een bekende: het ging om de ouders van Soraya en bij Joke om de ex van haar vriendin. Bij Sandra waren de daders relatief onbekend: zij hoorden tot een bekende hanggroep uit de buurt. Deze daders waren niet alleen; de bedreigingen werden geuit door de hele groep. Bij dit incident was ook sprake van fysiek geweld; Sandra en haar vriendin werden met stenen bekogeld. Dit incident staat daarom beschreven bij §4.2.8, over mishandeling.

De situatie van Soraya kan aangemerkt worden als *eergerelateerd geweld*. Eergerelateerd geweld komt ook voor ten aanzien van lesbo's: de seksuele voorkeur is een schande voor de familie en de familie probeert met geweld de eer te redden (Felten en Bakker, 2011).

Soraya werd verliefd op haar vriendin en is betrappt door haar moeder toen ze met haar aan het zoenen was. Haar moeder gaf toen meteen al aan dat het niet oké was. Door toedoen van de zus van Soraya werd de vader op de hoogte gesteld. Toen begonnen de bedreigingen: meestal werd er gedreigd om haar vriendin wat aan te doen. Ook is er gezegd "*Als jullie gaan samenwonen, steken we jullie huis in de fik*". En: "*Als jullie toch stiekem contact hebben, gaan we haar achterna*". De bedreigingen werden meestal geuit door moeder. Af en toe ook door vader. De zus zat er ook vaak bij, maar zei niks. De bedreigingen werden bijna iedere dag geuit. Als het "uit de hand liep" met haar moeder kwam haar vader erbij. Dat was "één keer in de zoveel tijd". "*Dan zat mijn vader erbij en die zei dan 'je moeder moet het maar afhandelen'*". Behalve bedreigingen was er ook sprake van strenge controle en opsluiten. Er waren "altijd weer die bedreigingen" vertelt Soraya; er was geen ander gesprek meer mogelijk thuis. Met hulp van het maatschappelijk werk is Soraya het huis uit gevlucht. Ze is via een opvanghuis terechtgekomen op een geheim adres.

Farida meldt in het interview ook een verhaal over haar familie die haar niet accepteert, waarbij de eer van de familie een belangrijke rol lijkt te spelen. Farida kreeg iedere keer de vraag 'waarom wordt je nu lesbisch?' Ze werd opgebeld waarbij afkeuring werd uitgesproken en de Koran werd geciteerd. Familieleden gingen steeds met haar praten om te vertellen dat ze de verkeerde 'keuze' had gemaakt. Ook werd ze genegeerd en buitengesloten in de familie. Voor Farida is dit een moeilijke situatie geweest, maar er lijkt geen geweld te hebben plaatsgevonden in de strafrechtelijke zin van het woord.

In de situatie van Joke vonden verschillende bedreigingen plaats, maar omdat het nog veel verder ging staat dat gecategoriseerd onder §4.2.9, Stalking.

4.2.4 Intimidatie

Een aantal incidenten dat wordt gemeld door de slachtoffers kan beschouwd worden als incidenten, zoals bij scheldpartijen. Bij nadere bestudering gaat het echter een stap verder. Het gaat om situaties waarbij het slachtoffer achtervolgd wordt en om situaties waarbij het slachtoffer de weg wordt versperd.

Weg versperren

Lisanne, Diana, Shereen en Chantal maakten een incident mee waarbij zij werden ingesloten door een groepje daders, of werd hen op andere manier de weg versperd. Bij Lisanne gaat het om twee incidenten, maar bij één van de incidenten was er ook sprake van achtervolging. Dit incident staat verderop in deze paragraaf beschreven. Het gaat in alle gevallen om onbekende daders. De situaties vonden allen plaats in de openbare ruimte.

Lisanne was op stap met een heterovriendin. Ze kwamen in de kroeg drie lesbische vrouwen tegen, twee daarvan vonden elkaar erg leuk en werden die avond zichtbaar verliefd op elkaar. Naderhand gingen Lisanne en de vriendin naar een shoarmatent die er vlakbij was. Daar waren een paar jongens en die gingen de versiertrucs op Lisanne en de (hetero)vriendin van Lisanne uitproberen. “*En daar gingen wij niet zo op in.*” Op een gegeven moment komen de drie lesbische vrouwen van eerder de shoarmatent binnen en Lisanne en de vriendin die zij bij had, gingen met hen praten. De jongens werden toen boos en begonnen de vrouwen lastig te vallen. De vrouwen verlieten de shoarmatent en gingen op een trapje zitten om hun shoarma op te eten. De mannen die hen lastig hadden gevallen, kwamen achter hen aan, en gingen verder met de opmerkingen. Ook gingen ze voor de meiden staan, zodat ze er niet meer langs konden.

Shereen kuste voor het eerst in haar leven een meisje in een kroeg. Een groep jongeren kwam dreigend om hen heen staan en begon het koppel de huid vol te schelden. Het meisje met wie Shereen zoende kwam uit de Verenigde Staten en verstond niet wat er geroepen werd, maar voelde wel aan de sfeer dat het niet positief was. De sfeer werd steeds grimmiger. Shereen en haar date negeerden de groep en waren opgelucht toen ze niet gevolgd werden.

Diana liep met haar toenmalige vriendin hand in hand door haar eigen buurt. Er kwam hen een groepje jongeren tegemoet, een jongen en een paar meiden. Toen ze Diana en haar vriendin in het oog kregen, begonnen ze te schelden: ‘vieze potten, gadverdamme, smerige wijven’, etc. Diana en haar vriendin lieten elkaars handen niet los, maar stopten wel. De sfeer vond Diana bedreigend: het groepje stond letterlijk om hen heen. Ze liepen om het groepje heen en haastten zich naar huis.

Chantal liep in haar eentje door een steegje. Er kwamen drie jongens uit de tegenovergestelde richting. Chantal zag dat de jongens haar kleding en kapsel bekeken en elkaar lachend aanstootten. De jongens sprongen op haar af. Ze kwamen vlak voor haar gezicht terecht. De jongens begonnen heel hard te lachen en liepen vervolgens verder.

Achtervolging

Vijf van de geïnterviewde vrouwen hebben een incident meegemaakt van anti-lesBisch geweld waarbij zij achtervolgd werden. Het gaat om Lisanne, Marysa, Joke en Lieke. De incidenten van Lisanne en Marysa vertonen een aantal overeenkomsten: het gaat om een groepje onbekende mannelijke daders. Het incident vindt plaats wanneer de mannen de vrouwen samen zien. Zowel Lisanne als Marysa was met haar vriendin een avondje uit geweest. Beide weten uiteindelijk de daders van zich af te schudden door een andere route te kiezen.

Lisanne ging met haar vrouw naar de bioscoop. Ze liepen de hoek om en kwamen een groepje mensen tegen: drie heterokoppels. De mannen van deze koppels zagen Lisanne en haar vriendin, liepen op hen af en hielden hen staande. Eén van hield een vuist voor Lisanne’s gezicht. De man zei ‘kijk, ik heb een nieuw horloge, mooi he’. Dus Lisanne merkte op ‘prachtig’. Maar de mannen lieten hen

niet gaan. De sfeer werd volgens Lisanne “grimmig”. Lisanne denkt dat ze ongeveer twee minuten zo gestaan hebben. De vriendinnen van de mannen stonden erbij en lachten om wat er gebeurde. Toen er meer mensen kwamen, durfden Lisanne en haar vriendin door te lopen. Toen ze terugkwamen uit de bioscoop kwamen ze de mannen en hun vriendinnen weer tegen, op dezelfde looproute. De groep was toen wat kleiner; twee mannen en twee vrouwen. Lisanne weet niet zeker of de mannen hebben gewacht. “Maar ze hebben op z’n minst naar ons uitgekeken”, zegt ze. Lisanne vertelde dat het groepje achter hen aan liep, en dat zij scholden en seksuele opmerkingen maakten. Lisanne en haar vriendin stapten in de auto; het groepje stapte ook in hun auto en reed achter Lisanne en haar vriendin aan. “Ze traptten op het gas, scheurden door de bochten om ons te kunnen volgen”, vertelde ze. Lisanne wist zeker dat ze werden gevolgd: het was een onlogische route als je daar niet hoeft te zijn. Uiteindelijk zijn Lisanne en haar vriendin een wijk ingereeden waar ze hoopten dat ze hen kwijt zouden raken.

Marysa ging op de fiets terug naar huis. Haar vriendin zat bij haar op de bagagedrager. Halverwege de fietstocht, over een verlaten weg, wisselden ze van plaats op de fiets en zoenden ze elkaar kort. Op dat moment kwam er een auto langsrijden met daarin een groep jongens. De auto reed eerst voorbij, maar remt dan hard en komt hard achteruit gereden. De auto stopte ter hoogte van de meiden. Door het open raam werd er gescholden. Marysa en haar vriendin schrokken en sprongen op de fiets. Terwijl ze wegreden hoorden ze één van de jongens roepen “kom, we gaan er achteraan!”. Daarop ging de vriendin van Marysa nog harder trappen. De auto kwam naast hen rijden. Ze zochten een weg waar ze met de auto niet gevolgd konden worden. Buiten adem kwamen ze aan bij het huis van Marysa’s ouders.

De situatie van Joke staat al beschreven bij de paragraaf over stalking, maar een belangrijk onderdeel van deze bedreigingen waren achtervolgingen. Joke is meerdere malen achtervolgd door haar stalker; de ex-man van haar vriendin. De man achtervolgde Joke een paar keer op de snelweg. Deze man achtervolgde Joke niet alleen, maar heeft ook een keer geprobeerd Joke van de autoweg af te duwen. Hij probeerde met zijn auto haar auto naar de zijkant toe te rijden. Een keer zag ze dat hij een ‘electroshocker’ in zijn hand had: “Hij is er niet mee uitgestapt, maar ik was heel bang.” Uit de rechtszaak is later naar voren gekomen dat hij haar ook een keer achtervolgd heeft met een pistool in zijn auto.

Bij Lieke ging het niet om achtervolging met een auto, maar om een groep meiden die haar achterna kwam rennen.

Lieke werd ge-out door haar vriendje nadat ze persoonlijke verhalen op comingout.nl had geschreven. Daarna werd ze gepest door een bepaalde groep meiden. Ze voelde zich genegeerd en buitengesloten, wellicht omdat ze, zoals ze zegt, toch al een buitenbeentje was. De situatie escaleerde toen ze op een schoolfeestje, overmoedig geworden door de alcohol, haar vriendinnetje zoende. Ze werd uitgescholden, weggetrokken van haar vriendin en achtervolgd door de groep meiden naar de wc. Ze kon met de moeder van een klasgenote mee naar huis rijden en de meiden ontvluchten.

4.2.5 Ruimte binnen dringen (huisvredebreuk)

In twee gevallen was er een dader die een ruimte probeerde binnen te dringen waar hij niet thuis hoorde. Dit was het geval bij Heleen: de buurman probeerde haar woning binnen te komen (zie: §4.2.6 Vandalisme). Bij Diana vond de situatie plaats in de gaykroeg waar zij werkt. De daders kwamen de (gay)kroeg binnen waar zij werkt; een plek waar zij duidelijk niet tot de doelgroep behoorden.

Een groep jongens komt de gaykroeg binnen waar Diana werkt. Diana vertelt hoe de jongens dicht bij de vrouwelijke bezoekers van de kroeg kwamen en hen lastig begonnen te vallen. “Mijn mannelijke collega vroeg of ze wel wisten dat ze in een homotent waren, waarop ze reageerden met ‘wat nou, vieze homo’. Ze werden agressief, kwamen steeds verder de zaak in. De sfeer werd dreigend en ik dacht ‘vrouwen slaan ze toch niet, ik ga er voor staan’. Ik ben op hen af gelopen en heb ze met mijn lichaam geblokt, ze gingen toen wel iets naar achteren. Maar ze gingen wel heel erg schelden naar me: ‘vieze pot, lelijke vrouw, jij hoer’. Ik heb ze min of meer naar buiten geleid door steeds dichterbij ze af te lopen, en uiteindelijk waren ze op straat en liepen ze weg”.

4.2.6 Vandalisme (vernieling)

In drie situaties was er sprake van vernieling en/of vandalisme. Deze drie situaties spelen zich allemaal af in de buurt: het gaat in alle drie de situaties om vernielingen aan het huis van het slachtoffer. De dader is in deze gevallen een bekende uit de buurt van het slachtoffer. In deze drie situaties is sprake van een reeks incidenten. De situaties van Farida en Esther lijken voor een deel op elkaar: het gaat om beide peestsituaties. Spullen worden niet stuk gemaakt, maar de ramen van de woningen van de slachtoffers worden besmeurd. Daarnaast maakte Esther nog een situatie mee die onder vandalisme is in te delen; deze situatie lijkt los te staan van het eerdere incident.

Farida woonde samen met haar vriendin. Een half jaar nadat Farida en haar vriendin daar kwamen wonen, is het pesten begonnen. Het begon met lacherigheid van de jongeren. De jongeren kwamen vaak samen op een sportveldje voor het huis van Farida en haar vriendin. Daarna kwam het schelden. Dat gebeurde bijvoorbeeld als ze met de hond gingen wandelen en ze langs de jongeren liepen. Ook stonden de jongeren hen op te wachten in de portiek, en liepen de jongeren helemaal met hen mee en scholden hen uit. Farida en haar vriendin belden de politie. Toen zij kwamen, waren de jongeren al weg. Later werd er ook allerlei afval tegen de ramen gegooid, zoals tomaten of “alles wat ze maar konden vinden”. Dat gebeurde bijna iedere dag. Het schelden en het gooien van afval tegen de ramen bleven elkaar afwisselen. Af en toe is er ook op de auto geslagen. Na twee en een half jaar daar te hebben gewoond zijn Farida en haar vriendin naar een andere wijk verhuisd. Ook hier werd ze een keer uitgescholden met haar vriendin.

Esther en haar vrouw hebben een zomervakantie last gehad van pestende buurtkinderen. Er kwamen kinderen van ongeveer 10 jaar voor hun huis staan. De kinderen deden in eerste instantie niks maar stonden door het raam naar binnen te gluren. Dat gebeurde bijna dagelijks, vooral nu het mooi weer was. Ze bleven daar dan ongeveer een kwartier staan. Dat gebeurde een paar keer tot er ook met stoepkrijt voor hun huis iets was geschreven als ‘vieze lesbo’s’ en ‘lesbisch is vies’. Daarna werd er met zand tegen de ramen gegooid. Toen de zomervakantie was afgelopen, is het gestopt. Esther denkt dat dit komt omdat ze bewust contact is gaan maken met de moeder van één van de kinderen. “Maar misschien kwam het ook doordat we niet reageerden en dat ze het zat waren”. Het kan volgens Esther ook zijn omdat de zomervakantie was afgelopen en het normale schoolritme weer begon.

Een groep scholieren die vaker voor overlast zorgde in de wijk, stond overdag voor haar deur. Ze waren met een grote groep; ongeveer 50. Eén jongen stond hard op de deur in te trappen. Zijn voetafdruk bleef in de deur staan. Esther weet niet waarom dit alleen bij hun huis gebeurde: hun huis ligt niet voor of achteraan in de rij. Esther vraagt zich af of dit komt omdat de scholieren weten dat daar lesbische vrouwen wonen. Ze weet zeker dat de scholieren dit weten. Ze denkt dat de scholieren het misschien gezien hebben.

Heleen had niet te maken met een groepje jongeren maar met een volwassen man die haar seksuele voorkeur duidelijk afkeurde.

Vanaf het moment dat Heleens buurman doorkreeg dat Heleen lesbisch is, veranderde zijn houding naar haar: hij groette Heleen niet meer en hij heeft een paar keer voor de vriendin van Heleen op de vloer gespuugd. Ook hoorde Heleen deze vriend van de buurvrouw tegen de buurvrouw op het balkon praten over *“die vieze pot van hiernaast”*. Ongeveer een half jaar nadat de buurman er achter kwam dat Heleen lesbisch was, liep het verder uit de hand. De buurman had harde muziek aan staan, “echt al uren en uren”, aldus Heleen. Na een wandeling met de hond, belde ze daarom aan bij de buurman en vroeg: “goh, mag de muziek wat zachter?”. De buurman werd woedend. Hij begon te schelden in een andere taal die Heleen niet kon verstaan. Heleen vluchtte met haar hond het huis weer in. De buurman begon te slaan en te schoppen tegen de deur van Heleens huis. Heleen belde ondertussen de politie omdat ze bang was dat de buurman haar huis daadwerkelijk zou binnen komen. Van binnenuit is ze tegen de deur gaan duwen om dit te voorkomen. Toen ze deur op slot draaide, sloeg de buurman het raampje van de deur in. De politie is toen snel gekomen en zij hebben hem meegenomen. Tijdens het verhoor heeft de dader aangegeven dat het hem om de seksuele voorkeur van Heleen te doen was.

4.2.7 Seksuele intimidatie

Het valt op dat veel slachtoffers ervaring hebben met seksuele intimidatie: wanneer er doorgevraagd wordt op eerder anti-lesBisch geweld of agressie-ervaringen komen deze naar boven. Soms is dit het hoofdincident waar vrouwen zich bij ons mee melden, maar heel vaak is dit een incident wat pas naar voren komt wanneer er gevraagd wordt naar andere momenten dat zij te maken krijgen met anti lesbisch geweld of agressie. Er wordt in eerste instantie niet aan gedacht; een deel van de slachtoffers vertelt over deze incidenten als een soort vanzelfsprekendheid waar je nu eenmaal als lesbo mee te maken hebt. Er wordt weinig meer bij stil gestaan; men is het gewend (zie §4.8.4 Gewenning en §4.8.6 Gevolgen). Daarnaast wordt het niet altijd direct gezien als geweld. Pas wanneer de respondenten gaan nadenken en praten over wat anti-lesBisch geweld zou kunnen zijn, komen deze incidenten naar voren. Respondenten kondigen hun ervaringen met seksuele intimidatie vanwege hun seksuele voorkeur vaak als volgt aan: “Het valt er wellicht niet onder maar wat ik vaak mee maak...” Anders dan bij scheldpartijen, speelt er tevens schaamte om hier over te praten (zie §4.8.6 Schaamte). Seksueel geweld is geen makkelijk bespreekbaar thema zoals we weten uit onderzoek (MOVISIE, 2009). Dit is wellicht ook een verklaring voor het feit dat in enquêtes onder lesBische vrouwen, zoals beschreven in hoofdstuk 2, deze vorm van geweld weinig gemeld wordt; het komt pas in een gesprek naar voren wanneer de geïnterviewde zich voldoende op haar gemak voelt om hier over te praten en stilstaat bij haar ervaringen.

Met de term seksuele intimidatie wordt bedoeld: seksueel getinte aandacht of toenaderingen die als ongewenst worden ervaren. De toenaderingen kunnen verbaal, non-verbaal of fysiek zijn (MOVISIE, 2009). Incidenten die kunnen worden aangemerkt als seksuele intimidatie worden gemeld door Chantal, Monique, Danielle, Heleen, Jolanda, Farida, Patricia, Esther, Lianne, Kristel, Marysa en Diana. Een groot deel van hen meldt meerdere incidenten. Soms weten ze zich deze incidenten niet meer goed te herinneren omdat het vaak voorkomt. Het zijn zowel daders die de vrouwen kennen als onbekende daders; de meeste zijn echter onbekende daders. Esther en Patricia meldden een incident van een bekende dader.

De collega van Esther maakt een schooljaar lang seksueel getinte opmerkingen. Het wordt van kwaad tot erger. “Het zijn dan zulke kleine stapjes dat je denkt van ‘nou ja, het kan nog net of het kan eigenlijk niet. Maar dan is er geen tijd om er op in te gaan. Want op school sta je altijd onder tijdsdruk, van de volgende les gaat weer beginnen’. Langzaam ging de collega steeds verder: vroeg hij eerst nog naar de manier waarop zij en haar seks hadden en naar seksspeeltjes, op het einde van het schooljaar zei hij tegen haar dat hij ‘haar wel zou genezen’, doelend op seks met hem. Uiteindelijk wordt de collega, overigens om andere redenen, ontslagen.

Patricia en haar toenmalige vrouw worden seksueel geïntimideerd door een buurman; iedere keer als hij hen zag maakte hij seksuele toespelingen. Ondanks dat Patricia en haar vrouw hem vrijwel altijd een kort en bondig weerwoord gaven, hielden de seksuele opmerkingen en vragen niet op. Pas toen de buurman niet meer thuis kwam doordat hij werd opgepakt voor mishandeling van zijn echtgenote, hield de seksuele intimidatie op.

De rest van de incidenten betrof onbekende daders in met name de kroeg en discotheken. Het betrof vaak seksuele opmerkingen, ongepaste seksuele vragen of voorstellen.

Farida is op stap met een groep lesbische vriendinnen op een muzikfestival. Er komt een groep mannen dicht om hen heen staan. Zij beginnen allerlei vragen over seks te stellen en seksueel getinte opmerkingen te maken. Dit maakt Farida zo vaak mee dat ze niet meer precies weet hoe vaak dit voorkomt. “Als er lesbische vrouwen zijn, staat daar altijd een groep heteromannen om heen. Ze hebben het idee dat ze bij je mogen komen staan”.

Vooral het voorstel voor een trio werd meerdere malen genoemd door de geïnterviewden. “Als ze twee vrouwen zien, dat is dat meteen wat mannen denken, daar zit wel een trio in”, zegt Danielle. Dit gebeurt niet alleen in de kroeg, maar soms ook op plaatsen waar je het niet verwacht, zoals in de bus.

Kristel zat met haar vriendin in de bus. Volgens Kristel was het duidelijk dat ze bij elkaar hoorden: “je zag wel dat wij samen waren”. Een onbekende volwassen man kwam op haar en haar vriendin aflopen en stelde de vraag of zij een trio met hem wilden. De meiden geven een kort antwoord: “geen interesse”. De man zei “oké” en liep weg.

In een aantal gevallen was er ook sprake van ongewenst fysiek contact, zoals bij Heleen.

Heleen was met haar vriendin in een café. Ze stonden wat te zoenen, omarmd. Er kwam een man aan en hij betastte de vriendin van Heleen. De man sloeg zijn armen om de heupen van de vriendin van Heleen. Ik zei toen ‘dit is mijn vriendin en als ik jou was zou ik dit niet nog een keer doen’. Ik snap echt niet waar iemand het lef vandaan haalt...“ De man droop af.

Zowel Kristel als Monique heeft te maken gehad met jongens die ongewenst foto's van hen en hun vriendinnen maakten.

Kristel was aan het dansen in een kroeg met haar vriendin, toen ze gefotografeerd werden door een jongen met een mobiele telefoon. De jongen die de foto's maakte, heeft op aandringen van Kristel de foto's verwijderd van zijn mobiel.

Monique was in een nachtcafé in Amsterdam met een stel vrienden. Monique was aan het dansen met haar vriendin “zoals de jongens daar ook met hun meisjes dansen, maar niet zoenen of handtastelijk of zo hoor”. Opeens kwam er een groepje jongens om hen heen staan en zij maakten foto's met hun mobiele telefoons. Nadat de vrouwen vroegen of ze iets verderop wilden gaan staan, duwde één van de jongens de vriendin van Monique. Monique duwde daarop de jongen terug, waarna het een geduw en getrek over en weer werd. De vrienden van Monique bemoeiden zich ermee en de jongen die begon met duwen bood zijn excuses aan. Daarop was de commotie over en gingen beide groepen uit elkaar.

Meer vrouwen melden ongewenste aanrakingen. In één situatie was er duidelijk sprake van aanranding of kunnen we zelfs juridisch gezien spreken van ‘binnen dringen van het lichaam’ (voorheen: verkrachting). Het gaat om de ervaring van Marysa.

Ongeveer 2 jaar geleden stond Marysa met haar vriendin in een Amsterdamse uitgaansgelegenheid te wachten bij de toiletten. “We deden niks, zoenden niet ofzo, maar blijkbaar was het toch duidelijk dat we samen waren”. Een man kwam langs en reageerde woest op het stel: hij begon te schelden en te duwen. Als reactie begon Marysa haar vriendin te zoenen; om zich niet te laten kennen. Vervolgens duwde de man haar hardhandig weg en pakte hij het hoofd van haar vriendin vast en begon haar te tongzoenen: “Mijn vriendin had eerst niet door wat er gebeurde en duwde hem gewoon weg. Ik ging slaan op zijn hoofd om hem te stoppen. Hij schrok toen en rende weg”. Daarna hebben de vrouwen de man niet meer gezien.

4.2.8 Fysiek geweld (openbare geweldpleging en mishandeling)

Er zijn acht situaties gemeld van fysiek geweld, waarvan vijf plaats vonden op straat, twee op het werk en één in huis. Het gaat om: Renée, Ineke, Shereen, Joyce, Danielle, Kristel, Thea, Sandra. Alleen Renée heeft meerdere incidenten meegemaakt van mishandeling vanwege haar seksuele voorkeur en Shereen werd gedurende een langere periode mishandeld vanwege haar seksuele voorkeur.

Het betrof in vijf gevallen geweld op straat. Het gaat om Renée, Ineke, Sandra, Joyce en Danielle. Dit geweld werd gepleegd op straat. Het begon met schelden en daarna volgden er klappen, schoppen of er werden voorwerpen gegooid. Vier van deze vijf situaties vond plaats na het uitgaan. Bij Joyce zagen de daders haar uit een gaykroeg komen. Bij Ineke wisten de daders niet waar Ineke en haar vriendin vandaan kwamen, maar zagen de daders dat de vrouwen elkaar kusten. Dit was ook het geval bij Danielle. Bij Sandra zagen jongens van de hangplek in de buurt dat Sandra en haar toenmalige vriendin hand in hand liepen. Bij Renée is de directe aanleiding voor het geweld onduidelijk.

Joyce was uit geweest in een homocafé in Amsterdam. Ze stapte op de fiets om naar huis te gaan, als ze een scooter achter zich aan hoort komen rijden. Op een gegeven moment werd ze door de jongens op de scooter klemgereden. De jongens begonnen met schelden en voordat ze het wist werd ze geslagen tegen haar hoofd en viel haar bril af. Na deze klap volgde er nog een klap, waarna ze vervolgens kon weggomen en snel naar huis fietste.

Ineke en haar vriendin liepen van de drukbezochte Nijmeegse Vierdaagsefeesten naar huis. Ineke had eerst wat discussie met haar vriendin tijdens het lopen. Op een gegeven moment beslechtten zij de discussie met een kus en hielden zij elkaar even vast. Op dat moment werden ze uitgescholden door een groepje mannen. De vriendin van Ineke krijgt een trap tegen haar billen. Ze draait zich in een reflex

om en duwt de jongen. Vervolgens worden de vrouwen volledig in elkaar geslagen door twee jongens. Allereerst wordt de vriendin van Ineke door twee jongens bewusteloos geslagen: ze kreeg tegen de zijkant van haar hoofd een klap, tegen haar slaap. Ze viel naar achteren, een klein stukje af van een kunstwerk met een punt. "Ze had wel dood kunnen zijn". Ineke probeert er tussen te springen en krijgt daardoor de "volle laag" en valt voorover met haar gezicht op straat en het bloed verspreidde zich. "Schreeuwen van de pijn. Bloed spoot uit mijn neus. Ik viel voorover op straat". "Ik lag op straat en kon alleen maar schreeuwen, ik voelde dat het mis was, ik voelde alleen maar pijn". Ineke vertelt hoe er een meisje naast haar kwam zitten om haar gerust te stellen, en het bloed te stelpen met zakdoekjes. De vrouwen worden uiteindelijk met de ambulance naar het ziekenhuis vervoerd. Het was volgens Ineke "bizar dat het heeft kunnen plaatsvinden" omdat het erg druk was.

Danielle was op stap geweest en liep met een vrouw in het centrum van Utrecht. Op het moment dat Danielle haar date wilde zoenen, begon een man negatieve opmerkingen te maken over lesbiennes en hij begon te duwen. Danielle reageerde met "Doe effe normaal". De man ging verder met schelden en Danielle zag dat hij wilde gaan slaan: "Toen stond hij op een halve meter afstand van ons en ik zie dat hij wil slaan naar dat meisje met wie ik stond." Ik duwde haar weg want zij was echt een hetero, helemaal nieuw in de scene". De dader haalde hij nog een keer uit. Danielle kreeg nu zelf een klap tegen haar rug aan. Danielle gaf een duw terug en hij haalde nog een keer uit. Uiteindelijk zien Danielle en haar date kans om weg te komen.

Sandra en haar vriendin liepen hand in hand door hun eigen wijk. Jongens van de lokale hangplek begonnen met schelden. Sandra en haar vriendin negeerden hen. Vervolgens begonnen de jongens met stenen te gooien. Sandra en haar vriendin wilden doorlopen en toen werd er een steen hard tegen het hoofd van Sandra's vriendin gegooid. De vriendin van Sandra rende direct naar huis. Sandra bleef in eerste instantie staan en de sfeer werd "grimmig" volgens haar. Ze werd bedreigd met een mes en rende "behoorlijk opgefokt" naar huis, om ook een mes te halen. Wanneer ze terug is, wordt ze nog voordat ze haar mes kan pakken, direct vastgepakt door de jongen. Hij zet zijn mes op haar keel. Daarna de-escaleerde de situatie door de komst van stadswachten en politie. Deze spraken Sandra aan alsof zij de dader was.

Renée was op een feestje en ging met een mannelijke kennis even naar buiten voor wat frisse lucht. Er liep een groepje langs van drie jongens, die begonnen te schelden naar Renée en de vriend. Ze riepen "Homo's, vieze homo's". Renée vond het eerst wel grappig: "ik zag helemaal geen homo's, dus ik riep terug 'je zal jezelf bedoelen!'". Als reactie begon één van de jongens meteen te slaan; Renée viel vrijwel meteen op de grond, haar vriend probeerde te sussen maar kreeg ook klappen en raakte zelfs even bewusteloos. De jongens sloegen en schopten. Nadat de jongens de slachtoffers in elkaar hebben geslagen, renden de jongens weg.

Renée had zelf eerder een paar situaties mee gemaakt, waaronder een zeer heftige situatie in 1985.

In 1985 stapte Renée uit de bus met haar toenmalige vriendin toen ze merkte dat ze achtervolgd werd door een paar jongens, die haar in de bus "al opgevallen waren". Ze liepen een metrostation in, op weg naar huis, toen "vanuit het niets" de jongens op haar en haar vriendin in begonnen te slaan. Een politieagent in burger die het zag, probeerde in te grijpen maar tevergeefs. De vriendin van Renée wordt door de daders van de trap gegooid en haar letsel is zo ernstig dat haar danscarrière ten einde komt.

Twee slachtoffers hebben te maken gehad met huiselijk geweld. Soraya krijgt te maken met bedreiging en opsluiting, omdat ze in de ogen van haar ouders de eer van de familie aantast. In deze situatie van eerge relateerd geweld wordt echter geen fysiek geweld gebruikt. Daarom staat dit incident beschreven in paragraaf 4.2.3, Bedreiging. Over de situatie van Shereen is weinig bekend: het thema was voor haar moeilijk bespreekbaar.

Shereens vader kwam erachter dat zij op vrouwen valt. Hij accepteerde dit niet en begon haar te slaan. De mishandelingen bleven jarenlang aan.

Opvallend is dat bij de incidenten op de werkvloer de daders van beide incidenten vrouw zijn. Het gaat om de ervaringen van Kristel en van Thea. Deze beide incidenten kennen ook een langer verloop: aan de incidenten ging zowel pesten en intimideren voor- als achteraf.

Kristel werkte in een fabriek. Twee collega's duwden de staaf van een keurborstel (bezem) in Kristels kruis. De daders gingen met de rest van de collega's hier hard om lachen. "Daarna is op het werk de bom gebarsten. Iedereen was daar over aan het lachen. Heel veel seksuele opmerkingen zo van 'het is gewoon een piemel hoor'". Kristel hoorde achteraf van andere collega's dat het duwen van de staaf was gericht tegen haar seksuele voorkeur. De staaf moest een piemel voorstellen en de vrouwelijke collega's hadden gelachen dat ze "niet zo kleinzerig moest doen".

Thea werkte in een verpleegtehuis als verzorgster. Op allerlei manieren gaf de dochter van een bewoner aan dat ze niet wilde dat Thea haar moeder verzorgde. Op een gegeven moment belette deze dochter dat Thea de moeder mee naar de woonkamer kon brengen en dat ze de vrouw naar het toilet kon brengen. De dochter "siste" Thea toe "dat ze met haar gore pottenpoten van haar moeder af moet blijven". De dochter van de vrouw stapte naar de leidinggevende van Thea en de leidinggevende besluit dat Thea niet meer de familiecontactpersoon is voor deze vrouw. Dat betekent echter dat Thea nog wel voor de verzorging bij de vrouw komt. Een paar dagen later kwam de dochter weer op bezoek en Thea kamt het haar van de bewoonster als de dochter binnenkomt. De dochter sloeg de kam uit Thea's handen. Vervolgens duwde de dochter Thea weg bij het bed terwijl ze bleef sissen dat zij als "vieze lesbi" niet aan haar moeder mocht komen. Thea werd boos waarop ze vervolgens door de dochter de kamer uit werd geduwd. De directie vond dat Thea overgeplaatst moest worden naar een andere afdeling na het voorval. Thea besluit daarom een andere baan te zoeken.

4.2.9 Stalking (belaging) en poging tot doodslag

Er is één situatie waarbij sprake is van stalking. Het gaat om Joke, die jarenlang gestalkt wordt door de ex-man van haar vriendin. De man kan het niet verkroppen dat zijn ex-vrouw nu met een vrouw is.

Joke werkte in een verzorgingstehuis en werd verliefd op een collega die een opleiding volgde tot bejaardenverzorgster. Deze vrouw had zich al eerder voorgenomen om te scheiden van haar gewelddadige echtgenoot, vertelt Joke, maar was op dat moment nog getrouwd met deze man. Nadat de man van Joke's vriendin achter hun relatie was gekomen, begon hij met het stalken van Joke. Soms was het even rustig en daarna begon het weer. Het begon met het 'outen' van Joke op haar werk. De man hoopte dat Joke vanwege haar seksuele voorkeur haar ontslag zou krijgen in het Duits katholieke verzorgingstehuis waarin homoseksuele relatie officieel een reden is voor ontslag, zo vertelt Joke. Het verzorgingstehuis ontsloeg Joke echter niet. De dader ging verder: hij ging haar bellen, brieven en kaartjes sturen, faxen sturen naar haar werk, een liedje voor haar aanvragen op de radio en de

opname naar haar toesturen, haar huis fotograferen en deze foto's naar haar toezenden, haar opzoeken op haar werk. Hij heeft ook een spijker in de banden van haar auto gestoken en één keer haar auto van de weg proberen te duwen. Ook heeft hij haar meerdere keren achtervolgd op de snelweg. In één van die gevallen bleek hij een wapen bij zich te hebben. In de rechtszaak die Joke's vriendin tegen haar ex-man heeft aangespannen wegens mishandelingen tijdens hun huwelijk, kwam dit naar voren. "Op de rotonde heeft hij gestaan met een pistool. Als ik die rotonde zou passeren, zou hij een kogel door mijn hoofd heen jagen". Joke weet niet precies wanneer dit in het hele proces gebeurde. "Na twee tot twee en half jaar werd het wat rustiger", vertelt Joke. Ze denkt dat dit kwam omdat haar vriendin toch niet doorzette met de scheiding. Ze legde de procedure stil. De vriendin deed dit omdat ze vreesde voor Joke's veiligheid. Uiteindelijk is de vriendin toch gestart met de scheiding. Het geweld bleef toen uit. Er ontwikkelde zich een juridische strijd. Uiteindelijk is het een hele tijd stil gebleven. Er kwam echter nog een incident: de woning van Joke's vriendin is het op hetzelfde erf als van de man. Joke rommelde aan het tuinhek tussen de woningen, omdat ze deze niet open kreeg. Toen kwam de man er aan, met een breekijzer en bedreigde haar. Joke kon wegvlugten. Dat is het laatste incident geweest. Sindsdien is het jarenlang stil.

4.2.10 Samengevat

In deze paragraaf is de aard van het geweld omschreven aan de hand van verschillende casussen die naar voren zijn gekomen in het onderzoek. Duidelijk is geworden dat er zeer veel verschillende vormen van geweld zijn gemeld. Schelden wordt zeer veel gemeld, maar ook fysiek geweld komt voor. Opvallend is dat seksuele intimidatie opvallend veel voorkomt; dit is meestal niet het eerste incident dat de slachtoffers noemen, maar wat zij zich pas herinneren wanneer ze over het thema gaan nadenken. Net als bij schelden, heeft een groot deel van de vrouwen zo vaak seksuele intimidatie meegemaakt dat zij zich niet alle voorvallen weten te herinneren en hier niet altijd hier aandacht meer aan besteden.

4.3 Verloop van de incidenten

In dit onderzoek wilden we niet alleen de aard van het geweld weten maar ook hoe de situatie uit de hand loopt. 'Is er sprake van een kantelmoment?', zoals we ook uit het onderzoek van Laurens Buijs et al. (2008) weten bij geweld tegen homomannen. Op deze vraag kunnen we op basis van dit onderzoek een antwoord geven. We bespreken in deze paragraaf het verloop van de incidenten. We maken onderscheid tussen incidenten in de publieke ruimte, veelal met onbekende daders en incidenten in de woonomgeving, de familie, op school, en op het werk, waar de daders veelal bekenden of semi-bekenden zijn.

4.3.1 Geweld in de publieke ruimte

Zoenen is gevaarlijk

Het "vaststellen" dat een vrouw lesbisch is door de daders, vindt plaats aan de hand van haar gedrag of haar uiterlijk. In alle incidenten zien we dat het tonen van genegenheid of intimiteit tussen twee vrouwen in de publieke ruimte het begin vormt van een reeks gebeurtenissen die kunnen escaleren. Veel incidenten beginnen op het moment dat het slachtoffer in de openbare ruimte haar vriendin zoende. Een simpele aanraking, bv. hand in hand lopen, of een zoen geven is kennelijk reden genoeg voor de dader(s) om te onderkennen dat het hier om een lesbische vrouw gaat. In deze situaties is het slachtoffer dus niet alleen, maar met een andere vrouw, date, vriendin of partner.

Alleen aangevallen

Een paar van de respondenten was alleen of met anderen waarmee ze zich niet in een situatie van openlijke genegenheid bevinden, toen ze slachtoffer werden van anti-lesBisch geweld. Een deel van de respondenten meent dat hun jongensachtig uiterlijk hetero's provoceert. Renée, die de laatste keer werd aangevallen toen ze samen met een vriend was, zegt dat sommige mensen hebben haar gezegd na de eerste twee incidenten dat "ze er ook als een jongetje uitzag". Of dát het is, weet ze niet zeker: "Ik straal blijkbaar iets uit dat, dat type mensen afstoot". Chantal was ook alleen toen ze werd aangevallen ervaart dit wel duidelijk: "Ik had een petje op, ik zag er gewoon uit als een jochie." Volgens Chantal dragen haar kleding en manier van lopen bij aan het beeld van 'een stereotiepe lesbische vrouw'.

Ook Diana, die te maken kreeg met geweld in de homo kroeg waar ze werkt, zegt "te kiezen voor een zichtbaar lesbisch uiterlijk". Ze denkt dat het ligt aan haar kleding maar ook aan haar kapsel: jongens en mannen denken vaker dat ik een jongen ben dan vrouwen en meiden. Die mannen benaderen me dan als een jongen en als ze zien dat ik een meisje ben, schrikken ze meestal.'

Een deel van respondenten noemt vooral kapsel als dé manier (potentiële) daders je herkennen als lesbisch. Sinds Chantal kort haar heeft, wordt ze vaker uitgescholden dan toen ze lang haar had. "Eerst dachten ze misschien nog een kans te maken. En nu is het vrij duidelijk dat als een jongen mij ziet lopen, dat ik niet op hem zou vallen. Sommige mannen vinden dat prima, maar anderen vinden dat niet kunnen". Patricia, die ook niet met haar partner of vriendin was toen ze werd uitgescholden op de school waar ze werkte, heeft een zelfde ervaring: "Als je lang haar hebt, ben je een lekker wijf waarmee ze het willen doen en als je kort haar hebt ben je gewoon een lelijk wijf". Ook Joyce, die gewend is om opmerkingen te krijgen of uitgescholden te worden vanwege haar opvallende uiterlijk, denkt dat wanneer je er als koppel uitziet als "mannelijk" of "stereotiep pot", je het meeste last hebt van dingen. Maar met lang haar krijg je juist meer seksuele opmerkingen, zo verwoordt een deel van de respondenten het, want dan wordt je gezien als 'vrouwelijk'. "Als je lang haar hebt ben je volgens mannen al snel vrouwelijk", zegt Danielle, "en met lang haar vormen ze dan toch sneller het beeld van een trio of zo".

Het begint met schelden

De incidenten in de publieke ruimte beginnen vrijwel allemaal met uitschelden. Soms blijft het daarbij. De dader (of daders) begint te schelden, vrijwel altijd met "vieze pot", gadverdamme, lesbisch" of woorden van gelijke strekking. Bijvoorbeeld bij Jolanda, die werd uitgescholden door twee jongens toen ze hand in hand over straat liep met haar vriendin. Het negeren van het incident zorgde in dit geval voor de-escalatie. Zo ook bij Diana, die in haar eigen buurt samen met vriendin werd uitgescholden. Ze wilde boos reageren, maar haar vriendin hield haar tegen, waarna het met een sisser afliep. Een vergelijkbaar incident overkwam Monique die wandelend in een park met haar vriendin werd uitgescholden. Ook bij Willy en Yvonne liep het incident goed af toen ze niet reageerden. Yvonne werd uitgescholden bij de sportwedstrijd van haar zoon. Ze wilde echter de concentratie van haar zoon en zijn team niet verstoren en hield zich in. Daarmee is het incident geëindigd.

Intimideren

Een deel van de incidenten stopt niet bij schelden. Het schelden wordt soms meteen gevolgd door fysiek intimiderend gedrag: de daders gaan om het slachtoffer heen staan, of belemmeren haar de weg. Ook heel dicht op de vrouw gaan staan, onverwachte, heftige bewegingen maken; met een vuist vlak voor het gezicht zwaaien komt voor. Het is onduidelijk waarom deze situaties wel verder gaan dan schelden. Ook Lianne en Marysa, die beide met hun vriendin achtervolgd worden door de daders, proberen de daders te negeren wanneer die beginnen met schelden. Maar toch gaat het verder en

volgt daarna een achtervolging per auto. Niks doen en de dader negeren heeft dus niet altijd het gewenste effect.

Verzet?

Een groot deel van de slachtoffers negeert de dader zoveel mogelijk. In een deel van de gevallen reageert de dader dan ook niet meer; zoals bij de situatie van Moniek en Diana. In andere gevallen lijkt dit geen zin te hebben; Joyce reageerde helemaal niet op de daders die haar hadden gevolgd vanuit de gaykroeg. Zij werd direct klem gereden en vervolgens in elkaar geslagen.

Als het slachtoffer reageert en in verzet komt, lijkt het erop dat het in een aantal gevallen nog goed kan aflopen. Dit is zeker het geval bij Diana, waar de situatie in een gay uitgaansgelegenheid plaatsvindt en de daders wellicht niet verwachten met fysieke tegenstand te maken te krijgen. Ook de daders bij het incident dat Monique meemaakte, kregen te maken met verzet van de slachtoffers. De jongens maakten foto's van Monique en haar vriendin en begonnen te duwen. Maar Monique duwde terug. De vrienden van Monique bemoeiden zich ermee en de jongen die begon met duwen bood zijn excuses aan. Daarop was de commotie over en gingen beide groepen uit elkaar. De jongens voelden zich wellicht niet opgewassen tegen alle vrienden van Monique. Opvallend is dat bij zowel Monique als Diana er anderen in de buurt waren die aangaven de vrouwen te kunnen helpen. Een verrassend effect lijkt ook te kunnen werken. Bijvoorbeeld: Patricia zette haar jongere (ook lesbische) zus op de trein. Een groep jongens riep toen iets in de trant van "vieze potten". Patricia heeft terug geroepen: "Doe eens normaal man, dat is mijn zusje". De jongens riepen toen sorry terug en de kous was daarmee af. Bij de rest is dit niet zo en heeft het verzet van het slachtoffer een tegengesteld effect. Chantal wordt bespuugd nadat ze een man leek te hebben afgewimpeld bij de tramhalte. Ook Danielle en Renée reageerden op de daders, wat direct tot grof fysiek geweld leidde. Danielle was veel langer dan de dader en dacht in eerste instantie dat hij haar niet veel kon doen. Renée reageerde met een grapje ("homo's? Je zult jezelf bedoelen!") wat meteen tot klappen leidde. Sandra reageerde aanvankelijk ook niet, tot er voor de zoveelste maal door hangjongeren gescholden werd en met stenen gegooid; ook brak er deze keer een spiegel die ze in een tas vervoerde. Maar de sfeer werd agressief toen een steen het hoofd van Sandra's vriendin raakte. Vanaf dat moment escaleerde de zaak. Het verzet liep hier zeker niet goed af; Sandra kreeg een mes op haar keel.

Kantelmoment?

Wanneer de dader(s) de intimiteit tussen de twee vrouwen ziet, kan dat een aanleiding zijn voor een geweldssituatie. Dat is het moment waarop de situatie kantelt. Bij anti-homo geweld is dit wanneer de daders denken het seksuele object van homomannen te zijn – bijvoorbeeld wanneer de laatsten 'vies kijken' naar de eersten (Buijs et al., 2008), maar bij anti-lesBisch geweld ontstaat dat moment vooral wanneer de dader de vrouwen in een intiem moment samen ziet. Wanneer het slachtoffer alleen wordt aangevallen, lijkt er geen sprake van zo'n kantelmoment.

In een aantal gevallen loopt het incident min of meer met een sisser af, als het slachtoffer het incident probeert te negeren, of wegloopt, of vlucht. Soms gaat het schelden vrij snel over in fysiek geweld, bijvoorbeeld bij Joyce, Danielle, Ineke, Sandra en Renée. Joyce reageerde niet op provocaties maar kreeg toch klappen. Sandra deed in eerste instantie niks, maar zij en haar vriendin kregen toch stenen naar het hoofd gegooid. Ook Danielle kreeg van de dader na het gescheld, direct een klap. En hoewel Ineke en haar vriendin het gescheld negeerden, kreeg haar vriendin meteen een trap. Tussen het schelden en de eerste trap zaten een paar seconden. Toen het schelden begon, hebben ze het vooral genegeerd. Maar vrijwel ogenblikkelijk kreeg de vriendin van Ineke een trap tegen het achterwerk; ze draait zich naar hem om, geeft de jongen een tik op de rug van 'ja, waar ben je mee bezig'. En op dat moment kreeg de vriendin de volle lading.

We zien dat het geweld tegen lesbisch vrouwen dus in een razend snel tempo kan escaleren. Ook al negeer je de eerste scheldpartij, het geweld kan daarna direct losbarsten. Soms kan verzet ten aanzien van de dader wel een optie zijn; maar dit lijkt alleen zin te hebben wanneer de dader zich in een omgeving bevindt waar hij denkt geen kans te hebben, zoals in een volle homokroeg of wanneer de dader verrast wordt door het verzet. In alle andere gevallen lijkt verzet de situatie juist te verergeren.

4.3.2 In de buurt

Het blijft niet bij één keer

Bij het verloop van anti-lesbisch geweld in de buurt valt allereerst de langere duur van de incidenten op. Bij Diana, Anja en Sandra kwamen de daders uit hun eigen buurt maar wisten deze daders niet precies waar zij woonden. In de situaties waar de daders wel weten waar de vrouw of het lesbische koppel woont, blijft het niet bij één keer. Dit overkomt Heleen, Esther, Patricia en Farida. Het lijkt er dus op dat wanneer je één keer wordt lastig gevallen in je eigen buurt door buurtbewoners en zij weten waar je woont, je kunt verwachten dat er een tweede en derde keer volgt. Enige uitzondering hierop is een van de twee situaties die Esther meemaakte: de scholier die tegen haar voordeur stond aan te trappen heeft ze niet meer gezien.

Hoe stopt het geweld?

Wanneer geweld in de buurt stopt is verschillend. Bij Patricia werd de dader opgepakt voor een ander vergrijp waardoor hij uit beeld verdween. Bij Farida heeft de situatie twee jaar geduurd en stopte deze pas toen het koppel verhuisde. De politie was een keer langgekomen maar gaf aan niks te kunnen doen. Dat de politie echter wel verschil kan maken bleek bij de situatie van Heleen; haar buurman liet al langere tijd op allerlei manieren zijn afkeuring weten ten aanzien van de seksuele voorkeur van Heleen, o.a. door te spugen. Toen de situatie escaleerde, kwam de politie en is de situatie voortvarend opgepakt. De buurman is gestopt met zijn acties. Alleen bij Esther is het gepest in de buurt uit zichzelf gestopt: de groep pestende kinderen stopte na de zomervakantie om onduidelijke redenen. Mogelijk door ingrijpen van hun ouders, mogelijk door het einde van de zomervakantie. Opvallend is wel dat Esther en Farida beide één van de ouders van de pestende kinderen hebben aangesproken. Esther heeft dit op een indirecte manier gedaan en weet niet wat dit heeft uitgehaald. Bij Farida is de dochter van de man die zij aansprak gestopt met pesten, maar de rest van de groep ging door. In haar nieuwe wijk werd Farida weer een keer uitgescholden en toen is ze direct op de ouders afgestapt. Toen was het onmiddellijk afgelopen: het pesten is nooit meer voorgekomen. Zelf ingrijpen kan echter ook juist escalerend werken; Heleen sprak haar buurman aan, wat resulteerde in escalatie van de situatie. Zelf de dader aanspreken lijkt op basis van deze incidenten alleen zinvol wanneer het in een vroeg stadium gebeurt. Mogelijk is dit bij kinderen ook anders dan bij volwassenen: bij pestende kinderen kunnen ouders optreden om het gedrag te stoppen. Uit de casussen blijkt dat dit zeker succes kan hebben.

Kantelmoment?

In alle situaties is er sprake van een opbouw: het wordt van kwaad tot erger. Er zijn in deze situaties geen duidelijke kantelmomenten te herkennen, het proces gaat geleidelijk. Alleen bij Heleen escaleert de situatie doordat ze zelf de dader aanspreekt. Dit is de enige casus in de buurt waarin duidelijk sprake is van een kantelmoment: op het moment dat zij de dader aanspreekt, gaat hij door het lint.

4.3.3 Op het werk

Opbouw

Bij Esther bouwde de situatie met de seksuele intimidatie van haar collega langzaam op. “Het zijn dan zulke kleine stapjes dat je denkt van ‘nou ja, het kan nog net of het kan eigenlijk niet’. Maar dan is er geen tijd om er op in te gaan. Want op school sta je altijd onder tijdsdruk, van de volgende les gaat weer beginnen”. Ook bij Thea was er sprake van een opbouw: de pesterijen van de dochter van een bewoner in het verzorgingstehuis werden van kwaad tot erger. Bij Kristel was het omgekeerd: de pesterijen startten meteen met fysiek geweld en daarna kwamen de roddels, grapjes etc. Wat overeenkomt bij al deze incidenten is de lange duur: net als bij geweld in de buurt loopt het een lange periode door. Alleen bij Patricia die uitgescholden werd door leerlingen op de school waar zij werkte, bleef het bij één keer.

Geen of niet correct ingrijpen van leidinggevende

In geen van de incidenten die zijn gemeld die plaatsvonden op het werk, heeft een leidinggevende ingegrepen. Bij Kristel, Esther en Patricia was de leidinggevende niet op de hoogte, zo vermoedden zij. Bij Thea waren ze wel op de hoogte gesteld, maar was Thea de persoon die moest vertrekken. Thea heeft ook een sterk gebrek aan sociale steun ervaren. Thea kreeg in haar werk als verzorgster van demente bejaarden te maken met intimidatie door familie van een cliënt. Zij accepteerden kennelijk niet dat ze er openlijk voor uitkwam met een vrouw getrouwd te zijn. Ook hier is sprake van een reeks van incidenten, verergerd door het feit dat de leiding van het verpleeghuis Thea niet steunde. Haar afdelingshoofd was in eerste instantie “verbaasd en boos” na Thea’s verhaal en nam zich voor een gesprek te hebben met de familie. Dit had tot gevolg dat Thea gevraagd werd zoveel mogelijk andere bewoners te helpen en de betreffende bewoonster over te laten aan haar collega’s. Het hoofd en later de locatiedirecteur besloten niets te doen om de vrede te bewaren. Ook Thea’s collega’s – de omstanders in dit geval – hielden hun mond over de situatie en steunden haar niet, op een enkeling na. “Als oplossing stelde hij voor dat ik op een andere afdeling zou gaan werken, zodat ik niet meer met die familie geconfronteerd zou worden”. Het afdelingshoofd had dat eerder ook al laten doorschemeren, maar Thea had daar niet op in willen gaan. Thea weigerde, er was wat haar betreft maar één oplossing; dat “zo’n discriminerende familie zelf gevraagd werd hun moeder maar ergens anders onder te brengen”. Dat viel in verkeerde aarde bij de directeur en het hoofd. “Toen zei de directeur iets wat me nu nog heel erg boos maakt; hij zei dat ik, door zo open te zijn over mijn seksualiteit, reacties kon verwachten. Dat ik in het vervolg mijn privéleven maar voor me moest houden. Ja zeg, en dan mogen mijn collega’s zeker ook niet vertellen over hun kinderen of zich op laten halen door hun man?” Binnen enkele weken vond Thea een nieuwe baan en zegde ze haar oude baan op.

Zelf niet melden

Zowel Kristel als Patricia meldde het incident niet bij een leidinggevende. Beide hebben daarvoor een eigen motivatie. Kristel heeft het incident dat ze meemaakte nooit gemeld bij haar baas. Zij werkte in België in een fabriek aan de lopende band. In de fabriek werkten met name Vlaamse vrouwen. Kristel vertelt dat ze, vanaf het begin dat ze daar werkte, altijd open is geweest over haar seksuele voorkeur. Kristel werd al na korte tijd door één van de vrouwelijke collega’s seksueel geïntimideerd. Kristel kreeg een ijzeren staaf in haar kruis geduwd die een piemel moest voorstellen. Maar daarmee was het niet afgelopen, de opmerkingen en pesterijen bleven aanhouden. Naar haar baas toestappen durfde Kristel niet: “Het was helemaal aan begin van het werk. Dus het was zo ‘krijg ik het werk wel of niet’. Dus ik heb gezwegen. Want zij [de daders] hadden een vast contract. Dus zij stonden zoveel sterker. Ik heb gezwegen, ik heb het gewoon gelaten.”

Ook Patricia heeft niks gedaan met de scheldpartij die zij meemaakte als docent op de school waar zij werkte. Zij deed dat vanuit opvoedkundig oogpunt: “Je moet dat soort gedrag niet te veel aandacht geven”. Het probleem kan daarmee juist groter worden: “je geeft dan voeding aan dat gedrag”. Als docent vond dat ze dat geen goed idee. Daarnaast speelden er meer: spanningen tussen autochtone leerlingen en leerlingen van Marokkaanse afkomst. Ze zag de scheldpartij als onderdeel van een probleem waar al aan gewerkt werd.

Kantelmoment?

In bijna alle incidenten valt de lange duur op: net als het geweld in de buurt loopt het geweld voor langere periode door. Ook is duidelijk dat het ingrijpen van leidinggevende volledig ontbreekt, waardoor situaties van kwaad tot erger kunnen gaan.

4.3.4 Op school

Het nieuws dat een leerling lesbisch is kan zich op een school als een lopend vuurtje verspreiden en nare gevolgen hebben. Bij Lieke valt op dat de situatie escaleert zodra ze haar vriendin gaat zoenen. Net als bij het geweld in de openbare ruimte, is intiem gedrag tussen vrouwen de aanleiding voor geweld.

Steun van de school?

Shereen werd jarenlang gepest op school vanwege haar seksuele voorkeur en voelde zich in de steek gelaten door de schoolleiding. Lieke kreeg wel steun van haar mentor, maar het pesten hield niet op. Haar klasgenoten wisten van de problemen, maar niemand heeft het ooit openlijk voor haar opgenomen toen ze werd uitgescholden. Ook tijdens het incident op het schoolfeest bleef steun van klasgenoten of andere leerlingen uit. Het is opmerkelijk dat in beide gevallen zowel klasgenoten, docenten als schoolleiding weten van de pesterijen maar hier geen einde aan weten te maken.

4.3.5 In de familie

Ontstaan

Vier vrouwen meldden incidenten in de familiesfeer. In twee situaties, die van Soraya en Farida, lijkt het geweld te ontstaan doordat de eer of de goede naam van de familie op het spel gezet wordt nu de lesbische voorkeur van het slachtoffer bekend is geworden. Volgens Soraya mag je in haar cultuur niet praten over homoseksualiteit: “Voor mijn vader is het gewoon, je praat er niet over, maar ik denk dat ik zo Westers opgevoed dat ik denk ‘Ja, ik wil er wel over praten’”: Bij Farida speelde de eer van de familie ook een rol, maar werd ze vooral aangesproken vanuit religieus oogpunt. Bij Soraya is er duidelijk sprake van eegerelateerd geweld. Bij Farida lijkt diffuser; in de brede definitie van eegerelateerd geweld (Bakker en Felten, 2011) kan dit als zodanig worden beschouwd, maar niet in strafrechtelijke zin.

Bij twee situaties van afwijzing door de familie was het onduidelijk voor de respondent zelf waarom er sprake was van afwijzing. Esther had altijd het idee uit een vrij liberaal gezin te komen maar zij werd per brief uitgescholden en later verstoten door haar vader toen ze zwanger was van haar eerste kind. Shereen kan ook niet aangeven waar het probleem binnen haar familie precies zit. Volgens Soraya wilde haar vader haar straffen zodat ze zou veranderen. Soraya woont nu samen met een man en nu praten haar ouders weer met haar.

Wanneer stopt het geweld?

Het anti-lesBisch geweld in huis stopt pas als er drastische maatregelen worden genomen. Bij Farida, Soraya en Shereen stopte het geweld pas wanneer zij uit huis gaan. In hun situatie was er niemand vanuit de familie die het voor hen opnam; ze stonden er alleen voor. In deze situaties was er niemand die met de ouders heeft gesproken of bemiddeld heeft in deze conflictsituatie.

Esther was al uit huis ten tijde van het geweld. Bij haar hebben familieleden wel proberen te bemiddelen maar dit had geen effect. Het contact met haar vader is nu verbroken.

4.3.6 Samengevat

Bij anti-homo geweld is het kantelmoment plaatsvindt wanneer de dader(s) denken het seksuele object van homomannen te zijn (Buijs et al., 2008) en in dit onderzoek zien we dat bij anti-lesBisch geweld het kantelmoment het moment is wanneer de dader(s), de vrouwen in een intiem moment samen ziet.

Soms wordt het slachtoffer alleen aangevallen: een deel van de respondenten denkt dat zij herkend wordt door de daders als 'lesbisch' door hun 'jongensachtige uiterlijk' of korte haar. Er lijkt in de situatie waarin het slachtoffer alleen wordt aangevallen geen sprake van een kantelmoment.

Het geweld begint meestal met schelden. In veel gevallen blijft het bij schelden. Maar in een deel van de gevallen gaat het schelden verder over in intimideren en/of fysiek geweld. Of het slachtoffer al dan niet reageert op het schelden, lijkt weinig bepalend hier in. Een deel van de slachtoffers verzet zich wel tegen het schelden, de intimidatie of het fysieke geweld. Maar dit lijkt alleen te werken wanneer de dader denkt geen kans te hebben zoals in een volle homokroeg of wanneer de dader verrast wordt door het verzet. In alle andere gevallen lijkt verzet de situatie juist te verergeren. Meestal is er echter geen tijd voor verzet: het geweld in de openbare ruimte escaleert in een hoog tempo.

Opvallend is dat de vrouwen die lastig worden gevallen door buurtbewoners, die weten waar zij wonen, het niet bij één keer blijft; de situatie blijft doorgaan. In alle situaties is er sprake van een opbouw: het wordt van kwaad tot erger. Een volwassen dader aanspreken kan escalierend werken maar bij de situaties waarin de daders kinderen zijn, kan het aanspreken van de ouders wel effect hebben.

Bij situaties op het werk is duidelijk geworden dat het ingrijpen door leidinggevenden niet vanzelfsprekend is, waardoor situaties van kwaad tot erger kunnen gaan. Ook op school ontbreekt de steun. Niet alleen vanuit klasgenoten, maar ook die van docenten of directie. Situaties van pesten, schelden en intimidatie kunnen daardoor lang doorgaan.

Bij geweld in de familie tegen lesbische vrouwen kan het gaan om eer van de familie (eegerelateerd geweld) wanneer de lesbische voorkeur van het slachtoffer bekend is geworden. Maar het kan ook gaan om andere vormen van huiselijk geweld. Opvallend is dat het anti-lesBisch geweld in huis pas lijkt te stoppen als er drastische maatregelen worden genomen; het slachtoffer moet uit huis en/of het contact verbreken.

4.4 De rol van omstanders

In deze paragraaf wordt de rol van de omstanders beschreven: bieden zij een helpende hand? Kunnen zij de situatie van het slachtoffer verbeteren?

4.4.1 Onzichtbaar

Er zijn slechts enkele situaties waarin een omstander optreedt. Esthers collega springt in de bres voor haar als ze voor de zoveelste keer seksueel geïntimideerd wordt door een andere collega. Ook bij Patricia wordt er ingegrepen: haar kleine groepje leerlingen begint naar de grote groep leerlingen te

roepen dat ze op moeten houden met schelden naar hun docent. Het groepje leerlingen probeerde de ouders te laten zien dat ze niet geïntimideerd waren: “De jongens gingen breed lopen. Ze hadden echt zo iets van ‘dat laten we niet gebeuren’.” Meestal zijn de omstanders echter afwezig. Bij het zeer gewelddadige voorval van Ineke belde iemand wel de politie, maar bleek er slechts één getuige bereid zijn om zijn verhaal te doen, terwijl volgens Ineke de straat had vol gestaan met mensen. Wel was er een vrouw die haar een zakdoekje aangaf toen ze bloedend op de grond lag. Maar op het moment zelf was er niemand die ingreep. Zo ook bij Lisanne, die staande werd gehouden voor de bioscoop door een groep mannen. Er gingen allerlei mensen de bioscoop binnen maar niemand greep in. Soms wordt er wel ingegrepen door een omstander nadat het slachtoffer hier expliciet om gevraagd heeft. Zo sprak Farida de vader aan van een pestend kind in haar buurt. Dat hielp direct: het meisje deed daarna niet mee aan de pesterijen. Wellicht speelt het een rol dat het hier om kinderen gaat die gecorrigeerd (kunnen) worden door ouders.

4.4.2 Samenvatting

De rol van omstanders bij anti-lesBisch geweld is nihil; meestal wordt er niet ingegrepen.

4.5 De daders en hun motieven

4.5.1 Bekende of onbekende dader

Van de 54 anti-lesBisch geweldsincidenten die gemeld zijn, zijn er 36 gepleegd door daders die voor het slachtoffer compleet onbekend was. Daarnaast zijn er drie incidenten waarbij het slachtoffer de daders dacht te herkennen. De andere 15 incidenten werden gepleegd door bekende daders. Dit is bijna een derde van het aantal incidenten. Het gaat om collega's, klasgenoten, ouders, buurtgenoten, een familielid van een patiënt en de ex-man van de vriendin van het slachtoffer.

Dat er meer incidenten zijn gemeld met een onbekende dader dan met bekende daders, verschilt met de uitkomsten van de veiligheidsmonitor uit 2005-2008: daar meldden de vrouwen juist meer geweld van bekende daders (Schuyf, 2010). De uitkomsten van ons onderzoek komen redelijk overeen met de uitkomsten van het onderzoek van Laurens Buijs (2008): in 28,8% van de incidenten kenden de daders en slachtoffers elkaar. Dit percentage kwam naar voren op basis van interviews met daders en bestudering van dossiers van het OM. Het betrof echter alleen zaken van geweld tegen homomannen en niet tegen lesbische vrouwen.

Mogelijk hebben zich voor ons onderzoek minder slachtoffers gemeld die geweld meemaakten waarbij de dader een bekende is. Vooral bij huiselijk geweld is bekend dat dit een moeilijk thema is voor slachtoffers om over te praten door de afhankelijkheid en loyaliteit naar de dader, vooral in de ouder-kindrelatie (zie o.a. Janssen et al., 2008).

4.5.2 Merendeels mannen

De daders van de incidenten die in dit onderzoek naar voren zijn gekomen zijn overwegend mannen; het zijn pubers en jongvolwassenen, maar ook om volwassen mannen. Bij de jonge mannen zou het kunnen dat er drank of drugs in het spel is; ze zijn aan het uitgaan of hangen op een hangplek. Een uitgelaten groeps sfeer kan ook een rol spelen, zoals bij de incidenten die genoemd zijn rondom sportwedstrijden. Over de achtergronden van homonegatief geweld, is uit onderzoek, onder andere van Van der Meer (1995) en Buijs et al. (2008), bekend geworden dat de daders overwegend (jonge)

mannen zijn van autochtone en allochtone herkomst. Dat blijkt dus in dit onderzoek ook het geval te zijn. Wel is opvallend dat het niet alleen gaat om jonge mannen, maar juist ook mannen op leeftijd. Anti-lesBisch geweld blijkt niet alleen een jongerenaangelegenheid, zoals dat bij anti-homo geweld wel het geval lijkt te zijn (Buijs, et al., 2008).

De daders hebben volgens de respondenten een probleem. Opvallend vaak wordt genoemd dat het gaat om “machomannen” die niet uit kunnen staan dat je niet beschikbaar bent (zie “Seksuele ondertoon”). Ook wordt gemeld dat het gaat om probleemjongeren waarbij door hoger opgeleiden ook vaak een laag opleidingsniveau wordt genoemd. Zo zegt Farida bijvoorbeeld dat de autochtone groep jongeren die haar en haar vriendin het huis uit pestten, uit een soort “Tokkie-familie” komen. Toch komt er in de andere casussen naar voren dat ook hoogopgeleiden plegger kunnen zijn. Bijvoorbeeld in het geval van Esther die door een collega-docent voor een lange periode seksueel geïntimideerd wordt.

4.5.3 Vrouwelijke daders

In vier casussen gaat het om vrouwelijke daders: de vrouwelijke collega’s van Kristel duwen een bezem in haar kruis, Thea wordt bedreigd door de dochter van een bewoner in het verzorginghuis waar zij werkt en Soraya wordt bedreigd door haar moeder en haar zus. Lieke wordt gepest en achtervolgd een groep meiden op haar school. Deze daders zijn allemaal bekenden van de slachtoffers en het geweld wordt gepleegd op het werk, op school of thuis. Er is ook wel sprake van onbekende vrouwelijke daders, in de casussen waarbij groepen jongeren die schelden tegen lesbische vrouwen op straat; in een aantal van deze gevallen zijn ook meisjes aanwezig.

Opvallend is ook dat bij het incident van Kristel de houding van heterovrouwen ook een seksuele ondertoon had; de staaf moest een piemel voorstellen en de vrouwen hadden gelachen dat ze “niet zo kleinzerig moest doen”. De afwijzing van heteroseks door een lesbische vrouw lijkt, net als bij de heteromannelijke daders, de aanleiding van het incident te zijn. Het verschil dat hier opvalt is dat deze vrouwelijke daders vooral het lesbische slachtoffer belachelijk maken en grappen over haar maken in plaats van boos op haar zijn. In gevallen van mannelijke daders is dit het tegenovergestelde.

4.5.4 Etniciteit van de daders

In de incidenten die de media halen ligt vaak de nadruk op het feit dat alle daders van geweld tegen LHBT’s van allochtone afkomst zouden zijn. Net als uit onderzoek van Laurens Buijs (2008) over anti-homo geweld, blijkt uit ons onderzoek dat het gaat om zowel autochtone als allochtone daders. Opvallend is dat bij de fysieke geweldsincidenten het merendeels gaat om autochtone daders. Alleen Shereen werd door haar Iraanse vader mishandeld en Sandra en haar vriendin werden bekogeld met stenen door jongens van vermoedelijk Marokkaanse afkomst. Renée, Ineke, Joyce, Danielle, Kristel en Thea werden door mishandeld door vermoedelijk autochtonen. Joyce omschrijft de daders als “een beetje van die gabber-pietjes” en “asocialen”. Ze waren volgens haar autochtoon en begin 20 jaar. Renée werd mishandeld door jongens in de leeftijd tussen 15 en 22 jaar. Op 1 Aziatische jongen na waren het allemaal “Hollanders”. Eén van de twee daders van het geweld tegen Ineke en haar vriendin was een autochtoon, de ander was “licht getint” maar van onduidelijk afkomst. Danielle denkt dat de man die haar mishandelde een dakloze autochtone man was. Kristel kreeg een ijzeren staaf in haar kruis geduwd door Vlaamse vrouwen van een jaar of 50. Thea werd belaagd door een autochtone vrouw van onbekende leeftijd.

Het in elkaar slaan door onbekenden op straat zoals Renée, Ineke, Joyce en Danielle overkwam, is in alle gevallen gebeurd door een individuele autochtone man of een groep jongens waarvan het merendeel autochtoon leek.

4.5.5 Motief: seksuele ondertoon in de incidenten

In de incidenten die de respondenten tijdens de interviews vertelden is het duidelijk dat ze als lesbische vrouw uitgescholden zijn: er is slechts een klein deel van de respondenten dat niet helemaal zeker weet of ze als lesbo of als vrouw is aangevallen, zoals veelal aan de orde was in het onderzoek van Diana van Oort (1994). Mogelijk heeft dit te maken met de wervingstekst voor ons onderzoek, waarin expliciet is gevraagd is naar ervaringen met geweld of agressie vanwege seksuele voorkeur.

Zoals aangegeven wordt in bijna alle incidenten gescholden met 'vieze pot, lesbi of lesbo'. In veel gevallen blijft dat de strekking van de scheldpartij. Maar bij een aantal incidenten wordt daarnaast ook allerlei andere seksuele toespelingen gemaakt, in de vorm van een scheldpartij of juist zogenaamde grappige opmerkingen. Het gehele incident krijgt dan (nog meer) een seksuele lading.

Het gaat zowel om incidenten in de openbare ruimte als op de werkplek en in de buurt. Zo werd er tegen Ineke en haar vriendin geroepen "vieze potten" en "ga lekker naar huis, elkaar beffen". En toen Lianne en haar vriendin vanuit de bioscoop, opgejaagd door de mannen, snel naar hun auto liepen, riepen de mannen naar haar en haar vriendin of ze "lekker hadden gevingerd tijdens de film" en vroegen ze of hun "tongen wat te lang waren". Hierna volgde een achtervolging met een auto. De groep jongeren die Shereen en haar vriendin insloten, riepen behalve "vieze potten", ook "zal ik er eens bij komen!?".

Bij incidenten van geweld op school en in de familie komt deze seksuele ondertoon niet naar voren. Dat betekent dat bij de delicten met een seksuele ondertoon, de daders veelal onbekenden zijn, collega's of buurtgenoten.

4.5.6 Geen angst maar aantrekking

De seksuele component is opvallend. Waar bij de daders van anti-homo geweld juist een afkeer bestaat van homoseksualiteit (Buijs et al., 2008), lijkt er bij de daders van anti-lesBisch geweld dus eerder een 'seksualisering' van lesbische seksualiteit te bestaan. In de verhalen van de respondenten lijkt dit inderdaad zo te zijn: de dader ziet dat twee vrouwen elkaars hand vasthouden of elkaar kussen en geeft vervolgens als reactie daarop (al dan niet gepaard gaand met fysieke aanrakingen en agressie) te kennen graag 'mee te willen doen'. De dader gaat er van uit dat de vrouwen op hem 'zitten te wachten' of hem proberen uit te dagen. Wanneer de vrouwen hem afwijzen of hem negeren volgt een reactie: de één loopt weg, de ander wordt agressief. De conclusie dat een deel van de 'mannen vooral boos wordt als je niet ingaat op hun versierpogingen' zoals een van de slachtoffers zegt, lijkt dus voor een deel van de daders te kloppen.

Bij geweld tegen homomannen (zie Van der Meer, 1995; Buijs et al., 2008) is er vaak sprake van een overdreven angst van de hetero mannelijke dader voor de *seksuele agency* van homomannen: de daders zijn bang om zelf als lustobject te worden benaderd. Dit terwijl bij lesbische vrouwen de dader zich opwindt over het feit dat lesbische vrouwen voor hem seksueel onbeschikbaar zijn. De daders lijken immers het intieme gedrag tussen vrouwen aantrekkelijk te vinden en graag 'mee te willen doen'. Opvallend is dat dit in lijn is met eerder onderzoek van het SCP-onderzoek naar de acceptatie van homoseksualiteit onder heterojongeren (Felten, Van Hoof en Schuyf, 2010): lesbisch gedrag wordt door veel heterojongeren gezien als 'sexy'. Lesbisch gedrag wordt door hen beschouwd als gedrag om heterojongens mee te verleiden en niet als iets dat de vrouwen zelf willen (Van Lisdonk, 2005; Dewaele, 2009; Felten, Van Hoof en Schuyf, 2010). Kussen met een meisje of ander lesbisch gedrag is voor deze jongeren net als in videoclip, porno en andere populaire media eerder een extra sexy

accessoire dat als vrouw je aantrekkelijkheid voor mannen onderstreept dan een zelfstandige seksuele voorkeur (Felten, Van Hoof en Schuyf, 2010).

4.5.7 Een grote dadergroep?

Dat de houding van jongeren en de houding van daders van anti-lesBisch geweld vrij veel met elkaar overeenkomen, is een zorgelijke ontwikkeling. In het onderzoek naar geweld tegen homomannen uit 2008 (Buijs et al.), kwam naar voren dat er weinig verschillen zijn tussen de manier waarop scholieren, de risicogroepen (zoals voetbalsupporters en hangjongeren die gemiddeld vaker dader zijn) en daders die zij onderzochten, over homoseksualiteit denken. Hierdoor kwamen de onderzoekers van dat rapport tot de conclusie dat de geringe verschillen tussen deze groepen leiden tot de conclusie dat de potentiële dadergroep erg groot is. Deze bevinding van de onderzoekers werd ondersteund door het feit dat uit hun onderzoek tevens bleek dat veel daders van antihomoseksueel geweld hun delict niet van tevoren planden (Buijs et al., 2008). Van de daders van anti-lesBisch geweld weten we dit niet; ook over hun motieven en hun houding ten aanzien van lesbische seksualiteit kunnen we alleen afgaan op de verhalen van de slachtoffers; de daders van anti-lesBisch geweld zijn immers nog niet onderzocht. Onze respondenten hebben de indruk dat de houding van de daders voorkomt uit de overtuiging dat lesbische seksualiteit de vrouwen nog meer tot lustobject maakt. Als dit inderdaad als 'uitdagend gedrag' wordt gezien door heteromannen, en niet als zelfstandige seksuele voorkeur, dan zou dit betekenen dat de potentiële dadergroep erg groot is. Dit zou aansluiten op de conclusies van het onderzoek naar anti-homo geweld (Buijs et al., 2008).

4.5.8 Samenvatting

Ongeveer een derde van de incidenten die in dit onderzoek zijn gemeld, zijn gepleegd door bekende daders. Deze uitkomsten komen redelijk overeen met de uitkomsten van het onderzoek van Laurens Buijs (2008) naar anti-homo geweld. Mogelijk hebben zich echter bij ons minder slachtoffers gemeld van geweld in huiselijke kring door de sterke loyaliteit van slachtoffers in dit soort zaken naar de daders (MOVISIE, 2009).

Anti-lesBisch geweld wordt merendeels gepleegd door (hetero)mannen van verschillende leeftijden. Opvallend is dat anti-lesBisch geweld niet alleen een jongerenaangelegenheid blijft, maar dat ook volwassenen zich hier schuldig aan maken. In een paar gevallen betreft het vrouwelijke daders; dit zijn vaak bekenden van het slachtoffers en deze delicten worden gepleegd op het werk, op school of thuis. Waar het fysiek geweld betreft zijn de daders voornamelijk autochtone mannen, en in twee gevallen autochtone vrouwen.

Opvallend is dat in veel casussen sprake is van een seksuele ondertoon: de mannelijke dader vindt de vrouwen die intiem zijn met elkaar aantrekkelijk en 'wil meedoen'. Waar bij de daders van anti-homo geweld juist een afkeer van homoseksualiteit een belangrijk motief is voor het geweld (Buijs et al., 2008), lijkt bij anti-lesBisch geweld de aantrekkingskracht tot lesbische seksualiteit, en de frustratie aan het niet kunnen deelnemen daaraan, het motief van de dader. Deze houding is ook eerder gesignaleerd in een onderzoek voor het SCP (Felten, Van Hoof en Schuyf, 2010) onder jongeren, wat mogelijk betekent dat potentiële dadergroep van anti-lesBisch geweld, net als die van antihomo geweld (Buijs et al., 2008), erg groot is.

4.6 Contact met de politie

In deze paragraaf wordt beschreven in hoeverre de slachtoffers contact opnamen met de politie, of ze aangifte deden en wat hiervoor de redenen zijn. Ook wordt beschreven hoe de respondenten het contact met de politie hebben ervaren.

Om uiteenlopende redenen deden de respondenten aangifte: sommigen na aandrang van familie; bij anderen was sprake van fysiek geweld. Fysiek geweld lijkt de grote trigger te zijn om aangifte te doen. Daarnaast is er een aantal vrouwen dat wel contact met de politie heeft opgenomen, maar waarbij de politie vervolgens zelf afraadde om aangifte te doen.

4.6.1 Waarom geen contact met de politie?

Iets minder dan de helft van de slachtoffers nam contact op met de politie na het gebeurde. Fysiek geweld lijkt de grote trigger te zijn om aangifte te doen. De aangifte bereidheid lijkt dus deels hoger als het geweld ernstiger van aard is zoals blijkt uit eerdere onderzoeken (Schuyf, 2009).

De grootste groep vrouwen nam helemaal geen contact opnam met de politie. Hiervoor noemden zij diverse redenen. Opvallend is dat de reden die eerder uit onderzoek naar voren is gekomen, namelijk dat men de eigen seksuele voorkeur niet wil melden bij de politie (Schuyf, 2009), niet genoemd werd door de respondenten.

Niet aan gedacht

Bij een deel van de slachtoffers is het helemaal niet opgekomen om naar de politie te gaan. Bijvoorbeeld Lieke, die gepest werd op school, heeft nooit aangifte gedaan van wat haar is overkomen. Ze realiseerde zich überhaupt niet dat dit mogelijk is: “dan moet er toch iets heel ergs gebeurd zijn?”

‘De politie doet er toch niks mee’

Veel slachtoffers denken dat naar de politie stappen zinloos is; de politie kan (of wil) er niks mee doen. Sommige denken dat de politie hen niet serieus zal nemen. Of ze denken niet de politie hier iets aan kan doen, dus zien de zin van het melden niet in. Het slachtoffer twijfelt dus aan de interesse, competentie en/of deskundigheid van de politie, zoals eerder naar voren is gekomen uit onderzoek (Schuyf, 2009). Wat hier aan bijdraagt is dat bij een groot deel van de incidenten geen concreet bewijs voorhanden is. Wanneer er alleen sprake is van uitschelden en er geen getuigen zijn, beredeneert een aantal slachtoffers dat de politie niets met de aangifte kan doen. En ook als je geen bewijs hebt dat je in elkaar geslagen bent, kan de politie er weinig mee, zo zegt Jolanda: “Dan heb ik het idee, dat ze er weinig mee kunnen. Dat ze het naast zich neerleggen van o, heb je er weer een, aansteller”. Lisanne had eerder ervaring met een incident van geheel andere aard, waarbij de politie expliciet aangaf dat als ze geen bewijs heeft, de politie er niets meer kan en ze dus niet hoeft te komen. Lisanne deed om die reden dan ook geen aangifte nadat zij en haar vriendin achtervolgd en bedreigd werd na hun bioscoopbezoek.

Geen bloed

Slachtoffers die geen fysiek geweld meemaakten, zeggen dat het incident niet erg genoeg was om aangifte van te doen: ze hebben immers geen klappen gehad. Het incident is dus ‘niet erg genoeg’ om te melden, zo vinden veel respondenten. Maryse en Diane vroegen zich af “wat is er nou eigenlijk helemaal gebeurd?”. De slachtoffers bagatelliseren het gebeurde, zoals we ook zagen in eerder onderzoek (Schuyf, 2009).

Opvallend is dat twee slachtoffers die wel fysiek geweld meemaakten (Joyce werd geslagen, Kristel kreeg een staaf in haar kruis geduwd) zeggen omdat er geen bloed was, het niet erg genoeg was om naar de politie te stappen. Ook slachtoffers die geen fysiek geweld hebben meegemaakt geven aan dat ze wel aangifte zouden doen als er 'bloed' is. Jolanda: "Als ik echt in elkaar geslagen zou worden tot bloedens toe..."

4.6.2 Ervaringen met de politie

De slachtoffers die wel contact hebben gehad met de politie zijn Joyce, Danielle, Renée, Heleen, Ineke, Soraya, Farida, Joke en Sandra. Chantal heeft melding gedaan via internet (via de HateCrimes website) en geen persoonlijk contact met de politie gehad. Ze vond het belangrijk het incident te melden: "Omdat ze nu echt in mijn gebied kwamen, persoonlijke ruimte. Dat vind ik niet oké". Ze heeft niets meer gehoord van haar melding.

Geen aangifte

Joyce, Farida en Sandra hebben geen aangifte gedaan. Farida en Sandra hebben geen aangifte gedaan omdat de politie aangaf er niets mee te kunnen. Farida en haar vriendin hebben de politie meerdere malen gebeld. De politie kwam dan als de jongeren alweer weg waren. De politie heeft aan hen uitgelegd dat ze er niks aan konden doen. De politieagent zei tegen haar "ja maar mevrouwetje het is maar schelden". Van aangifte doen was geen sprake. Sandra ging naar het politiebureau met als doel aangifte te doen. Bij de receptie legde ze kort uit aan de baliemedewerker waar ze voor kwam, wat ook niet heel veilig voelde want "er zaten mensen te wachten bij de receptie die alles konden horen". Ik was nog behoorlijk geschrokken dus heb gevraagd of ik het apart uit mocht leggen. Uiteindelijk mocht dat". Het incident bleek niet in de computer te staan en Sandra wilde alsnog graag aangifte doen. De agent vertelde haar echter dat er niet voldoende informatie was voor een officiële aangifte.

Joyce wilde zelf geen aangifte doen. Ze wilde het incident vergeten en vond dat de politie, waar ze contact mee opnam, te veel aandrang op aangifte. Over Roze in het Blauw: "Ik vond dat ze heel erg pusherig waren, en dat deed voor mij ook wel de deur dicht". ... "Ze hadden zoiets van je moet langskomen, je moet naar de dokter, je moet dit, je moet dat, en het is echt heel belangrijk dat je aangifte komt doen en dat soort dingen. En ik dacht 'hoeven? Ik voel me kut ik heb een kater, heb klappen op mijn hoofd gehad, ik wil gewoon in mijn bed liggen en morgen met vakantie".

Niet tevreden

Van de slachtoffers die contact hadden met de politie, is het grootste gedeelte ontevreden over het contact. Ineke, Farida, Sandra, Danielle en Renée waren niet te spreken over de behandeling door de politie. Eén persoon, Soraya, heeft twee verschillende ervaringen: in haar eigen woonplaats werd ze niet goed geholpen, in de plaats waar ze vervolgens naar toe ging wel (zie casus hieronder). Slechts weinig vrouwen zijn echt tevreden over de politie, maar Joke (stalking) en Heleen (vandalisme door buurman) waren wel te spreken over hun contact met de politie.

Soraya, die te maken kreeg met opsluiting en bedreigingen door haar moeder, besloot na de eerste bedreigingen, meteen de volgende dag met haar vriendin naar het JIP (jongereninformatiepunt) te gaan. Ze heeft daar gezegd dat ze op dat moment hulp nodig had. "Ik stond daar te huilen en die medewerker zei 'ik begrijp het, maar ik weet niet wat ik er mee aan moet.' Ja, denk je ook wie is hier nu eigenlijk volwassen?" Vervolgens kwam ze bij het maatschappelijk werk terecht, die haar goed konden helpen, omdat zij kennis hadden van haar culturele achtergrond. Ze heeft met de maatschappelijk werker een doelstelling en termijn afgesproken: als de bedreigingen na een bepaalde tijd niet zouden

stoppen, zou ze uit huis gaan en een opvangadres gaan zoeken. De bedreigingen stopten niet. Op de avond voor de afgesproken datum is ze vertrokken naar haar vriendin. De maatschappelijk werker heeft opvang geregeld en gezorgd voor melding bij de politie. De politie in haar toenmalige woonplaats wilde eigenlijk geen melding opnemen. “Ze [de maatschappelijk werker] moest het wel vier of vijf keer vragen, van ‘nee, ik wil echt een melding doen want ze lopen gewoon gevaar’”. De maatschappelijk werker hield uiteindelijk voet bij stuk en toen is er toch een melding van gemaakt. Ze heeft geen aangifte gedaan: “Ik dacht, het blijft toch mijn familie. Ik wil niet dat ze opgepakt worden of zo”. Haar vriendin vult aan “en je bent ook niet geslagen”. Dat beaamt Soraya, “het was ook niet echt fysiek, dus ik wist ook niet wat de politie zou kunnen doen of zo”. In de eerdere plaats waar ze tijdelijk hebben gewoond, woonde ze naast het politiebureau. Dat vonden ze een fijn idee. Ze zijn toen naar dat bureau gegaan om hun verhaal te vertellen en toen heeft iemand van de afdeling Eerwraak contact met hen opgenomen. Ze hebben daar hun verhaal verteld, waar de politie wilde weten hoe gevaarlijk de situatie was. Ze vond dit contact met de politie “fijn”. “Je voelde je gehoord, ze luisteren echt naar je en gaan er serieus mee om”.

De politie aanwijzingen geven

Opvallend is dat twee vrouwen, die beiden vanuit hun vrijwilligerswerk in hun stad, op de hoogte zijn van het belang van aangifte te doen en de procedures van de politie, erg ontevreden zijn over de gang van zaken. Zij moesten de politie zelf wijzen op het belang en de mogelijkheden. Het ging daarbij bovendien niet over een korps dat wellicht weinig ervaring met geweld tegen LHBT's heeft, maar in beide gevallen om een korps met een eigen homo-netwerk.

Danielle belde naar het Homonetwerk Politie in haar stad om advies te vragen nadat zij en haar date waren geslagen door een onbekende man in het centrum. Het Netwerk raadde haar aan om gewoon aangifte te doen bij het bureau bij haar in de buurt. Ze heeft twee uur gewacht op dat kantoor en toen bleek dat ze geen tijd hadden. Danielle heeft toen uitgelegd aan de agent dat het bestrijden van anti-homo geweld een prioriteit is van de politie in haar gemeente. De agent gaf dat ze over twee à drie weken terug kon komen of nog een paar uur nog moest wachten. Ze heeft toen weer het Homonetwerk Politie gebeld en die hebben contact opgenomen met het bureau in kwestie. Ze werd toen snel teruggebeld door het bureau, maar kon toen echt pas na twee weken geholpen worden i.v.m. drukte. Toen ze na enkele weken kwam, werd ze twee uur later geholpen dan dat de afspraak was. Toen het gesprek begon, had ze al gemeld dat het anti-homo geweld was. Maar de agent opende het gesprek met “Zo, dus jij bent met je vriendje aangevallen?” Dat vond ze niet heel erg vervelend, ze moest lachen, vooral ook omdat ze vond dat hij het later in het gesprek heel erg goed deed. Bovendien bood de agent excuses aan voor de verkeerde vraag en gaf hij haar concrete tips gaf om haar eigen veiligheid te beschermen.

Renée ging de dag na het incident aangifte doen op het politiebureau. De baliemedewerker vroeg haar waarvan ze aangifte kwam doen. Ze was bont en blauw, ook in haar gezicht en ze voelde zich ten overstaan van “de volle wachtkamer die alles kon horen” niet op haar gemak te vertellen wat er gebeurd was. De agent in kwestie leek afgeleid want toen ze zei aangifte te komen doen van mishandeling keek hij niet op van zijn computer, en daarna vroeg hij haar dezelfde vraag nog eens. Ze werd doorverwezen naar de wachtkamer, waarna ze aangifte kon doen bij een mannelijke agent. Dit was iemand in opleiding, dat zag ze aan “zijn naambordje”. Ze gaf bij deze agent aan graag aangifte te willen doen bij iemand van het roze politienetwerk, maar de agent ging hier niet op in. Bovendien moest ze zelf de agent wijzen op het invoeren van discriminatie als achtergrond: “ik moest hem zelf vertellen dat hij er een meldcode aan vast moest plakken, waardoor het te vinden zou zijn als

zodanig in het systeem!" Omdat het bezoek aan de GGD op een onmogelijk tijdstip was voor haar (doordeweeks, midden op de dag) moest ze vrij vragen van haar werkgever. Het onderzoek bij de GGD was puur lichamelijk; werden foto's genomen van het letsel, maar ook hier werd niet gevraagd naar psychische schade; slachtofferhulp werd niet aangeboden.

Discriminatie niet meegenomen

Bij het bezoek aan de politie blijkt hoe lastig de politie het vindt om de discriminatoire factor in de aangifte op te nemen. Alleen bij Danielle is dit meegenomen in de aangifte. Bij de andere is dit niet meegenomen. Zelfs bij Heleen, waar de dader expliciet toegaf aan de politie dat hij het geweld pleegde omdat hij de seksuele voorkeur van Heleen afkeurde, is dit niet als dusdanig geregistreerd in de aangifte.

Na het zware geweld dat Ineke en haar vriendin overkwam tijdens de Vierdaagse in Nijmegen werd ze door de politie gebeld om aangifte te doen; ze hadden de jongens inmiddels gepakt. Ze vond dat ook belangrijk, "omdat je een vrouwenstel bent, en dat de aanleiding is voor die rampartij. Dat was de meeste drijvende kracht. Want je wordt in je vrijheid aangetast, in je 'zijn'". Ze moest naar het politiebureau. Maar dat ging helemaal nog niet, ze zat nog onder pijnstillers en één oog zat dicht. Een kennis reed haar en haar vriendin naar het bureau. Ze heeft dit niet positief ervaren. "De politieagent die al meteen zei, 'ik doe dit eigenlijk nooit, ben normaal op straat, maar het leek mij eigenlijk wel leuk om een keer een aangifte op te nemen'". Daarna werd haar verteld dat de daders nog steeds vastzaten. Dat bleek achteraf niet waar te zijn, ze waren na een uur weer vrijgelaten. Er zijn foto's gemaakt van de verwondingen en daarna mochten ze het verhaal vertellen. Ze zag 'zware mishandeling' staan in de verklaring dus zij wilde dat er 'discriminatie' bij kwam te staan. Er is een aantekening gemaakt maar toen ze thuis was, zag ze dat niet stond in de verklaring. Toen ze dat aan wilde laten passen, is dat afgewezen door de politie. "Je legt de verklaring opzij want het is allemaal heftig, dus daar kijk je drie, vier dagen later naar, en dan zie je dat daar alleen 'zware mishandeling' staat. Ze heeft gebeld en een afspraak gekregen. "Toen ik daar kwam, zat er een enorme macho politieagent achter de balie en ik hoorde hem bellen met een collega, 'ja ik heb een meisje zitten en die wil haar verklaring bijstellen ofzo, ben je zo mee klaar'. Het was in ieder geval heel onaardig en ik ving dat op". Ze kwam niet terecht bij de persoon bij wie ze eerder haar verhaal had gedaan. Ze vertelt hoe het verder ging en geeft de dialoog weer: "Ik gaf aan, ik heb hier mijn verklaring maar ik ben het er niet mee eens en ik wil het graag wijzigen. 'Nou meisje dat zou ik niet doen.' 'Waarom niet?' 'Dat stukje kan toch nooit bewezen worden. Hebben jullie de scheldpartij opgenomen?' 'Meneer agent, ik sta het niet op te nemen als wij voor vieze potten worden uitgescholden'." Ze heeft het daar bij gelaten. "Hij had te veel overwicht over mij". Ongeveer een jaar later kregen ze een brief van het OM over de zitting. Ze hebben een gesprek aangevraagd bij de Officier van Justitie waarin ze hebben gevraagd of 'discriminatie' in de aanklacht kon. De reactie was hetzelfde als bij de politie. Er waren geen getuigen, niemand had het gehoord. De getuige die er was heeft alleen de mishandeling gezien. Ze zijn niet naar de rechtszaak geweest. Vriendinnen zijn wel geweest voor hen, en slachtofferhulp. Van die vriendinnen begreep ze dat de rechter wel begreep dat het ging om discriminatie maar dat dit niet bewezen kon worden. Uiteindelijk werd alleen de dader die de schuld op zich nam veroordeeld in hoger beroep tot een werkstraf van 200 uur. Daarbij speelde een rol dat het voorval in pers terecht was gekomen en dat de rechter van mening was dat de dader daarvan "schade had ondervonden". Via een civiele procedure kregen ze uiteindelijk een geldbedrag als schadevergoeding.

4.6.3 Samengevat

Een groot deel van de slachtoffers stapte om uiteenlopende redenen niet naar de politie. De meest gehoorde redenen komen overeen met wat bekend is uit eerder onderzoek (Schuyf, 2009): ze denken dat het zinloos is omdat de politie 'er toch niets mee kan' of niet serieus zal nemen en ze bagatelliseren het geweld. Daarnaast denkt een deel van de slachtoffers dat ze pas naar de politie kunnen gaan wanneer ze te maken hebben gehad met zwaar fysiek geweld dat bloedsporen achterlaat. Opvallend is dat de reden 'niet als lesbisch te boek willen staan' bij de politie, zoals uit eerder onderzoek naar voren is gekomen (Schuyf, 2009), niet genoemd wordt door de respondenten.

Een deel van de slachtoffers is wel naar de politie gestapt maar deed geen aangifte: één vrouw vond de bejegening van de politie niet prettig en wilde het incident achter zich laten, bij twee anderen werd dit min of meer ontraden door de politie zelf. Wanneer het wel kwam tot een aangifte, is er slechts in één gavel in het proces-verbaal het discriminatoire aspect van het geweld meegenomen. De meeste slachtoffers die contact hebben gehad met de politie ervoeren dit als negatief.

4.7 Beleving van het geweld door de slachtoffers

Op het moment dat het incident zelf plaatsvindt, ervoeren de slachtoffers verschillende gevoelens tegelijkertijd. In deze paragraaf worden deze ervaringen beschreven.

4.7.1 Angst

Een groot deel van de slachtoffers vertelde dat ze tijdens het incident bang waren of erg schrokken: bang voor wat er nog meer zou kunnen gebeuren. Het ervaren van angst ten tijde van het incident wordt expliciet genoemd door Chantal, Monique, Danielle, Heleen, Jolanda, Soraya, Ineke, Esther, Lianne, Joke, Anja, Lieke, Diana en Sandra.

Het gaat vooral op het moment dat je als slachtoffer niet weet wat er gaat gebeuren. Wat gaat de dader gaan doen? Blijft het hierbij of gaat het verder? Wanneer het niet één maar een reeks aan incidenten betreft, gaan de slachtoffers nog meer over de situatie nadenken en bedenken zij wat er verder nog kon gebeuren. Dit speelde onder andere bij Esther en haar vrouw. Zij waren erg bang dat de pestende kinderen in hun buurt verder zouden gaan. Vooral toen er nog niks gebeurde, vond Esther dat juist beangstigend: "Daar staan en daar kijken. Dat is eigenlijk heel intimiderend". De onheilspellendheid van de situatie; wat gaat er gebeuren en hoe lang gaat dit door, boezemde Esther en haar vrouw angst in.

Een paar respondenten gaf aan bijna in een soort 'shocktoestand' te hebben verkeerd. Zij lijken als het ware even te 'bevrozen' zoals dit in psychologisch onderzoek wordt genoemd bij mensen die te maken hebben met stressvolle situaties: ze staan letterlijk stijf van de stress (Roelofs, 2011). Dit was onder andere het geval bij Soraya: bij de eerste keer bedreigingen dacht ze "dat het een droom was". Ze vertelde hoe ze dicht klapte, ze was als het ware in een "shock": "Ik zat daar op een stoel, ik luisterde en dacht alleen maar, wat moet ik nou doen?" Ook anderen omschrijven een moment van totaal niet weten wat te doen. Sommige slachtoffers weten juist heel goed wat ze moeten doen. Zoals Lianne: terwijl ze in de bioscoop na de eerste aanhouding vooral angst voelde, werd ze ten tijde van de achtervolging vooral "heel praktisch". Ondanks dat ze, zoals ze zegt, zat te rillen in de auto, woog ze rationeel de keuzes af: "als we teruglopen, komen ze zeker achter ons aan, dus dan maar doorlopen".

Hoe de angst wordt ervaren, is deels te verklaren aan de hand van de aard van de incidenten. Geïnterviewden gaven aan dat hun eigen karakter, hun persoonlijke omstandigheden, hun beeld hiervan en hun eerdere ervaringen (of ervaringen uit de omgeving) een rol speelden. Zo gaven verschillende geïnterviewden aan “niet bang te zijn uitgevallen”, verwijzend naar hun karakter. Verschillende respondenten vertelden dat hun partner angstiger was dan zichzelf. Opvallend is dat dit omgekeerd door geen enkele respondent werd benoemd. Ook is opvallend dat sommige respondenten in eerste instantie vooral benoemden boos te zijn, maar pas bij doorvragen aangeven ook erg angstig te zijn geweest ten tijde van het voorval. Een logische verklaring is dat de vrouwen het moeilijk vinden om hun eigen kwetsbaarheid, hun angst, in eerste instantie te benoemen tegen een onbekende interviewer.

Anderen geven aan dat door hun eigen persoonlijke omstandigheden zij de situatie juist als meer of minder beangstigend hebben ervaren. Anja, die een aantal jaren geleden een beroerte heeft gehad en hierdoor een arm en haar benen minder goed kan bewegen, is zich bewust van haar kwetsbaarheid wanneer ze wordt uitgescholden door groepen kinderen in haar buurt: Door mijn handicap ben ik niet zo snel weg. Dan maakt je toch meer kwetsbaar. [...]: Ik ben dat nooit meegemaakt, maar als ik een beangstigende situatie kom dan zou je kunnen wegrekken maar ik kan dus niet wegrekken. Ik kan mijn hond er wel op af sturen maar die doet ook niks.”

Patricia, de andere vrouw in het onderzoek die vanwege een chronisch ziekte deels beperkt is in haar bewegingen, voelt zich juist niet kwetsbaar. Zij heeft juist het gevoel dat zij prima met homofobe situaties kan omgaan, zoals zij ook gewend is als docent met moeilijke leerlingen om te gaan. Het beeld van de eigen weerbaarheid lijkt hierin dus van belang.

Ook eerdere ervaringen spelen een rol, net zoals het geval lijkt bij gevoelens van onveiligheid (Van San en De Boom, 2006). In verschillende gevallen gaf de geïnterviewde aan minder bang te zijn omdat ze al veel hadden meegemaakt: ze raken immuun hiervoor (zie §4.8.4 Gewenning). Anderen dachten juist op het moment van het incident terug aan eerdere nare ervaringen; ervaringen van henzelf, maar ook die van anderen. Joke wist van de afschuwelijke ervaringen van haar vriendin. De stalker van Joke is de ex-man van haar vriendin: “Mijn angst was groter dan mijn boosheid. Vooral omdat ik weet dat hij mijn vriendin tijdens hun huwelijk mishandeld heeft en ik weet dat hij kan flippen. Dat was voor mij de reden om me rustig te houden.” Het kan ook gaan om een vergelijkbare situatie waardoor het slachtoffer denkt aan nare ervaringen van een ander. Esther had in haar nabije omgeving ook een situatie meegemaakt die veel verder uit de hand liep. Bij een ander lesbisch koppel dat zij kent, werden kapotte bierflesjes over de schutting gegooid; de kinderen van het koppel konden niet meer veilig in de tuin spelen. Esther en haar vrouw hebben zelf ook kinderen en waren bang dat zo iets ook bij hen zou gebeuren toen zij een tijdje werden gepest door buurtkinderen.

4.7.2 Boosheid en verzet

De meeste vrouwen die zijn geïnterviewd gaven aan dat ze zich ten tijde van het incident boos voelden worden. Een aantal geeft dit expliciet aan: Chantal, Danielle, Soraya, Joke, Farida, Yvonne, Esther, Kristel, Sandra en Patricia. Het kan gaan om boosheid die snel van het slachtoffer afglijdt zoals bij Patricia die “stoom ging afblazen in de docentenkamer” of zoals bij Chantal die zegt “boos en chagrijnig” te zijn doorgelopen. Ook kan de boosheid ondergesneeuwd raken door angst. Zoals bij Joke, die gestakt werd; of door verdriet, zoals bij Soraya waarbij haar ouders de daders waren. Soms maakt het slachtoffer zich boos om de onrechtvaardigheid van de situatie en de machteloosheid die het slachtoffer ervaart. Zoals Thea, die door de dochter van een bewoonster van het verzorgingstehuis waar ze werkte, van de kamer werd afgeduwd. Thea voelde zich zo boos worden juist omdat ze van zichzelf weet dat ze in haar werk erg professioneel is, en nu door de dochter van een bewoonster niet meer als professional behandeld wordt. Een aantal anderen omschrijft hoe de boosheid er voor zorgt dat zij

overwegen zich met hand en tand te verzetten tegen het onrecht dat hen wordt aangedaan. Zoals Farida die een lange periode werd gepest door kinderen in de buurt: “Op een gegeven moment ben je zo radeloos. Ik kan mij nog herinneren dat ik op een gegeven moment dacht ‘ik ga ze nu te lijf’, maar dan ben ik echt alleen maar verder van huis”. Net als voor Farida, blijft dit voor de meeste bij een gevoel dat niet wordt omgezet in daden. Wanneer het incident bestaat uit een reeks aan gebeurtenissen, zoals bij Farida, kan het slachtoffer hier ook over nadenken en zich bezinnen op acties. Op het moment zelf is dat misschien lastiger. Toch reageren de meeste vrouwen niet agressief terug, hoe boos ze zich ook voelen. Zoals Diana: zij had ‘de neiging om terug te schelden’ toen de groep jongens dreigend om haar en haar vriendin heen kwam staan, maar ze deed dat niet. Haar vriendin hield haar tegen en daar is Diana achteraf blij mee: “Als ik had geslagen, dan was het zeker een vechtpartij geworden, dus misschien is het maar goed ook zo. Maar ik was zó boos!” Mijn vriendin heeft me echt weg moeten trekken om door te lopen, zij wilde niet dat ik iets verder uitlokte.” Ook Joyce vertelt dat ze tijdens het gebeuren overwoog om terug te slaan maar zich direct realiseerde dat dit waarschijnlijk de situatie alleen maar zou verergeren. De wil om te vluchten was groter dan die om terug te vechten.

Een aantal vrouwen verweerde zich op enig moment van het incident zelf wel. De dader van het incident waarvan Danielle slachtoffer werd, had al twee keer uitgehaald, toen Danielle zich verweerde door hem te duwen. Ze vertelde hoe zij zich enorm boos voelde: “Je wilt het niet zomaar over je heen laten komen”. Ook Joke werd op een moment ontzettend boos op de dader die haar veelvuldig stalkte: wanneer hij met zijn auto haar auto van de weg duwt. Joke’s vriendin trekt haar mee terug de auto in. Opvallend is dat vriendinnen, partners of echtgenotes van de slachtoffers vaker deze rol hebben; ze overtuigen het slachtoffer om niet te reageren of om weg te lopen uit de situatie. Dit wordt genoemd door Diana, Joke, Sandra, en Farida. Bij Sandra kan haar vriendin haar niet tegenhouden en gaat Sandra naar huis om een mes te halen om zich te verweren.

4.7.3 Samenvatting

De meeste respondenten voelen angst wanneer ze het geweld meemaken. Hoe en in welke mate is uiteraard afhankelijk van karakter, maar lijkt ook bepaald te worden door eerdere eigen ervaringen en eerdere ervaringen van mensen uit hun omgeving. Ook persoonlijke omstandigheden spelen een rol. Maar vooral de inschatting of beeld van de eigen weerbaarheid lijkt van belang: in hoeverre heeft het slachtoffer het gevoel weerbaar te zijn tegenover (potentiële) daders?

De slachtoffers die aangeven dat zij een enorme boosheid voelden tijdens het incident, overwogen om zich met hand en tand te verweren tegen de dader. Een deel van hen probeerde dit ook maar de meeste niet.

4.8 Gevolgen van het geweld door de slachtoffers

Het anti-lesBisch geweld kan uiteenlopende gevolgen hebben. Hieronder worden deze gevolgen beschreven.

4.8.1 Vluchten voor geweld

Verhuizen

Een aantal slachtoffers moest verhuizen om het geweld te ontvluchten, overwoog te verhuizen of is verhuisd, deels ingegeven door de ervaringen. Farida koos er voor om naar een andere buurt te verhuizen; dit leek de enige manier te zijn om het geweld te stoppen. Na twee en een half jaar waren

zij en haar vriendin het helemaal zat. Ze zijn verhuisd naar een andere buurt in dezelfde stad: “Pas toen heb ik ervaren dat je als twee vrouwen ook ergens gezellig kan wonen.”

Sandra en haar vriendin hebben serieus overwogen om te verhuizen uit haar stad: ze beseften zich dat zij zich niet meer veilig voelden in hun wijk. De ouders kwamen immers uit hun eigen buurt. Uiteindelijk hebben ze toch besloten om te blijven maar het duurde even voordat Sandra's vriendin over haar angst heen was en gewoon weer over straat durfde.

Anja en haar vriendin staan op het punt een huis te kopen in een andere buurt. De belangrijkste reden hiervoor is dat zij nu een huis kunnen kopen. Maar het speelt ook mee dat ze in een homovriendelijkere buurt wil wonen. Anja vertelt dat ze niet in meer in haar eigen wijk wil wonen: “Bijvoorbeeld als ik later thuis kom en [naam vriendin] is er niet, dan voel ik mij niet zo prettig. En in [naam nieuwe buurt] hoop ik dat wel zo is.”

Anja kiest heel bewust voor een wijk met wat zij noemt “minder buitenlanders”. Farida, die zelf van Molukse afkomst is, maakt dit onderscheid op etniciteit niet, maar heeft het meer over sociale klasse: zij en haar vriendin zochten naar een buurt die geen “Tokkie buurt” is, zoals Farida de wijk omschreef waar ze is weggepest. Sandra leek het niet direct om etniciteit of sociale klasse te gaan maar eerder om het klimaat van de buurt en de manier waarop de politie het incident heeft opgepakt. Haar vriendin wilde weer terug naar Nijmegen waar ze eerder gewoond had en zich wel veilig voelde.

Lisanne is verhuisd van een dorp naar een stad. De anti-homo houding van de buurtbewoners in deze kleine vrij religieuze gemeente was niet de belangrijkste reden om te verhuizen maar heeft wel meegespeeld. In die buurt mochten buurkinderen niet bij hen thuis komen spelen, werden ze “nagekeken” en sloegen kinderen hun huis als enige met Sint Maarten over. Lisanne en haar vrouw zijn blij dat ze nu in Leeuwarden wonen; daar hebben ze hier veel minder last van.

Bij Soraya kwam het geweld niet uit de buurt maar van haar ouders. Het maakte Soraya dan ook niet uit in welke buurt zij kwam te wonen, als ze maar weg was bij haar ouders. Een bewuste keuze was om te kiezen voor een huis aan de andere kant van het land; op deze manier is de kans kleiner dat de ouders van Soraya haar en haar vriendin kunnen vinden. Met de politie in haar nieuwe woonplaats hebben Soraya en haar vriendinnen afspraken gemaakt over hun veiligheid.

Van baan of school veranderen

Één persoon moest noodgedwongen van baan veranderen: Thea. Zij zag geen andere keus: er ging niks op haar werk veranderen en zij werd aansprakelijk gesteld voor het geweld dat ze meemaakten. Binnen enkele weken had Thea een nieuwe baan en zegde ze haar oude baan op: “Het deed wel pijn hoor, die stap zetten is me zwaar gevallen, ik heb er 13 jaar gewerkt. Het laatste jaar werd het me zo pijnlijk duidelijk dat ik van niemand op steun kon rekenen, dat ik wel weg moest”.

Kristel had ook te maken met anti-lesBisch geweld op haar werk maar was al toch al niet van plan om in deze baan te blijven werken.

Lieke en Shereen hadden te maken met ernstig pesten op school. Lieke overwoog van school te veranderen maar dat ging helaas niet: “Ik wilde naar een andere school, maar omdat het laatste jaar was, kon dat niet. Mijn ouders heb ik het op een gegeven moment wel verteld, die steunden mij helemaal en zijn uit gaan zoeken of ik toch niet naar een andere school kon. Toen dat niet ging, zijn ze met mijn mentor gaan praten. Daar zijn ze een paar keer geweest. Maar het pesten hield niet op”.

Lieke moest het dus nog even volhouden op haar school. Shereen heeft niet overwogen om een andere school te zoeken. Toen zij naar het schoolhoofd ging om een klacht in te dienen wegens het pesten, was zijn antwoord dat ze “er ook niet mee te koop moest lopen, dat ik me niet moest aanstellen, dat ze dit had kunnen verwachten”. Shereen was wanhopig en wist niet meer wat ze moest

doen: “Ik wilde niet meer, was het pesten zo beu. Ik voelde me onveilig op school en heel ongelukkig”. De optie om van school te veranderen is wellicht door haar wanhopige gemoedstoestand niet meer in haar opgekomen.

4.8.2 Gevolgen voor de gezondheid

Lichamelijk letsel

Van de personen die te maken hadden met fysiek geweld, was er in meer of mindere mate sprake van lichamelijk letsel. Bij Danielle, Sandra en Thea was die schade niet van dien aard dat zij vonden dat er mee naar het ziekenhuis of naar een dokter te moeten. Joyce kreeg van de politie te horen dat ze naar de dokter moest gaan maar deed dit niet. Bij Shereen, die verschillende keren door haar vader werd mishandeld vanwege haar seksuele voorkeur, is het onbekend of er lichamelijke schade was. Ineke en haar vriendin kwamen terecht in het ziekenhuis. Ineke heeft drie dagen in het ziekenhuis gelegen. De schade bij Ineke was groot: gebroken neus, gebroken oogkas, gebroken jukbeen, vier tanden los, hersenschudding en een trommelvliesbeschadiging. De hersenschudding heeft veel gevolgen gehad: haar kortetermijngeheugen was aangetast en ze kon niet meer goed naar een tv-scherm kijken. Dit maakte dat ze haar werk niet meer goed kon doen. Voor deze hersenschudding was Ineke een tijd in behandeling bij een neuroloog. Ineke's vriendin had een gescheurde wenkbrauw. Ineke vermoedt dat haar vriendin wel een hersenschudding had omdat ze bewusteloos was geslagen. Dit is echter niet opgepakt in het ziekenhuis: “Omdat ik er zo ernstig toe was, werd alle aandacht op mij gericht”.

Renée maakte meerdere geweldsincidenten mee vanwege haar seksuele voorkeur, maar ging maar in één geval naar de GGD, alleen omdat de politie aandrang op het vastleggen van het fysieke bewijs. De vriend die ook in elkaar werd geslagen bij het laatste incident moest wel naar het ziekenhuis (hij was enige tijd bewusteloos geweest). Renée bloedde bij dit laatste incident wel hevig, zag bont en blauw en had verschillende kneuzingen maar is daarvoor niet voor behandeling naar het ziekenhuis geweest.

Voor zowel Renée als Ineke was er sprake van blijvende lichamelijke schade. Ineke's nekwerfel is blijvend scheef en daar heeft ze nu, vier jaar na het incident, nog last van. Ook is de zenuw blijvend beschadigd in haar jukbeen. Renée heeft van het laatste incident een litteken bij haar lip overgehouden. In 1985, het eerste incident dat Renée meemaakte van anti-lesBisch geweld, waren de gevolgen voor haar vriendin erg drastisch. Zij moest, doordat ze van de trap was geduwd door de dader, stoppen met haar danscarrière.

In behandeling voor psychische schade

Ineke en Joke hebben allebei door het anti-lesBisch geweld grote psychische schade opgelopen. Uit hun verhaal is op te maken dat het gaat om een direct gevolg van de gebeurtenissen. Beide zijn hier voor in behandeling geweest. Er is bij Ineke Posttraumatische Stress Stoornis vastgesteld, waarvoor ze in speciale traumatherapie is geweest. Ze is een jaar in behandeling geweest en ze beschrijft dit als “heel intensief”. Dat heeft haar geholpen maar dat heeft een lange tijd geduurd. Vier jaar na het incident voelt ze zich pas weer voor het eerst goed: ze durft weer uit te gaan en durft voortaan weer zonder zakmes om zich zelf te beschermen, naar buiten.

Ook Joke had veel angsten na de stalking en ze is onder de behandeling geweest van een psycholoog, op advies van haar werk. Bij deze psycholoog heeft ze gewerkt aan het omgaan met haar angst.

Ook Shereen en Jolanda hebben beide hulp gehad van een psycholoog. Hun ervaringen met anti-lesBisch geweld en agressie waren een belangrijke oorzaak voor de problemen die zij hebben ervaren, maar ook andere ervaringen speelden een rol.

Jolanda heeft een burn-out gekregen op haar werk. Op de vraag of de homonegatieve reacties in haar hierbij een rol hebben gespeeld zegt Jolanda: “Het speelt wel mee, dat je altijd op je tenen loopt, je

hebt je altijd anders gevoeld, je hebt je altijd moeten bewijzen dat je niet anders bent, dus heel goed je best doen. Heel goed je best moeten doen om niet op te vallen, om niet anders te zijn, om geen commentaar te krijgen, om niet de aandacht op jou te vestigen. Vooral heel hard je best doen om zo normaal mogelijk te zijn. En dat breekt op, in je werk, in de thuissituatie, overal...”

Jolanda werkte in de zorg maar wil hier niet meer terug. Ze heeft nu geen werk en is zich aan het oriënteren op haar toekomst. Shereen werd erg gepest op school vanwege haar seksuele voorkeur. Bij het schoolhoofd vond ze geen steun. Shereen was wanhopig en wist niet meer wat ze moest doen: “Ik wilde niet meer, was het pesten zo beu. Ik voelde me onveilig op school en heel ongelukkig”. In die zelfde tijd werd er een bipolaire stoornis vastgesteld en Shereen was erg depressief. Na het zoveelste incident besloot ze een zelfmoordpoging te doen door het slikken van 40 paracetamol. Ze werd heel misselijk en duizelig en ging uiteindelijk in de schoolbibliotheek op de grond liggen. Op school negeerden mensen haar: “ze vonden me een aanstelster, namen me niet serieus”. Uiteindelijk heeft ze zelf de crisisdienst moeten bellen, die haar doorverwezen naar reguliere hulpverlening. Op deze manier is ze onder behandeling gekomen van een therapeut en dat helpt haar nog steeds. Shereen was niet de enige die een verhaal vertelde over een zelfmoordpoging waarbij anti-lesBisch geweld een rol speelde. Ook de vriendin van Joke deed een zelfmoordpoging.

Eén van de geïnterviewden kreeg hulp van het maatschappelijk werk voor haar ervaringen met anti-lesBisch geweld: Soraya. In eerste instantie had dit een praktische insteek maar de maatschappelijk werker heeft tevens Soraya op emotioneel vlak ondersteund. Toen ze haar maatschappelijk werker vertelde wat haar etnische en culturele afkomst was¹⁴, kon haar maatschappelijk werker haar uitleggen dat de houding van haar ouders wellicht niet met haat te maken had maar om het hooghouden van de familie-eer zoals gebruikelijk in de cultuur waar Soraya in is opgegroeid. Dat was volgens Soraya erg fijn: “ze had gewoon kennis van mijn achtergrond”. De maatschappelijk werker legde uit dat de houding van haar ouders niet kwam omdat ze niet meer van haar hielden: “Dat het dus niet is omdat ze mij in één keer haten of wat dan ook, maar meer uit onmacht”. De gesprekken met de maatschappelijk werker hebben Soraya geholpen om beter om te gaan met de situatie.

We zien bij een deel van de vrouwen dus niet alleen de directe schade voor de gezondheid van een incident, maar wordt in een paar verhalen de prijs van jarenlange *minority stress* inzichtelijk, en de gevolgen hiervan voor lichamelijke en psychische gezondheid (Meyer, 2007; Renkens, Felten en Schuyf, 2011). Een deel leert daar om te gaan met de stress, zoals Soraya die de juiste hulp kreeg op het juiste moment. Maar voor Shereen ontbrak die hulp toen ze het nodig had; toen ze nog in de situatie op school zat. Ook bij Jolanda ontbrak de juiste hulp om te voorkomen dat ze uitviel in het arbeidsproces.

4.8.3 Emotionele gevolgen

Schaamte en schuldgevoel

Bij een deel van de vrouwen dat geïnterviewd is, spelen schuld- en schaamtegevoelens ten aanzien van het anti-lesBisch geweld een rol. Ze vragen zich bijvoorbeeld af of zij zelf niet anders hadden moeten handelen. Dit lijkt bij een aantal vrouwen te spelen maar Sandra, Marysa en Thea maken hier expliciet melding van. Sandra heeft zich lang schuldig gevoeld dat zij een mes heeft gepakt om zich te verdedigen, ook al heeft ze dit mes niet gebruikt. Marysa schaamde zich ook enigszins voor het seksuele geweld dat haar en haar vriendin is overkomen: “Ik heb het toch een beetje zelf uitgelokt,

¹⁴ Om veiligheidsoverwegingen vermelden we niet de etnische afkomst van Soraya.

door te gaan zoenen voor zijn gezicht terwijl hij al boos was. Ik schaamde me daarvoor, dus heb het niet iedereen verteld”.

Ook Thea schaamde zich omdat ze niet haar best heeft gedaan haar seksuele voorkeur te verbergen. De eerste keer dat de dochter van de bewoonster Thea uitschold en wegduwde, stapte Thea niet af op haar leidinggevende: “Ik schaamde me, ik had nog nooit problemen gehad vanwege mijn lesbisch-zijn maar het voelde ook een beetje als mijn eigen schuld of zo. Ik ben immers altijd open over wie ik ben en had me niet gerealiseerd dat mensen daar negatief op zouden kunnen reageren”.

Het komt uiteindelijk tot een gesprek met de directeur, Wanneer Thea aangeeft dat ze het geen goed idee vindt dat zij overgeplaatst moet worden naar een andere afdeling, zegt hij dat Thea door openheid over haar seksuele voorkeur zulke negatieve reacties had kunnen verwachten. Dit raakte Thea enorm. Ze wilde er “geen zaak” van maken, ze koos ervoor om zonder ophef weg te gaan: “ik was geschrokken, schaamde me ook een beetje en wilde op een gegeven moment alleen maar weg”. Jolanda schaamt zich niet omdat zij met haar vriendin hand in hand heeft gelopen, maar vindt wel dat je niet helemaal onschuldig bent als je openlijk lesbisch bent. Ze zou dan ook geen aangifte doen voor een scheldpartij: “Eigenlijk vind ik dat je maar moet accepteren dat het gebeurt. Maar dat slaat misschien helemaal nergens op hè?... Zo van je bent anders, dus je lokt het uit. Het is dus jouw fout. Ook al weet ik dat het geen ziekte is en dat het geen keuze is. Maar toch, je bent anders dus het kan gebeuren”.

Van de geïnterviewde vrouwen die seksueel geweld meemaakten, lijkt een aantal het moeilijk te vinden om hierover te praten. Sommige lijken een bepaalde gêne te hebben om de zeer expliciete seksuele opmerkingen van de daders te herhalen. Mogelijk speelt schaamte een rol, zoals vaker bij slachtoffers van seksuele intimidatie (MOVISIE factsheet seksueel geweld, 2009). Daarnaast concludeerde ook Diana van Oort in 1994 in haar onderzoek naar (seksueel) geweld tegen lesbische vrouwen, dat bij een deel van hen “taboes en schuldgevoelens” speelden.

Er zijn mensen in de omgeving van de respondenten die vinden dat het slachtoffer zich zou moeten schamen. Dat speelt bij Soraya, Farida en Shereen: hun families vinden niet dat je openlijk lesbisch zou moeten zijn. Zo vroeg laatst het broertje van Shereen aan haar of zij zich niet schaamde dat zij dit hun ouders allemaal aandeed. En zo keek de oom van Farida weg toen zij hem de hand wilde schudde, duidelijk makend dat zij zijn respect had verloren. Hierin zijn de regels van een eer- en schaamte cultuur herkenbaar, waarin iemand die openlijk uitkomt voor een homoseksuele voorkeur de eer van de familie en daarmee het respect van de omgeving verliest (Felten en Bakker, 2011).

Gevoelens van onveiligheid

Een groot deel van de geïnterviewden heeft naar aanleiding van het incident te maken met gevoelens van onveiligheid. Dit lijkt nog sterker te spelen dan op basis van eerder onderzoek naar voren komt. Daaruit bleek dat een derde is zich onveiliger gaan voelen door iets wat zij zelf, of mensen in hun omgeving hebben meegemaakt (Van San en De Boom 2006). De gevoelens van onveiligheid komen ook vaak niet direct naar voren: veel respondenten zeggen in eerste instantie dat het hen niks doet, maar geven later aan zich wel degelijk onveiliger te zijn gaan voelen.

De mate van het gevoel van onveiligheid en hoe dit beleefd wordt verschilt sterk per geïnterviewde. Ineke, die leed aan Posttraumatische Stress Stoornis door het incident dat zij meemaakte, beschrijft hoe haar gevoel van veiligheid blijvend is aangetast: “We waren onschendbaar, we waren zo gelukkig en zo veilig samen. En dat is ons afgenomen. En dat realiseer je je ook, dat komt nooit meer terug. Dat hebben we niet meer. Mensen zeggen wel eens ‘tijd heelt wonden en dat komt wel weer’. Maar dat komt nooit meer. Dat komt echt niet, nooit meer”. Voor Ineke is haar leven blijvend veranderd door het

incident. Ook bij Joke, die jarenlang gestalkt werd omdat de ex-man van haar vriendin niet kon accepteren dat zijn ex er met een vrouw vandoor ging, is haar leven blijvend veranderd: Ik heb een hele tijd gehad – ik heb een hond – dat als ik 's avonds met hem ging wandelen dat ik wel tien keer achterom keek of er niet een auto achter mij reed. Bij iedere struik was ik bij wijze van spreken wantrouwend... Deze gevoelens van angst zijn de laatste tijd wel minder geworden, vertelt Joke. Toch vindt ze het fijn dat ze in haar nieuwe straat goed kan zien wie de straat binnenrijdt.

Sandra heeft na het incident waarbij zij en haar vriendin werden bekogeld met stenen en bedreigd met een mes, ook nog last gehad van gevoelens van angst en onveiligheid. Maar dit was van korte duur vertelt ze. Bij de vriendin van Sandra heeft dit zeker wel zes maanden geduurd; iedere dag was de vriendin van Sandra er mee bezig, praatte ze erover en was ze bang. Ze begon zich heel erg terug te trekken, wilde niet meer de straat op en de buurt in. Toen de relatie stukliep, is de vriendin teruggegaan naar Nijmegen, waar ze zich altijd wel veilig had gevoeld.

Joyce vertelde dat zij net als Sandra wel direct na het incident last had van gevoelens van onveiligheid maar dat die snel daarna over gingen. Na het incident waarbij Joyce door onbekende jongens in elkaar werd geslagen, ging ze op vakantie. Joyce vond het toen eng om alleen in het donker te fietsen. Ook toen ze weer terug was in haar eigen stad vond ze het niet fijn om alleen over straat te fietsen: "In het begin vond ik het wel prettig om wat mensen er bij te hebben, zeg maar". Inmiddels durft Joyce weer alleen over straat.

Bij een deel van de vrouwen gaat het niet zozeer om een gevoel van onveiligheid maar eerder om een bewustzijn van 'mogelijke dreiging'. Zoals Diana het omschrijft: "je niet prettig voelen".

Lisanne zegt naar aanleiding van de achtervolging die zij meemaakte: "Je kunt zomaar door een wildvreemde in elkaar geslagen worden of nog erger. Dat had ik niet voor het eerst ondervonden maar het feit dat ze achter je aan komen... dat vond ik wel heftig". Zowel Anja, Renée, Lisanne als Diana ervaren niet dat hun gevoel van veiligheid ernstig is aangetast. Zij ervaren echter wel een verandering in hun eigen gevoel. Helemaal op hun gemak zijn ze niet meer sinds hun ervaring met anti-lesBisch geweld. Renée maakte drie keer in haar leven een incident mee van anti-lesBisch geweld. De laatste keer werd ze volledig in elkaar geslagen. Renée is hierdoor onzekerder geworden over haar uitstraling en haar gedrag: "Ik weet niet wat ik doe om dit uit te lokken, wat straal ik uit? Waarom overkomt mij dit nu al een paar keer? En het zal vast ook niet de laatste keer zijn; ik houd er rekening mee dat het nog wel eens zal gebeuren". Voor Renée betekent dit dat zij altijd op haar hoede zal zijn.

4.8.4 Gewenning

Verschillende vrouwen geven aan dat ze door hun ervaringen met anti-lesBisch geweld door hun leven heen, 'harder' zijn geworden; geweld of agressie maar ook afwijzing ten aanzien van hun lesbische voorkeur raakt hen minder dan vroeger. Ze zijn er aan als het ware aan gewend geraakt. Zo vertellen Joyce, Kristel en Chantal, allemaal vrouwen van begin 20, dat ze het gewend zijn om op hun gender - nonconforme of opvallende uiterlijk te worden aangesproken. Joyce zegt: "Ik krijg heel veel reacties, ik wek altijd reacties op, ik ben daar een beetje immuun voor geworden".

Kristel vertelt dat ze op haar vijftiende uit de kast is gekomen. Daar wordt je volgens haar harder van: "op den duur denk je 'daar gaan we weer', aldus Kristel. Ook voordat ze uit de kast kwam werd ze al gepest op school. Ze had een aparte en opvallende kledingstijl waar ze altijd veel commentaar op kreeg; het schelden tegen haar als lesbo deed haar daardoor minder. Kristel licht verder toe: "Op den duur krijg je een gewoon een pantser, dat het gewoon niet meer binnenkomt". Aan dat 'pantser' zitten echter ook nadelen, vertelt Kristel wanneer daar naar gevraagd wordt: "Het pantser is niet altijd even

sterk natuurlijk. Op een gegeven moment denk je 'ik kan er tegen en geen probleem en zo'. Maar ja, wij vrouwen hebben hormoonwisselingen en zo, en soms wordt het ook te veel."

Sandra meldt dat ze op haar middelbare school veel geweld heeft meegemaakt waardoor ze "nu minder bang is aangelegd". Bij Esther was het niet zozeer het geweld dat zij als leerling meemaakte dat haar 'harder' heeft gemaakt, maar juist haar ervaringen als docent. In het onderwijs krijg je als docent volgens haar veel te maken met negatieve reacties dus heeft ze naar eigen zeggen een "buurtje gebouwd" om zich heen.

Anja geeft ook aan dat ze "harder" geworden is, niet zozeer door haar seksuele voorkeur, maar meer door haar handicap. Ze heeft hier naar eigen zeggen een proces in doorgemaakt. Ze vertelt dat negatieve reacties ten aanzien van haar seksuele voorkeur haar nu niet meer "zo veel doen". Toch geeft ze ook aan dat zij zich hier actief tegen beschermt, onder andere door niet naar 'gaykroegen' te gaan (zie 'plaatsen die worden gemeden').

Een klein deel van de respondenten geeft aan dat het hen niet veel doet als een ander hen afwijst om hun seksuele voorkeur. Tegelijkertijd geeft een klein deel aan geen maatregelen te treffen om zich te beschermen tegen de reacties van anderen. Zo vertelt Patricia dat de scheldpartij door een groep van 30 jongens, haar weinig raakte: na wat "stoom aflazen" bij een paar collega's, was ze het kwijt. Ze legt uit dat dit haar niks doet omdat dit voor haar gevoel niks zegt over haar zelf, maar alleen iets over de ander. Deze houding zorgt er ook voor dat ze zelf ervaart niet bang te zijn om afgewezen te worden vanwege haar seksuele voorkeur. Bijvoorbeeld op haar werk: "Dit is hoe ik ben, dit is wie ik ben en als je mij daarom niet zou aannemen, dan niet".

Zoals ook beschreven in de literatuur zien we terug dat het herhaaldelijk meemaken van incidenten gericht tegen de seksuele voorkeur of een ander aspect van de eigen identiteit, vrouwen ongevoeliger maakt door gewenning om nog te reageren op andere incidenten (Schuyf, 2009, 54).

4.8.5 Toekomstig geweld voorkomen

Een groot deel van de respondenten neemt maatregelen om toekomstig geweld te voorkomen.

Hand in hand lopen?

Een deel van de geïnterviewden loopt niet meer (altijd) hand in hand op straat met hun geliefde. Ook dit wordt genoemd in vergelijkbaar onderzoek (zie bijv. Schriemer, 2006). Hand in hand lopen wordt ervaren als gevaarlijk. Dat kan zijn door het incident dat ze pas geleden hebben meegemaakt, maar kan ook zijn door ervaringen van jaren geleden. Dit is expliciet naar voren gekomen bij Jolanda, Anja, Marysa, Lieke en Ineke. Daarnaast is genoemd dat dit speelde bij de vriendinnen van Sandra, Chantal, Jolanda en Monique.

Bij Jolanda is het niet het een direct gevolg van wat zij meemaakte: "Ik vond het eerst heel vanzelfsprekend dat we hand in hand lopen. Maar nu niet meer." Ook bij Marysa is dit het geval: "We waren al voorzichtig met het elkaar aanraken in het openbaar, maar het eerste incident op de fiets maakte ons duidelijk dat dit niet meer kon. En dus dat we helemaal niet meer zichtbaar konden zijn met hand in hand lopen of zoenen in het openbaar".

Marysa en haar vriendin maakten een uitzondering voor hun bruiloft. Na de voltrekking van het huwelijk op het stadhuis van Den Haag, liepen ze met hun familie en vrienden naar een restaurant. "Dat was de enige keer dat we weer hand in hand liepen. We zeiden nog dat niemand ons nu iets zou durven doen, met onze familie en vrienden erbij". Haar vader hoorde zijn dochter dat zeggen en werd emotioneel:

“Mijn vader moest huilen, dat uitgerekend op die mooie dag dit in ons hoofd zat, dat dat de realiteit was voor mij en mijn vrouw, dat vond hij heel erg. Wijzelf zijn het gewend, we weten niet anders”.

Marysa voelde zich zo gelukkig en zo sterk dat ze dit op hun bruiloft wel aandurfd. Sindsdien hebben ze niet meer hand in hand gelopen. Daar is ze aan gewend. Ook Anja is volledig gewend aan dat zij en haar vriendin nooit hand in hand kunnen lopen. Volgens haar is dit geen keuze maar kan dit gewoon niet.

Net als Marysa, speelt bij Lieke haar gevoel over de situatie mee bij het bepalen of ze hand in hand loopt. Normaal doet ze dit niet, maar als zij verliefd is en zich “heel sterk voelt” dan durft ze het wel. Ze denkt dat dit komt door haar negatieve ervaringen: “ik denk er niet zo heel vaak meer aan, maar misschien zit het toch in mijn hoofd. Ik weet dat er reacties kunnen komen, dus doe ik het liever niet”. Uiteraard beslist de geïnterviewde niet in haar eentje of zij hand in hand loopt met haar geliefde. Een paar vrouwen melden dat ze altijd wel hand in hand zouden lopen wanneer ze daar zin in hebben, maar hun geliefden denken daar anders over. Zo vertelt Monique dat zij wat haar betreft juist vaker hand in hand zou lopen: “ik wil dat mensen zien dat wij er ook zijn”. Maar haar vriendin maakt zich vaak zorgen: “Zij is bang dat het nog een keer helemaal fout gaat, dat het niet bij schelden of duwen en trekken blijft”.

Mijden van bepaalde plekken

Een aantal geïnterviewde vrouwen mijdt bepaalde plekken en locaties omdat ze bang zijn dat deze niet veilig zijn. Dit zagen we ook terug in het onderzoek van Radar in Rotterdam (Schriemer 2006). Gay uitgaansgelegenheden worden gemedan door Anja. Het lijkt haar niet veilig om hierheen te gaan: “We gaan niet naar vrouwencafés want daar staan dronken jongeren je op te wachten”. Monique gaat juist niet naar uitgaansgelegenheden waar de norm hetero is: “ik ga nu meer uit op plekken waarvan ik zeker weet dat anders zijn niet erg is”. In tegenstelling tot Anja denkt zij juist dat ze hier minder risico loopt: “Ik vind die tenten eigenlijk helemaal niet leuk, qua sfeer en muziek, maar ik weet wel zeker dat we er onszelf kunnen zijn, dat ik niet op hoeft te letten; ik heb geen zin om risico te lopen”. Marysa gaat wel naar ‘heterokroegen’ maar vertelt hoe ze tijdens het uitgaan rekening houdt met haar gedrag: “Toch zien mensen het dan blijkbaar. Een vriend van ons zegt altijd; al lopen jullie niet hand in hand, je ziet toch dat jullie samen zijn. Dat vind ik wel grappig, maar soms is het ook lastig en vervelend als je daarom reacties krijgt”. Marysa en haar vriendin raken elkaar daarom niet meer aan als zij in een ‘heterokroeg’ zijn.

Zowel de vriendin van Sandra als die van Ineke heeft zich een tijd lang niet in de kroeg, maar ook niet op andere plekken laten zien. De vriendin van Sandra wilde zelfs niet meer de straat op en de buurt in. Vrienden en burens vroegen Sandra waarom ze haar vriendin minder zagen. Ineke durfde lange tijd niet meer ‘s avonds over straat.

Mijden van bepaalde mensen

Er zijn twee vrouwen die expliciet hebben gemeld bepaalde etnische groepen mensen te mijden uit veiligheidsoverwegingen. Het gaat om Anja die vertelt in het interview geen schoonmaakster te willen aannemen die moslim is. Ze hebben eerder een schoonmaakster gehad die moslim was. Anja vermoedt dat deze schoonmaakster het eigenlijk niet oké vond dat Anja met een vrouw is. Ze dacht dit op te maken uit de gezichtsuitdrukking van de schoonmaakster. Anja en haar vrouw gaan ook verhuizen naar een wijk met minder “buitenlanders”.

Lieke gaat “Turkse en Marokkaanse hangjongeren” zoveel mogelijk uit de weg en laat dan altijd de hand van haar vriendin los, als ze al handen vasthouden: “Je hoort toch vaak dat die iets doen tegen homo’s, Wilders zegt het ook”. Toch heeft Lieke niet direct negatieve ervaringen met deze groepen. Op school waren het vooral ‘kampers’ volgens haar. Lieke voegt er aan toe: “Ik heb ook wel een paar buitenlandse vrienden hoor, maar die vinden het geen probleem”.

Lisanne was in eerste instantie ook bang voor allochtone mannen. Maar ze realiseert zich dat ze alleen is lastig gevallen door autochtone mannen: "Ik heb eerlijk gezegd van allochtone mannen nog nooit last gehad terwijl ik daar door media bang voor was".

Scannen van de omgeving

Hoe weet je of de omgeving veilig is? Of je hand in hand kan lopen of je vriendin even een kus kan geven? Dat doe je door de omgeving nauwgezet te 'scannen' op verdachte omstandigheden, aldus een deel van de geïnterviewden. Jolanda, Lisanne, Anja en Ineke melden dit expliciet en ervaren dit als een gevolg van een anti-lesBisch geweld ervaringen. Bij Ineke hangt dit samen met haar Post Traumatische Stress stoornis. Ze vertelt dat ze haar gevoel van veiligheid nooit helemaal terugkreeg: "het is heel erg je situatie inschatten, waar kan ik naar toe als er wat gebeurt, heb ik mijn telefoon bij mij?". Ineke's angst is ook niet direct gefocust op een bepaalde groep mensen, maar betekent in iedere situatie in de publieke ruimte dat ze moet opletten, voor haar gevoel. Ook Lisanne zegt veel meer te "scannen" en "vooruit te kijken" maar als haar wordt gevraagd waarop ze scant, geeft ze aan dat het om groepjes mannen gaat. Jolanda scant juist eerder op groepen jongeren: zowel jongens als meisjes. Dit scannen gebeurt zodra zij en haar vriendin het huis verlaten en in de openbare ruimte komen: "Je bent je heel bewust van je omgeving. Wat zullen ze denken, hoe gaan ze reageren? Je voelsprietten zet je een beetje uit, wat kan wel en wat kan niet". Anja let voornamelijk op 'buitenlanders' zoals ze omschrijft. Of ze langs een groepje 'buitenlanders' durft te lopen of te fietsen, hangt af van hun houding: "Als eerste schat ik de situatie in. Als ik mensen agressief zijn of zoiets, dan draai ik mij om. Als ze niet agressief zijn, dan ga ik er langs". Dan ben ik strijdlustig. Zo van prima. Hier ga ik voor". Anja, Lisanne, Jolanda en Ineke noemden expliciet dat ze de omgeving 'scannen' of steeds alert zijn op mogelijk gevaar. Ook in de verhalen van een aantal andere geïnterviewden is de situatie herkenbaar waarin wordt 'gescand'. Zo vertelt Yvonne dat ze normaal altijd hand in hand loopt met haar vriendin, maar dat ze ook een keer bewust de hand van haar vriendin heeft losgelaten toen onveilig voelde. Het was 's avonds laat en hen kwam een groepje "lichtgetinte jongens" tegemoet. De jongens deden niets, zeiden niets, maar Yvonne voelde zich onveilig: "Dat had ook veel te maken dat wij twee vrouwen waren, zo laat op straat, en dat zij met een hele groep waren en er verder niemand in de buurt was".

4.8.6 Gevolgen voor de lesbische identiteit

Gevoel van 'anders zijn' benadrukt

Een groot deel van de geïnterviewde vrouwen is door het geweld zich meer gaan realiseren 'anders' te zijn. Het gevoel af te wijken van de norm is door het incident versterkt. Danielle verwoordt haar gevoel, zoals dat in meerdere interviews herkenbaar is: "Ik vond het heel erg dat het is gebeurd. Maar wat voor mij het meeste pijn deed is dat je weer beseft op dat moment dat je anders bent dan de rest. Mijn leven is zo: bijna iedereen is lesbisch, bi of homo en iedereen die dat niet is, accepteert mij volledig. En op mijn werk ben ik heel out en open. Ik heb bijna niet meer door dat ik een minderheid ben. Maar op dat soort momenten denk je... ja dat is dus toch hoe de wereld naar je kijkt. Je beseft op dat moment dat je anders bent en dat dat de rest van je leven zo zal blijven".

Slachtoffers ervaren dus niet alleen de schrik en de pijn van het incident, maar ook van het gediscrimineerd worden. Diana zegt: 'Het heeft me heel erg geraakt: het gaat om aan wie en hoe ik mijn liefde wil uiten, dat is toch universeel? Ik voelde me aangevallen op een elementair niveau van mijn zijn: iets wat niet te verhullen is. Als ik dat al zou willen'.

Slachtoffers gaan soms nog voor zichzelf na of er geen andere reden is voor het geweld, maar realiseren zich dan dat het echt hun lesbisch zijn is, is dat wordt aangevallen. Aangezien het lesbisch

zijn door veel van de respondenten wordt ervaren als onderdeel van wie zij zijn, voelt het geweld erg persoonlijk. Zo benadrukt Farida dat ze het anti-lesBisch geweld van de kinderen uit de buurt zo erg vond omdat het over haarzelf ging: “Het was zó om wie ik ben, daar werd ik op afgerekend, dat vind ik nog steeds het ergste”.

Lange tijd durfde Jolanda niks te zeggen; in haar omgeving hoorde ze regelmatig negatieve opvattingen over lesbisch zijn en dat heeft haar naar eigen zeggen belemmerd om open te zijn. Toen ze uiteindelijk de moed bij elkaar had verzameld om uit de kast te komen, werd ze vrij snel daarna uitgescholden: “Door zo’n scheldpartij van die twee jongens wordt dat nog eens bevestigd. Dat het echt zo is: dat je echt anders bent, dat je echt niet gewaardeerd wordt. Dat je gewoon een afwijkend ras bent of zo”. Het gevoel er niet bij te horen lijkt versterkt te worden door het anti-lesBisch geweld.

Aanpassen?

Als je te maken hebt gekregen met geweld of agressie vanwege je lesbisch of bi zijn, kun je daar op verschillende manieren op reageren. De verschillende reacties worden samengevat door Lisanne: “Het maakt dat je van de ene kant je realiseert hoe kwetsbaar je bent, en daar kun je twee dingen mee doen. Je kunt verder in de kast kruipen en niet meer hand in hand lopen, of je strijdbaar opstellen. Ik kies heel bewust voor dat laatste. Maar daarbij denk ik wel dat je je strijdmomenten moet kiezen”.

Lisanne geeft direct al een belangrijke nuance die ook terug te vinden is in de interviews: of je de strijd aangaat en zichtbaar uitkomt voor je seksuele voorkeur, hangt niet alleen af van de persoon maar ook van de situatie waarin de persoon zich bevindt. Zo heeft Marysa de conclusie getrokken dat het voor haar niet mogelijk is om ongedwongen om te gaan met haar vriendin in de openbare ruimte. Een deel van de respondenten zegt dat ook te doen, zoals ook naar voren komt in onderzoek van het SCP (Keuzenkamp e.a., 2012, paragraaf 3.3). In die situaties kiest ze er dus niet voor om de strijd aan te gaan. Maar toen ze aan haar nieuwe baan begon, een jaar geleden, had Marysa voor zichzelf besloten om meteen te vertellen dat ze getrouwd is met een vrouw. Toen haar baas hier een negatieve opmerking over maakte, heeft ze dat ook direct aangekaart bij hem en hebben ze het uitgepraat. Naar haar idee heeft dat de relatie juist verbeterd.

Esther vindt het juist fijn om een “normaal” gezin te zijn en kiest er voor om niet meer open te zijn op haar werk over haar seksuele voorkeur. Ze hoopt zichzelf zo te beschermen: “Ik wil niet gekwetst worden maar ik wil vooral niet dat mijn gezin gekwetst wordt”.

Ook Jolanda vertelt dat zij zichzelf beschermt door in veel situaties niet open te zijn over haar seksuele voorkeur. Zij heeft hierover zelfs jarenlang tegen iedereen om haar heen gezwegen. Nu nog steeds vindt Jolanda het niet makkelijk: “Ik vind het zo complex lesbisch te zijn. Het is eigenlijk heel vanzelfsprekend. Het voelt helemaal goed. Ik zou niet anders willen. Maar toch is het zo lastig. Het is... anders zijn”.

Een aantal andere vrouwen geeft juist heel expliciet aan dat zij ‘anders zijn’ dan anderen geen probleem vinden, zij zijn niet van plan om ‘minder lesbisch’ over te komen op hun omgeving. Dit betreft Lisanne die, zoals ze zelf aangaf, er vaak voor kiest om de strijd aan te gaan, maar ook Yvonne, Diana, Renée, Joyce, Chantal, Danielle en Willy geven dit expliciet aan. Zo zegt Diana: “Ik kom op voor wie ik ben en ook voor anderen zoals ik. Zichtbaarheid is voor ons noodzakelijk, anders is het einde zoek. Dat zal nooit zonder kleerscheuren gaan, maar voorvechters blijven nodig. Ik wil proberen dat te zijn waar anderen dat misschien niet durven of kunnen. Diana’s houding is dus tegelijkertijd politiek gemotiveerd; ze hoopt hiermee voor verandering te zorgen. Ook Chantal is zich er van bewust dat haar kleding en manier van lopen bijdragen aan het “stereotiepe beeld van lesbisch” zijn. Chantal vertelt dat ze vroeger haar best deed om niet anders te zijn dan anderen. Ze lijkt het dan met name te hebben over haar middelbare school periode: “Ik wilde heel graag normaal zijn. Ik merkte dat ik dat niet was en niet in het keurslijf paste. Daar heb ik heel veel moeite mee gehad”.

Chantal past haar gedrag tegenwoordig juist niet meer aan om er minder lesbisch uit te zien. Ook Renée geeft duidelijk aan haar gedrag niet aan te passen. Ze kleedt zich hetzelfde zegt ze. Wel is ze is onzekerder geworden over haar uitrusting en haar gedrag: "Ik weet niet wat ik doe om dit uit te lokken, wat straal ik uit?" Ook al zou ze haar gedrag willen aanpassen, ze weet niet goed hoe ze dit zou moeten doen want ze weet niet goed waar aan het ligt.

4.8.7 Samenvatting

Anti-lesBisch geweld kan drastische gevolgen hebben. Allereerst moet een slachtoffer zich bij een reeks aan incidenten in veiligheid moet brengen. Ze zijn soms gedwongen om te vluchten uit hun situatie door te verhuizen of van baan of school te veranderen. Daarnaast zijn er gevolgen voor de gezondheid van het slachtoffer: het gaat niet alleen om soms zeer ernstig lichamelijk letsel zoals botbreuken en hersenletsel maar ook om de psychologische gevolgen. In de incidenten die we onderzocht hebben, ging het om respectievelijk een burn-out, Posttraumatische Stress Stoornis en depressie die in twee gevallen leidde tot een zelfmoordpoging. We zien bij een deel van de vrouwen niet alleen de directe schade voor de gezondheid na een incident, maar wordt in een paar verhalen de prijs van jarenlange *minority stress* inzichtelijk, en de gevolgen hiervan voor de gezondheid (Meyer, 2007; Renkens, Felten en Schuyf, 2011). Daarnaast heeft een deel van de slachtoffers te maken met schuld- en/of schaamtegevoelens over het incident zoals ook naar voren kwam in het onderzoek van Van Oort (1994). Ander onderzoek bevestigt ook dat een deel van de slachtoffers zich minder veilig voelt (Van San en De Boom, 2006). Een ander deel went aan het geweld en voelt dat ze afgestompt is en loopt het risico zich meer te gaan afsluiten van anderen.

Anti-lesBisch geweld daarnaast kan ook tot gevolg hebben dat het slachtoffer maatregelen neemt ter bescherming tegen toekomstig geweld. Het slachtoffer mijdt bepaalde plekken of mensen en loopt niet meer hand in hand. Daarnaast zien we ook dat een deel van de slachtoffers vaak de omgeving 'scant' op potentiële daders.

Dit heeft gevolgen voor de lesbische identiteit: een deel van de slachtoffers voelt zich door het geweld nog meer anders dan anderen, en overweegt zich meer te conformeren aan de gendernormen en/of zich onzichtbaar te maken als lesbische vrouw. Maar we zien ook dat een ander deel juist strijdbaarder wordt en zegt liever de strijd aan te gaan dan zich te verstoppen.

5 Conclusies en aanbevelingen

Groot aantal en ernstige incidenten van anti-lesBisch geweld

Geweld tegen lesbische en biseksuele vrouwen komt veel vaker voor dan tot voor kort werd aangenomen. Het vinden van vrouwen die te maken hebben gehad met anti-lesBisch geweld was niet moeilijk: vrouwen meldden zich in grote getallen aan voor ons onderzoek. Het grootste gedeelte van de respondenten meldde zich in eerste instantie met één incident, maar vertelde bij doorvragen in bijna alle gevallen nog méér incidenten te hebben meegemaakt. Mogelijk maken veel lesbische vrouwen op verschillende momenten in hun leven anti-lesBisch geweld mee, maar hebben zij deze ervaringen niet altijd in eerste instantie op het netvlies. In vragenlijstenonderzoek zullen deze ervaringen dan ook niet allemaal naar voren komen en zal een groot deel onzichtbaar blijven. Een groot deel van onze respondenten is namelijk zo vaak uitgescholden en/of seksueel geïntimideerd vanwege hun seksuele voorkeur dat zij hier niet meer bij stilstaan. Er lijkt sprake van een zekere gewenning en een bepaalde acceptatie dat dit nu eenmaal bij het lesbisch zijn hoort.

Naast schelden en seksuele intimidatie lijkt ook fysiek geweld, bedreiging en intimidatie veel voor te komen. Ook bij deze incidenten begint het meestal met schelden. Het klassieke 'potenrammen' waarbij homoseksuelen in elkaar wordt geslagen door onbekende(n) op straat, blijkt ook in de lesbische variant te bestaan: een lesbisch koppel wordt zonder enige aanleiding in elkaar geslagen, soms met blijvende lichamelijke schade. Ook aanhoudende pesterijen en vernielingen door buurtbewoners, klasgenoten of mensen op het werk kwamen in ons onderzoek veel voor. Wanneer de pestende buurtbewoner weet waar het slachtoffer woont, blijft het waarschijnlijk niet bij één keer. Een deel van de vrouwen ziet geen andere mogelijkheid dan te vluchten om zichzelf (en hun eventuele partner en kinderen) te beschermen tegen geweld; ze veranderen van baan, van school of verhuizen uit de buurt.

Verzet tegen deze vorm van geweld lijkt alleen kans van slagen te hebben wanneer de dader óf verrast wordt, óf als het slachtoffer genoeg medestanders heeft. Maar juist die medestanders ontbreken vaak: omstanders doen in de meeste gevallen helemaal niets wanneer ze getuigen zijn van anti-lesBisch geweld. In het geval van school of werk is het opvallend dat ook schoolleiding en leidinggevenden niet ingrijpen, zich niet achter het slachtoffer scharen of geen weet hebben van het geweld.

Seksuele ondertoon in incidenten

Opvallend is het hoge aantal meldingen van seksuele intimidatie vanwege de lesbische voorkeur. Opmerkelijk is ook dat in de andere incidenten die gemeld zijn, vaak een seksuele ondertoon zit. Uit de verhalen van de slachtoffers wordt een motief van de daders zichtbaar waarbij de dader gefrustreerd is over het 'niet mogen meedoen' aan de intimiteit tussen de twee vrouwen. Waar bij de daders van anti-homo geweld juist een afkeer van seksualiteit tussen twee mannen bestaat (Buijs et al., 2008), lijken de daders van anti-lesBisch geweld zich juist aangetrokken te voelen tot lesbische seksualiteit. Wanneer de dader een moment van intimiteit tussen twee vrouwen ziet, dringt deze dader aan op te kunnen meedoen of wordt direct kwaad, maakt seksuele opmerkingen of gebruikt geweld. Deze dader is vaak een (hetero)man en kan zowel autochtoon als allochtoon zijn. Het zijn voornamelijk de autochtone daders die fysiek geweld gebruiken. Verontrustend is dat de houding tegenover lesbische seksualiteit als 'aantrekkelijk voor heteromannen' ook eerder is gesignaleerd in onderzoek (Felten, Van Hoof en Schuyf, 2010) onder jongeren, wat mogelijk betekent dat potentiële dadergroep van anti-lesBisch geweld, net als die van antihomo geweld (Buijs et al., 2008), erg groot is.

Er zijn daarnaast incidenten waarbij geen seksuele ondertoon is te herkennen. Het gaat dan met name om geweld dat speelt in de familie, waarbij de seksuele voorkeur van het slachtoffer de aanleiding is van het geweld. Het gaat dan om huiselijk geweld of eerge relateerd geweld.

Onzichtbaar in politie statistieken

Anti-lesBisch geweld komt niet terecht in de politie statistieken. Eén van de onderzoeksvragen was het vinden van een verklaring hiervoor. De hypothese was dat lesbische vrouwen wellicht andere incidenten meemaken dan homoseksuele mannen. Uit ons onderzoek blijkt echter dat dat niet zo zeer het geval is. Er blijven twee mogelijkheden over; óf vrouwen doen geen aangifte/melding; óf ze proberen wel aangifte te doen, maar ergens in het proces van aangifte doen loopt er iets spaak. Daardoor wordt er uiteindelijk geen aangifte gedaan, of de aangifte komt niet als zodanig in het systeem. Wat betreft het geen aangifte doen: inderdaad gaat het merendeel van de vrouwen helemaal niet naar de politie¹⁵. Deze vrouwen noemen twee van de drie hoofdredenen die uit eerder onderzoek zijn gebleken om niet naar de politie te gaan: het bagatelliseren van het gebeurde (door gewenning of geïnternaliseerde zelfonderdrukking); en het idee, dat de politie toch weinig kan of wil doen en het slachtoffer niet serieus neemt. Helaas blijken deze vermoedens ten aanzien van de politie veelal juist. Ook vrouwen die wel naar de politie gingen, konden uiteindelijk geen aangifte doen, onder andere omdat de politie dit afraaide vanwege gebrek aan bewijs. Ook wanneer (in het enkele geval dat) wel aangifte wordt gedaan, weigert de politie om het discriminatoire aspect in de aangifte mee te nemen. Slechts bij één incident is dit gebeurd. Dat betekent dat van alle 54 incidenten in dit onderzoek naar anti-lesBisch geweld die strafrechtelijk relevant zijn, slecht één zaak als dusdanig in de politieregistratie terecht is gekomen. Het contact met de politie blijkt vaak een nare ervaring voor de slachtoffers. Geconcludeerd kan worden dat anti-lesBisch geweld volledig uit het zicht van de politie plaatsvindt en dat er vaak niet afdoende op gereageerd wordt. Als de politie het niet meeneemt in het proces-verbaal, komt het ook niet terecht bij het OM. Slechts één dader werd veroordeeld; hij kreeg 200 uur werkstraf, nadat zijn slachtoffer blijvend invalide werd.

Ernstige psychische gevolgen van anti-lesBisch geweld

Het meemaken van geweld wegens seksuele voorkeur is een heftige aangelegenheid: zeker omdat de slachtoffers meestal meerdere ervaringen hebben met dit type geweld. De slachtoffers ervaren grote angst tijdens het incident en voelen zich boos over het onrecht dat hen wordt aangedaan. Deze emoties hebben ook op de lange termijn gevolgen. In ons onderzoek vonden we burn-out, Posttraumatische Stress Stoornis, depressie of zelfs zelfmoordpogingen. Daarnaast draagt het soms dagelijks of wekelijks meemaken van andere heteronormatieve ervaringen zoals alle vervelende opmerkingen en grappen van bekenden, bij aan het ontwikkelen van *minority stress* die vergaande gezondheidsconsequenties kan hebben (Meyer, 2007; Renkens, Felten en Schuyf, 2011).

Lichamelijk letsel

Een deel van de slachtoffers heeft te kampen met ernstig fysiek letsel door het anti-lesBisch geweld. Een deel van dit letsel is blijvend; bijvoorbeeld het slachtoffer een scheve nekwerfel opliep met als gevolg chronische pijn of het moeten opgeven van een danscarrière, zoals bij de partner van een respondent.

¹⁵ Er is ook een mogelijkheid om (eerst) naar een anti-discriminatievoorziening te gaan. Deze bureaus blijken echter bij de doelgroep volstrekt onbekend als mogelijkheid.

Gedrag aanpassen om toekomstig geweld te vermijden

De meeste slachtoffers proberen toekomstig geweld zo veel mogelijk te vermijden. Ze voelen zich minder veilig door de ervaringen zoals eerder naar voren kwam in onderzoek (Van San en De Boom, 2006) en een deel van hen is voortaan 'altijd alert'. Je ongedwongen gedragen met je vriendin of vrouw in het openbaar, zoals voor de meeste hetero's vanzelfsprekend is, is er niet meer bij. "Je moet altijd opletten", zo ervaart een deel van de door ons onderzochte vrouwen het. Ze 'scannen' als het ware de omgeving op potentiële daders. Maatregelen die genomen worden zijn: het mijden van bepaalde plekken of het niet hand in hand lopen. De bewegingsvrijheid van lesbische vrouwen wordt door anti-lesBisch geweld drastisch ingeperkt. Een klein deel van de vrouwen probeert daarnaast zich meer onzichtbaar te maken als lesbische vrouw. Maar daar tegenover zegt een grote groep zich, ondanks hun angst, niet te willen verstoppen en door te gaan met zich zo zichtbaar mogelijk op te stellen.

6 Aanbevelingen

Lesbische vrouwen

- Ontwikkel strategieën zodat lesbische vrouwen weerbaarder worden. Een aspect dat de onderzoekers steeds verbaasde was de gewenning die leek op te treden bij de meeste slachtoffers. Ze weten niet beter dan dat een lesbische leefstijl gevaren met zich meebrengt; het valt hen niet eens meer op. Wanneer ze met zwaarder geweld geconfronteerd worden, passen ze hun gedrag aan: ze vermijden bepaalde plekken; ze lopen niet meer hand in hand met een vriendin; ze gedragen zich meer genderconform; ze verhuizen of zoeken ander werk.
- Zichtbaarheid en weerbaarheid gaan hand in hand. Weerbaar zijn betekent: op een passende manier op kunnen komen voor jezelf¹⁶. Weerbaar zijn voorkomt machtsmisbruik of geweldservaringen. De kans is groter dat het geweld stopt als je effectief reageert. Een belangrijke voorwaarde voor weerbaarheid is een gevoel van eigenwaarde en zelfvertrouwen¹⁷. Het gaat er dus niet alleen om dat lesbische vrouwen en meiden weten hoe te reageren op geweld en welke maatregelen mogelijk zijn om je zelf te beschermen, maar het gaat tevens om het vergroten van het zelfvertrouwen van lesbische vrouwen. Het is belangrijk dat lesbische en biseksuele vrouwen gaan ervaren dat zij het geweld niet hoeven te accepteren. Maar ook is van belang dat lesbische vrouwen gaan ervaren dat zij zich niet hoeven te schamen voor het geweld.
- Er is op dit moment nog nauwelijks aanbod van weerbaarheidstrainingen die speciaal gericht zijn op lesbische en biseksuele vrouwen. Het verdient de aanbeveling dat het bestaande aanbod in kaart wordt gebracht en er voldoende aanbod ontwikkeld wordt. Het is belangrijk dat dit aanbod getoetst wordt op effectiviteit en dat dit vervolgens als een zogeheten *effectieve sociale interventie* breed toegankelijk gemaakt wordt. Samenwerking tussen de LHBT beweging, weerbaarheidsdocenten en andere aanbieders van weerbaarheidscursussen is hierbij essentieel.

LHBT-beweging

- De LHBT-beweging kan een belangrijke rol vervullen bij het ontwikkelen van weerbaarheidstrategieën. De eenzijdige nadruk die op geweld tegen homomannen ligt, moet vervangen worden door een evenredige belangstelling voor geweld tegen lesbische vrouwen, homomannen, biseksuelen en transgenders.
- Samen met de politie moet een strategie worden uitgedacht hoe de bewijsvoering in LHBT-gerelateerde zaken te verbeteren valt. Als preventie moeten LHBT's informatie krijgen hoe bewijs te verzamelen in zaken waar sprake is van anti-LHBT-geweld. De LHBT-beweging en politie kunnen veel leren van de aanpak die in het buitenland is ontwikkeld, bijvoorbeeld in Berlijn. Hier zijn met de politie aansluitende criteria ontwikkeld om duidelijker te maken dat een zaak LHBT-gerelateerd is; deze criteria kunnen ook als (aanvullend) bewijs dienen.
- De nadruk die de LHBT-beweging legt op de situatie in het onderwijs lijkt terecht. Dit sluit aan bij onze conclusie dat de potentiële dadergroep van anti-lesbisch geweld erg groot is; en dat die groep het negatieve gedrag al vaak in de jeugd vertoont. Bij voorlichting over geweld moet meer nadruk komen te liggen op vooroordelen over gender en seksualiteit onder jongeren.
- Samenwerking met weerbaarheidsdocenten en andere aanbieders van weerbaarheidscursussen om te komen tot een effectieve sociale interventie, gericht op het vergroten van de weerbaarheid van lesbische vrouwen en meisjes.

¹⁶ Zie: www.weerbaarheid.nu

¹⁷ Zie: www.weerbaarheid.nu

Politie

Het ministerie van Justitie heeft in haar Aanwijzing Discriminatie aangegeven dat van iedere melding omtrent geweld op basis van seksuele voorkeur verbaal moet worden opgemaakt. Bovendien ligt bij discriminatoir geweld de strafmaat bij een rechtszaak 50% hoger en dient er dus rekening te worden gehouden met dit discriminatoire aspect. De praktijk laat echter zien dat hier weinig van terecht komt: er wordt niet naar gevraagd of zelfs wanneer het expliciet wordt aangegeven wordt het niet opgenomen in de aangifte. Er is voor de politie op vele fronten nog een wereld te winnen als het gaat om de aanpak van anti-lesBisch geweld.

Concreet gaat het om:

- Betere instructies voor politiefunctionarissen die met aangiftes te maken krijgen. In de casussen komen veel situaties naar voren waarin de bejegening vanuit politiefunctionarissen naar het slachtoffer onder de maat lijkt te zijn. Het baliepersoneel van de politie lijkt niet afdoende geïnstrueerd hoe met meldingen van geweld tegen LHBT's om te gaan. Zij bleken ook weinig geneigd om leden van de roze politienetwerken in te schakelen. Wanneer de politie de aangiftebereidheid wil verhogen, zal zij zich toegankelijker moeten gaan opstellen naar slachtoffers van anti-lesBisch geweld.
- De politie zou in samenspraak met de LHBT-beweging criteria dienen te ontwikkelen die bij incidenten als (aanvullend) bewijs kunnen dienen van het discriminatoire aspect. Nu lijken zaken vaak te blijven liggen door 'gebrek aan bewijs'. Als preventie moeten LHBT's informatie krijgen hoe bewijs te verzamelen in zaken waar sprake is van LHBT-geweld. De LHBT-beweging en politie kunnen veel leren van aanpakken die in het buitenland zijn ontwikkeld (zie de eerdere opmerking over de aanpak in Berlijn).
- De politie kan concrete tips en handvatten aanreiken aan lesbische vrouwen over hoe je je kan beschermen en wat je moet doen als te maken hebt met geweld. Dit kan door middel van het ontwikkelen van een toegankelijke folder en het expliciet vermelden hiervan op de websites van de verschillende politiekorpsen. Ook zou de politie voorlichting kunnen geven op plekken waar lesbische en biseksuele vrouwen samen komen. Zichtbaar zijn in het roze circuit verhoogt het vertrouwen in de politie en tevens is de politie sneller op de hoogte van incidenten en gevaarlijke situaties voor lesbische vrouwen. Het belang van roze netwerken binnen de politieorganisatie zelf wordt door de meeste van onze respondenten wel gezien; Roze in het Blauw in Amsterdam is een goed voorbeeld.
- De politie dient slachtoffers van anti-lesBisch geweld beter te verwijzen naar Bureau Slachtofferhulp en andere hulpverleners.

Landelijke overheid

- Betere instructies voor politiefunctionarissen die met aangiftes te maken krijgen.
- Het Ministerie van Justitie heeft in haar Aanwijzing Discriminatie aangegeven dat van iedere melding omtrent geweld op basis van seksuele voorkeur verbaal moet worden opgemaakt. Bovendien ligt bij discriminatoir geweld de strafmaat bij een rechtszaak 50% hoger. De praktijk laat echter zien dat hier weinig van terecht komt. Het baliepersoneel van de politie is klaarblijkelijk niet afdoende geïnstrueerd hoe met meldingen van geweld tegen LHBT's om te gaan. Zij zijn ook weinig geneigd om leden van de homonetwerken politie te hulp te roepen.

Justitie

- Het OM moet er op gespits zijn dat er problemen kunnen zijn rond het bewijs van discriminatoir geweld.
- Strafrecht is niet het enige middel om op te treden tegen vormen van seksuele intimidatie. De burgerlijk rechter kan de pleger dagvaarden wegens een onrechtmatige daad en daarbij eisen dat deze zijn maatschappelijk onaanvaardbare gedrag staakt en een schadevergoeding betaalt (of een andere eis).
- Seksuele intimidatie op de werkvloer valt zowel strafrechtelijk als civielrechtelijk/bestuursrechtelijk aan te pakken, o.a. door een klacht in te dienen bij de Commissie Gelijke Behandeling.

Gemeenten

Sociale veiligheid heeft veel te maken met het gevoel van bewoners om zich thuis te voelen in de buurt en geen overlast te ondervinden van andere bewoners, groepsgewijs of individueel¹⁸. Ook gevoelens van onbehagen, bijvoorbeeld gekoppeld aan snel veranderende bevolkingssamenstelling en een daarmee gepaard gaande anonimisering van de sociale ruimte, spelen een belangrijke rol bij de veiligheid van en in de buurt. Sociale veiligheid is een verantwoordelijkheid van burgers maar ook van lokale partners zoals buurt- en opbouwwerk, maatschappelijk werk, woningbouwcorporaties, OGGZ en politie¹⁹. De gemeente heeft hierin een belangrijke regiefunctie. Essentieel is dat gemeenten in hun beleid aandacht integreren voor LHBT-burgers en dat hierbij niet de lesbise vrouwen worden vergeten. Juist omdat geweld tegen lesbo's veel voorkomt in de eigen leefomgeving. Het gaat er om dat ook lesbische en biseksuele vrouwen zich veilig voelen in hun eigen buurt en zij in een vroeg stadium hulp in kunnen schakelen wanneer zij worden lastig worden gevallen. Alleen op die manier kan escalatie worden voorkomen en 'gedwongen verhuizen' wordt voorkomen.

Concreet kan dit betekenen:

- Het vergroten van de deskundigheid van professionals en vrijwilligers die een sleutelrol spelen in het sociale veiligheidsbeleid in wijken en buurten, ten aanzien van seksuele diversiteit. Denk aan buurtregisseurs, kwartiermakers, maatschappelijk werkers, opbouwwerkers en wijkagenten.
- LHBT-specifieke aspecten mee te nemen in het veiligheidsbeleid in buurten en in plannen voor sociale cohesie.
- Het stimuleren van aandacht voor LHBT-burgers, en seksuele diversiteit onderdeel te maken van de effectieve sociale interventies voor sociaal veiligheidsbeleid die worden ingezet in wijken en buurten.
- Het betrekken van vrijwilligers en actieve burgers bij het veiligheidsbeleid, zoals buurtvaderprojecten.
- Via de gemeentelijke website (of via doorverwijzingen naar andere sites) informatie verstrekken over wat te doen bij anti-LHBT geweld.

---

¹⁸ Zie: www.movisie.nl/homo-emancipatie

¹⁹ Zie: www.movisie.nl/homo-emancipatie

7 Literatuurlijst

- Anoniem (1997) *Dokumentation der Fragebogenauswertung Gewalt gegen Lesben in Berlin. 1996/1997*. Berlijn: Lesbenberatung / EWA Frauenzentrum/Frieda Frauenzentrum/Sonntagsclub
- Aben, M. (2008) *Terug in de kast? Een belevingsonderzoek naar de aard en omvang van homodiscriminatie in Utrecht*. Utrecht: Art.1
- Beleidsvisie Homo-, lesbisch, biseksueel en transgenderbeleid. Visie van de Nederlandse homobeweging op de in het coalitieakkoord uitgezette lijn (2007)* Utrecht: COC/MOVISIE
- Bergen, D. van & Lisdonk, J. van (2010) "Acceptatie en negatieve ervaringen van homojongeren". In: Keuzenkamp, S. (red.) (2010) *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Beijers, Joris e.a. (2006) *Roze veiligheidsbeleving. Een leeronderzoek naar de veiligheidsbeleving onder homoseksuelen in de openbare ruimte in Amsterdam*. Amsterdam: Vrij Universiteit
- Bos, H. & Ehrhardt, J. (2010) "Ervaringen van lesbische en biseksuele vrouwen". Keuzenkamp, S. (red.) (2010) *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Bryman, A. (2008) *Social Research Methods. Third edition*. Oxford: Oxford University Press
- Buijs, L., G. Hekma en J.W. Duijvendak (2008) *Als ze maar van me afblijven*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam
- Commission Lesbophobia de SOS homophobie (2008) *Enquête sur la Lesbophobie. Synthèse*. Paris: SOS homophobie
- Corput, M. van den e.a. (1998) *Zien en gezien worden. De maatschappelijke (on)zichtbaarheid van lesbische vrouwen in Nijmegen en omstreken*. Nijmegen: Tandem
- Elling, A. en F. Smits (2011) *Seksuele diversiteit in de sport: sportdeelname en acceptatie*. Utrecht: Mulier Instituut
- Felten, H., Hoof, J. en Schuyf, J. (2010) "Wees jezelf maar wees niet anders: heterojongeren over homo- en biseksualiteit". In: Keuzenkamp, S. (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Graaf, H. de & Th. Sandfort (2000) *De maatschappelijke positie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen*. Delft: Eburon
- Haaften, Marjolein van en Frederique Janss: *Veiligheidsenquête Pink panel Noord-Holland 2011*. In: *Roze kaart Provincie Noord-Holland 2010-2011*. Art.1; z.p. 2011

Herek, G. & K. Berrill (eds) (1992) *Hate Crimes: Confronting Violence Against Lesbians and Gay Men*. Thousand Oaks, CA: Sage

Herek, G. (1989) 'Hate crimes against lesbians and gay men'. In: *American Psychologist* 44(6). p. 948-955

Homophobic Hate crime. The Gay British crime survey 2008. (2008) London: Stonewall

Jansen, Hans; Wendela Wentzel en Bert Vissers (2008) *Basisboek huiselijk geweld: signaleren, melden en aanpakken*. Bussum: Couthino

Keuzenkamp, S. (red) (2010) *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Keuzenkamp, S. en Oudejans, A. (2011) *Gewoon aan de slag? De sociale veiligheid van de werkplek voor homoseksuele mannen en vrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Kik, J. (2011) *Jaarcijfers Discriminatiezaken Haaglanden. Een overzicht van alle discriminatieklachten 2006-2010*. Den Haag: Bureau Discriminatiezaken Hollands Midden en Haaglanden

Kuyper, L., De Wit, J., Adam, P., Woertman, L. & Van Berlo, W. (2009). *Laat je nu horen! Een onderzoek naar grensoverschrijdende seksuele ervaringen en gedragingen onder jongeren*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Kuyper, L. (2006) *Seksuele gezondheid van HOLEBI's*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep

Meyer, I.H. (2007) Prejudice and discrimination as social stressors. In: I.H. Meyer & M.E. Northridge (eds), *The Health of Sexual Minorities. Public health Perspectives on Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Populations*, 242-267. New York: Springer

Migchelbrink, F. (2004) *Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn*. Utrecht: Uitgeverij SWP

Mink, Ilse en Rita Schriemer (2010) *Gay in Rotterdam: Down & out of Out & proud? Een onderzoek naar het leven van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders in Rotterdam*. Rotterdam: RADAR

MOVISIE (2009) *Factsheet Huiselijk geweld; feiten en cijfers*. Utrecht: MOVISIE

MOVISIE (2009) *Factsheet Seksueel geweld; feiten en cijfers*. Utrecht: MOVISIE

Oort, D. van (1993), *(On)zichtbaar. (sexueel) geweld tegen lesbische en bisexuele vrouwen en meisjes*. Utrecht: publicatiereeks homostudies, deel 21

Paterson, S., Kielinger, V. & H. Fletcher (2008) *Women's Experience of Homophobia and Transphobia Survey Report*. London: The Metropolitan Police Service New Scotland Yard, General Enquiries Broadway

Pierik, C. & Meintser, N. (2008) *Dubbel en dwars. Naar hulpverlening-op-maat voor allochtone jongeren (m/v) met homoseksuele gevoelens*. Utrecht: MOVISIE

Renkens, J., H. Felten en J. Schuyf (2011) *Handreiking homo-emancipatie: Gezondheid*. Utrecht: MOVISIE

Roelofs, K. & Hagedaars, M.A. & Stins, J. (2010) "Facing freeze: Social threat induces bodily freeze in humans". In: *Psychological Science*, 21 (11) 1575-1581

San, M. van en J. de Boom, m.m.v. P. Hermus en S. Rezai *Geweld tegen homoseksuelen*. Rotterdam: RISBO Contractresearch BV 2006

Schriemer, R. (2006), *Roze (on)zichtbaar in Rotterdam?* Rotterdam: RADAR

Schuyf, J. (2009) *Geweld tegen homoseksuele mannen en lesbische vrouwen; Een literatuuronderzoek naar praktijk en bestrijding*. Utrecht: MOVISIE

Bijlage 1 Overzicht respondenten

Gefingeerde naam	Leeftijd	Provincie	Incident 1	Incident 2	Incident 3	Incident 4
Joyce	24	Noord-Holland	In elkaar geslagen en uitgescholden op straat toen ze alleen terug fietste na bezoek aan homokroeg.	Is gewend om te worden uitgescholden of te worden aangesproken op haar lesbisch zijn of genderidentiteit. Ze hoort vaak "vuile pot".		
Chantal	24	Noord-Holland	Jongens sprongen op haar af toen ze over straat liep. Werd uitgescholden en uitgelachen.	Bespuugd door man bij tramhalte en uitgescholden.	Uitgescholden op Utrecht CS toen ze haar vriendin kuste.	
Monique	32	Noord-Holland	Uitgescholden in park, samen met vriendin.	Groepje jongens kwam om haar en haar vriendin heen staan toen zij dansten. Jongens maakten met hun mobiele telefoons foto's. Jongens begonnen de vrouwen te duwen. Werd een geduw en getrek over en weer.		

Daniëlle	28	Utrecht	Door een onbekende man in elkaar geslagen in centrum Utrecht, toen ze samen was met haar date.	Ze zoende haar toenmalig vriendinnetje in een kroeg toen een aantal jongens voorbij kwam. Zij begonnen te bonken op de ruiten van de kroeg en begonnen te joelen en te roepen.	Ze krijgt vaak seksuele opmerkingen in de kroeg. "Als ze twee vrouwen zien, dan denken mannen meteen dat er wel een trio inzit. Ze roepen vaak 'mag ik meedoen?' of 'geil'".	
Renée	49	Noord-Holland	In elkaar geslagen en uitgescholden toen ze buiten stond op een feestje.	Bespuugd op straat door een onbekende jongen.	Ongeveer 25 jaar geleden samen met haar vriendin in elkaar geslagen op metrostation.	Ook ongeveer 25 jaar geleden: omsingeld door groep jongens, vastgepakt en bedreigd met een mes.
Heleen	44	Groningen	Buurman maakt regelmatig negatieve opmerkingen en spuugt naar slachtoffer en haar vriendin. Na klacht over muziek van slachtoffer, probeert hij haar woning binnen te komen en vernielt de deur door er tegen te schoppen.	Regelmatig te maken met oneerbare voorstellen of insinuerende opmerkingen van mannen. Zoals man die zegt in een kroeg tegen haar dat zij vast lesbisch was omdat zij nog nooit goede seks heeft gehad met een man.	Onbekende man in de kroeg betastte haar vriendin toen zij stond te zoenen.	

Jolanda	37	Gelderland	Uitgescholden door groepje jongens toen vriendin en zij hand in hand liepen.	Vaak veel negatieve opmerkingen en scheldpartijen gehoord over lesbo's toen zij zelf nog in de kast zat.		
Ineke	36	Gelderland	Vriendin en zij gaven elkaar een kus op straat na de Vierdaagse en worden uitgescholden en vervolgens volledig in elkaar geslagen door groepje mannen.	Maakt vaker scheldpartijen mee op straat.	Patiënt vraagt haar: "Ben jij die pot die hier werkt?"	
Soraya	22	<i>Om veiligheidsredenen niet vermeld</i>	Bedreigd en opgesloten door haar ouders wanneer blijkt dat zij een vriendin heeft. Ouders bedreigen ook haar vriendin met de dood.			
Farida	32	Zuid Holland	Bijna dagelijks pesterijen van jongeren uit de buurt: o.a. afval tegen de ruiten, uitschelden, achtervolgen.	Zeer sterke afkeuring door familie toen ze uit de kast kwam.	Ze maakt vaak mee dat mannen seksuele opmerkingen maken en vervelende (seksuele) vragen stellen.	
Esther	37	Zuid Holland	Pesten door kinderen uit de buurt.	Seksuele intimidatie van een collega.	Non -accepterende vader.	

Lisanne	36	Friesland	Bedreigd samen met vriendin op straat door groep mannen. Dezelfde avond: uitgescholden en achtervolgd in de auto door dezelfde groep mannen.	In uitgaansgebied samen met andere lesbische vrouwen, uitgescholden, seksueel geïntimideerd en ingesloten door groep jongens.	Een paar keer eerder scheldpartijen.	Een paar keer seksuele intimidatie.
Anja	47	Noord-Holland	Ongepaste vragen en seksueel intimiderende opmerkingen van jongeren uit de buurt aan haar en haar vriendin.	Uitgescholden door kinderen uit de buurt toen ze op de fiets zat.	Uitgescholden door kinderen vanaf een schoolplein toen ze met de hond wandelde.	Nare reacties op lesbisch zijn binnen Pinksterbeweging
Joke	52	Niet meer woonachtig in Nederland	Jarenlange stalking en bedreigingen door de ex-man van haar vriendin: o.a. haar woning fotograferen, kaarten sturen, bellen, haar 'outen' tegen werkgever, proberen autobanden lek te steken, auto van de weg te rijden en achtervolging met de auto waarvan 1 keer met een pistool (bleek uit verhoren politie).			

Kristel	22	Niet in Nederland maar studeert in Limburg	De steel van een bezem werd door collega's in haar kruis geduwd. Daarnaast andere pesterijen op het werk.	Samen met haar vriendin en twee homovrienden uitgescholden en gedeeltelijk achtervolgd door groepje jongeren op straat.	Samen met haar vriendin, bespuugd door onbekende jongen.	Meerdere ervaringen van seksuele intimidatie (waaronder ongewenst foto's nemen).
Yvonne	51	Gelderland	Bij een hockeywedstrijd van haar zoon, werd slachtoffer samen met haar vrouw uitgescholden door spelers van de tegenstanders.	Nare ervaringen 30 jaar geleden waardoor ze tot op volwassen leeftijd in de kast is gebleven.		
Marysa	29	Zuid Holland	Slachtoffer fietst met vriendin naar huis. Auto met groep jongens rijdt voorbij, remt en komt hard achteruit gereden. De auto stopt ter hoogte van de meiden en de inzittenden van de auto beginnen te schelden. Vervolgens achtervolgd door deze auto met jongens.	In een kroeg wordt een man boos als slachtoffer zoent met haar vriendin. Ze gaan door met zoenen en de man begint de vriendin van het slachtoffer te zoenen.	Toen ze vertelde op haar nieuwe werk over haar vrouw, zei hij blij te zijn dat zijn dochter niet lesbisch was.	Woning werd hen geweigerd omdat bleek dat ze een koppel zijn.

Thea	61	Noord-Brabant	Geïntimideerd en de kamer uitgeduwd door dochter van een patiënt uit het verpleeghuis waar zij werkte.			
Lieke	20	Limburg	Gepest jarenlang op school: vaak uitgescholden. Toen ze haar vriendin zoende op een schoolfeest werd ze omringd door groep meiden die haar vriendin wegtrokken en haar achtervolgde tot aan de wc.			
Willy	61	Noord-Holland	Ingesloten door groepje jongens uit haar buurt en door deze zelfde jongens uitgescholden toen ze alleen op de fiets reed.	Nare bejegening door directie school kinderen.		
Diana	31	Noord-Holland	Ingesloten en uitgescholden door groepje jongens uit de buurt toen ze met haar vriendin hand in hand liep.	Uitgescholden en bedreigd door jongens in gay uitgaansgelegenheid waar zij werkte.		

Sandra	40	Utrecht	Samen met haar vriendin, uitgescholden door groepje jongens in de buurt, bekogeld met stenen en bedreigd met mes.			
Shereen	21	Noord-Brabant	Uitgescholden en bedreigd door groepje jongens, toen ze een meisje kuste.	Gepest op school.	Regelmatig mishandeld (geslagen) door vader.	
Patricia	38	Zuid-Holland	Uitgescholden toen ze samen met groepje leerlingen liep naar ander schoolgebouw, door grote groep (ongeveer 30) jongens (leerlingen van andere locatie).	Buurman seksueel intimideert haar en haar toenmalige vrouw meerdere malen.	Groep jongens begint te schelden, seksueel te intimideren en te gooien met meubilair in shoarmatent naar haar (lesbische) vriendinnengroep.	Haar basketbalteam bestond op een gegeven moment grotendeels uit lesbische vrouwen. Door de vriendjes en ouders van tegenstanders werden ze regelmatig uitgescholden of kregen ze vervelende opmerkingen.

Bijlage 2 Topiclijst

Instructie

- Gesprek van 45 à 60 minuten
- Doorvragen
- Volgorde vragen mogelijk door elkaar
- Feiten en beleving uit elkaar proberen te halen

1. Uitleg doel van het onderzoek

- Waarvoor is het; wat gaan we er mee doen?
- Veiligheid en privacy
- Beloning

2. Achtergrond informatie over de geïnterviewde

- Geboortedatum
- Woonplaats
- Seksuele oriëntatie
- Gender identiteit
- Opleidingsniveau
- Etnische afkomst
- Religieuze overtuiging
- Religieuze achtergrond

3. Omschrijving van gebeurtenis

- Wat? Soort geweld / gebeurtenis
- Waar? Woonomgeving, openbare ruimte, vervoer, werk, school etc.
- Wanneer? Tijdstip?
- Wie? Wie was/waren erbij betrokken? Was slachtoffer alleen of met anderen?
- Hoe? Hoe was het verloop? Hoe begon het? Was er een aanleiding? Wat gebeurde er precies op het moment dat de situatie uit de hand liep? Hoe liep het af?
- (feitelijk omschrijving)

4. Eigen beleving van de gebeurtenis

Wat waren jouw gevoelens, gedachten tijdens het gebeuren? Wat ging er in je om?

5. Na de gebeurtenis

- Aangifte/melding gemaakt? Zo ja? Bij wie en waarom? Wat gebeurde er bij aangifte/melding? Werd het opgevolgd? Wat is er met de daders gebeurd?
- Eventuele hulp of steun gekregen bij het doen van aangifte / melding?
- Bij geen aangifte / melding? Waarom niet?
- Eventuele andere vormen van actie ondernomen?
- Gevolgen voor jezelf: welke gevolgen heeft dit voor jou gehad?
  - Jouw leefomstandigheden: verhuist? Wens tot verhuizen?
  - Jouw gedrag
  - Jouw gevoelens / emoties
  - Jouw attitude / houding / mening over deze thema's
  - Jouw relaties met anderen
- Eigen beleving: ben je er nu nog veel mee bezig? Op welke manier?

6. Wat zou je anders willen?

- De Wondervraag: Jij hebt geweld / agressie meegemaakt vanwege lesbisch zijn / lijken. Dat is niet fijn. Als we in de ideale wereld leefden, als alles zou kunnen mogelijk (alles is mogelijk!), hoe zou er dan worden om gegaan met verschillen in seksuele voorkeur?
- Wat zou er anders moeten? Bijvoorbeeld:
  - gemeenten
  - welzijn
  - onderwijs
  - politie
  - media
  - in jouw wijk

7. Afronding

- Bedanken en overhandigen cadeaubon
- Aangeven dat zij uitnodiging krijgt voor presentatie rapport

Bijlage 3 Verspreidingslijst oproep

Organisaties, websites en netwerken via welke de oproep voor het onderzoek is verspreid:

Aletta
ANBO Roze
Apollo Rotterdam
CHJC
COC Nederland
Contrario
Dito Nijmegen
DWH Delft
Embrace Pink Tilburg
Gay & Lesbian Switchboard
Genius - netwerk gay professionals
Homojongerenplatform
IHLIA
LKP
Lokale COC-verenigingen
Lover magazine
Milles Colores
Netwerk Mirre
Outway Eindhoven
PANN Utrecht
RefoAnders
Schorer
Stichting Rainbow Den Haag
Stichting Secret Garden
Stichting Zami
Tijdschrift Zij aan Zij
Turks Homoloket
Veilige Haven
Verschillende Facebook-pagina's
www.bi-forum.nl
www.bimeiden.nl
www.contigocontact.nl
www.femfusion.nl
www.holyfemales.nl
www.jongenout.nl
www.lesbisch.nl
www.letsbeopen.nl
www.roze50plus.nl

en natuurlijk persoonlijk netwerken